

TARTALOM

Vida Kamilla	Két cég (vers)	3
Vörös István	Hősének egy vendégségről (vers)	4
Havasréti József	„Ez a tiéd...”	9
Kósa Eszter	Csendben, észrevétlenül; Jelek; Ahogy a táj elhagy (versek)	21
Bíró Tímea	Terhelés; Nem érkezek meg; Meddő tél (versek)	23
Vass Norbert	Kancsal vakcsibék	26
Antalovics Péter	áramlatok; tájkép össze; (össze soha) (versek)	30
Horváth Florencia	Utak	33
Dimény H. Árpád	nem tájnézés; havazó (versek)	39
Büky László	Krúdy Gyula szövegépítésének szürrealizmusa – A postakocsi éjjeli utasa	41
Brunner Attila	Adatok a honfoglalás kori ornamentika használatáról a magyar szecesszióban (Bevezető az ornamentikáról)	51
Pál Sándor Attila	Egy nagyon jó költő (Bányász Anna fotóiról)	74
Vojnics-Rogics Réka	Árkádia, nyomokban sárral és lótrágyával (Borbély Szilárd: Bukolikatájban. Idyllek)	93
B. Kiss Máttyás	A város és alkotói (Juhász Tibor: Amire telik)	98
Faár Tamara	Adatközlők és hiedelemlények (Kis magyar horror Tégglápusztán – Havasréti József: Terepmunka)	103
Sinkovicz László	„Territóriumok” (Havasréti József: Terepmunka) Bányász Anna fotói	107

FORRAS

55. ÉVFOLYAM | 2023. 10. SZÁM

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Petőfi Kulturális Ügynökség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► *Főszerkesztő: Füzi László* ► Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata ► Kiadja a Katona József Könyvtár; *Felelős kiadó: Bujdosóné dr. Dani Erzsébet* vármegyei könyvtárigazgató ► *A szerkesztőség címe:* 6000 Kecskemét, Piaristák tere 8.; *Telefonszáma:* 76/500-550/111. *mellék: Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu* ► *Tördelés:* VideoPix Bt., Kecskemét; *Tel.:* 76/508-160; *videopix@videopix.hu* ► *Nyomdai kivitelezés:* Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; *Tel.:* 76/501-240; *Felelős vezető: Szakálas Tibor*

A szerkesztőség tagjai: *Buda Ferenc (főmunkatárs), Csenki Nikolett, Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila (szerkesztő), Bosznay Ágnes (szerkesztőségi titkár).* A szerkesztésben közreműködnek: *Bahget Iskander, Komáromi Attila, Pintér Lajos* ► Szerkesztőségi órák: kedd–csütörtök 10 és 12 óra között. ► Kéziratot nem örzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 7200,- Ft** ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Vida Kamilla

Két cég

Két céggel álmodtam,
hasonló nevük volt: Játszani jó és Játszani Jó! Kft.
Fővárosi játszóházak voltak trambulinnal, babakázzal,
kisvasúttal, nullától hatéves korig igénybe vehető
szolgáltatással. A különbség annyi pusztán:
az egyik helyen gyermekfelügyeletet is vállaltak,
míg a másikban, a Lehel piac mellett,
csak szülő jelenlétében játszhattak a „lurkók”
– így hívták őket, színes matricákkal kiírva a cégek ablakán.

Álmomban az ágyon ülve, kissé remegő kézzel írtam e-mailt,
hogy regisztráljam a gyereket, és félttem, hogy eltévesztem.
Nehogy oda jelentkezzek, ahol nekem is ott kell lennem,
el kell sietnem, orvosi vizsgálatra megyek vagy dolgozni,
de valahova megyek, ahová nem jöhet velem, és le kell passzolni,
így mondják, hogy le kell passzolni, mint egy
kerekasztalbeszélgetés
felkérését olyan témában, amiben nem vagyok járatos.

Két céggel álmodtam, és végül jó helyre küldtem az e-mailt,
remélem, a gyereket jól érezte magát,
(erre már nem tért ki az álom)
remélem, jól ment az orvosi vizsgálat,
remélem, van apukája, remélem, szeretem,
van itthon is babakáza, van kis bolti pénztárgép,
guruló narancsokkal, és pici műanyag sajttal.
Remélem, van értelme az életnek,
vagy ha nincs is, hát mindegy, majd csinálunk neki,
elmegyünk az orvoshoz, aztán a Játszani Jó! Kft.-be vagy
közösen a másikba a Lehel piac mellé,
este vacsorázunk együtt, elmondod, kivel barátkoztál.
Ha nincs is, hát csináljunk neki, légy szíves,
csináljunk, ne lustálkodjunk, ha csináljuk, lesz,
abból baj nem lesz, csak csináljuk gyorsan az élet értelmét,
amíg el nem fogy.
Remélem, jó
anya leszek.

Vörös István

Hősenek egy vendégségről

Mindig csatát írnak a hősi énekben,
jó a rosszal harcol, vagy csak mi s az ellen-
ség (hogy végig mondjam a szót, mégse annyit,
amennyit a forma kegyesen meglendít,

és letesz elém, mint szél a falevelet),
ami hősi ének, mindig a háború.
De a fegyver gonosz, harc közben kinevet,
különben az egész inkább csak szomorú,

harcolunk a jóért, harcolunk a rosszal,
de a harc sosem jó, tárgyal a gonosszal,
akivel tárgyalni, se harcolni nem kell,
tárgyalások útján veszik el az ember,

önmagától túl nagy távolságra kerül.
Másról beszélek majd, hogy miről, kiderül,
olyan dolog legyen, aminek tétje van,
másképp fut az idő, nem szalad, de rohan,

aztán megáll, bámul hátra és előre,
szemével a határt járja körbe-körbe.
Mi lehetne, ami, ha nem a háború,
nem rossz, de lelkiileg mégiscsak iszonyú

nehéz, fontos, durva, világváltoztató,
fel nem fogható, de jól áll neki a szó?
Egy vendégség legyen, ami tegnap történt!
Messze persze tőle bármilyen öröklét –

hogy az örök létért, nem mindenki harcol,
bárki visszakérdez, olvasd le az arcról,
hogy akarja vagy nem; tudja, meri, teszi,
a pillanat elég, vagy az se jó neki.

Olyan esemény kell, aminek súlya van –
a történelemben, vagy csak a szavakban?
Mikor győz a vesztes, és a győzelem vesz –
hozzánk a telekre vendégek érkeznek.

A találkozó lent a piacra szólna,
indulunk is gyorsan, rég elmúlt tíz óra.
Pestről jön a vendég három kis csapatban,
kettő huszonéves, kettő elmúlt hatvan,

elsuhan egy részeg költő-barát arra,
de vele az élet folytonos éjszaka,
amit végig beszél és végig szónokol,
hadarása éget, hallgatása pokol,

közben erről lesz szó: mennyország-beszédről,
vagy kis tartományról, mivel szegről-végről
rokon a valóság, de nem azonosak,
néha egybevágznak, ez kivétel most csak.

Vörösképű Bálint már rohan is tovább.
Nem kéri, hogy szeresd, elvárja, hogy csodáld.
Jönnek a vendégek, sajtot vásárolunk,
újhagyma is kell még, egyben a táborunk,

három autó indul a hegynek fölfelé,
körbe forog a föld, nem forog a kerék,
vagy épp fordítva van, fejen áll a világ,
talpával eget tart, ez egy jó házasság.

Az autók parkolnak, csomagokat hordunk,
tíz perc beletelt, míg mindent bepakoltunk.
Meg van már terítve, főztünk tegnap este,
pálinkás kupicát tesztek a kezekbe,

mintha esküt tennék sosem volt szabályra,
a jó hangulatnak mindig az az ára,
a vicc valakire kis sáracsöppeket dob:
nevettek s közben más bajából tanultok.

Sonkaszeletelés és beszélgetések,
elvi egyetértés, lelki szenvedélyek
különböztetnek meg és összekapcsolnak,
itt ez olyan világ, amilyen lesz holnap,

ha holnap mindenki jó irányba mozdul,
vagy az égből nem jég, hanem pár jöttett hull.
Nem mintha a jóról folyrna itt a duma,
de néha az ügynek föl kell tárulnia,

bár senki se érti, de mindenki tudja,
vita folyik róla, senki se goromba.
Néha teljes egység, máskor minden széthull,
ahogy a hegedűn elszakad az É-húr.

Szó van itt zenéről, absztrakt festészetről,
amilyen egy csata lehet odafentről,
piros festék látszik mondjuk a vér helyett,
egy moll vagy dúr dallam a harci éneket

váltja ki, és parancs helyett a kérdések
lövedéke száll el. Abban nincs kímélet,
ellenérvek s érvek vadul összecsapnak,
annyi jó ötlet jön, fogj egyet magadnak,

és ha este lesz majd, állítsd szolgálatba,
hogyha te jól érvelsz ő legyen a bamba,
ahogyan Szókratész és egy görög ifjú,
mutatva, hogy ésszel hogyan telt meg a múlt.

Kozmikus erőkről folyik a társalgás,
aki beszél, figyel, de rég nem figyel más,
aztán talán ő se, de mindenki érti,
hogy az érthetetlen néha megkíséríti

azt is, aki okos, mert titkokat remél.
Kard ki kard! – feszül egymásnak két elmeél.
Fiatal és idős egy táborban vannak,
súlya lehet minden ritka árnyalatnak.

Egyik kutya közben ellop egy nagy sonkát,
kirohan a kertbe, más megoldást nem lát.
Kiáltozás támad, fölösleges hajsza,
mit a kutya harap, már vissza nem adja,

övé lett ez a hús, és az nagy boldogság,
szerinte innentől másképp megy a világ,
más lesz az emberhez a viszonyulása,
alszik, de a jövőt közben tisztán látja.

A jövő is téma, a felmelegedés,
kint eső s hideg van, és az érv is kevés,
hogy amikor fázunk, az miért hő-korszak.
A sütemény mellett súlya van a bornak.

Aztán kávéért kérnek, sétálni is kéne,
mert elállt az eső, habár nem egészen.
A két kutya futkos, semmit hajt, mint vadat
az őse, de azért még így is jól mulat.

Aztán botot dobna nekik hazafelé.
Istené az élet, a világ senkié,
mégis akad hozzá annyi magyarázat,
hogyha beengednék, szétvetné a házat.

Üres már több üveg, ez nem elvi kérdés,
gondolathoz mérleg kell és elbeszélés,
végigpörgetése cáfolatnak, ténynek,
amikor szellem nincs és rezege a lélek.

Egyszer csak indulnak haza a vendégek,
így folyik el gyorsan minden boldog élet,
de nem tart örökké a boldogtalan sem,
pókháló sarokban, vadvirág a kertben.

Elmennek az autók, velük a vendégek,
a lejtőn nem erő, dolgoznak a fékek,
a házban csend van és sok mosatlan tárgyér,
megbeszélni jó lesz, de most az is ráér,

vacsora nem kell már, eddig folyton ettünk,
töppörtyű fölött a létről beszélgettünk,
valami változott az irodalomban,
mindenki érzi majd, hogyha nem is nyomban,

ezek beszélgettek, ezek diskuráltak,
nagyképűség is volt, és akadt alázat,
de elfelejtődik ez a két szélsőség.
Mindenki mentse a maga lelki bőrét!

Havasréti József

„Ez a tiéd...”

Ez a tiéd. Kitalálunk innét, maradj csak, mondta a nő. A férfi körülnézett. Hová tette a zakóját? Végül megpillantotta, az ágyon hányódott, a pléd langyos hurkái között. Nem emlékezett rá, hogy zakóban aludt volna el, vagy csak akkor vetette le, amikor hajnalban felébredt, félig kómában, beleizzadva, vagy megszabadult tőle még a lefekvés előtt, csak képtelen volt rá, hogy szépen felakassza. Előkotorta a tárcáját. A nő legyintett, hagyd csak. A nagydarab szállítók szorosan közrefogták az asszonyt, mintha testőrök lettek volna. Kimasíroztak az ajtón. Nem nézett oda, a szállítmányt nézte, a hatalmas, becsomagolt tárgyat, a förtelmes csomagot, a váratlan ajándékot, amelynek örülni kellett volna. Nagyúri gesztus, miközben Ákos röhög a pokolban. A csomag (nehéz volt megmondani, hogy micsoda, ládának túl keskeny, képnék-festménynek túl vastag) jóval magasabb volt, mint ő, és vagy háromszor szélesebb. Mint egy élére állított zongora. Amit becsomagoltak. Ajtó dörrent. Valaki távozás közben visszafordult, és becsapta. Bizonyára Judit. A dörrenést egy másodpercig visszatartották, majd a szomszédos lakások felé lökték a falak.

A szoba. Két szék, két fotel, öreg íróasztal, az asztalon szerszámosdoboz és egy kancsó, poharakkal. Régi italosszekrény, az a belül körbetükrös és neonsöves fajta. Leült az egyik székre, a kivénhedt parkettlécek és a karosszék ócska eresztékei kórusban nyikorogtak. Zihálva hallgatózott: a lakás túlvégében most becsapódott egy távolabbi ajtó. Üres robaj, erő nélküli. *Mi ez?* Így hallom én, de mit hall a szomszédság, elmélted. Rutingondolat volt, üres reakció a váratlan zajra; hogy mit hall a szomszédság, nagy ívben leszarta. Élete folyása úgy alakult az utóbbi években, hogy örökös konfliktusban állt a pedáns szomszédokkal. Hajnalban bekapcsolt, durván üvöltő rockzene, hányás a liftben, vizelés a kapualjban. Sőt, a lépcsőházban is. Volt úgy, hogy az ajtó előtt találtak rá, alva. Elaludt, míg a lakás kulcsait kereste. Felugrott és kinyitotta az italosszekrény ajtaját. A tükör megduplázta a palackok számát, szolid bőség biztató képét mutatva, csak a neon nem működött, immár évek óta. *Egy munka. A tiéd.* Rengeteg ital, bontatlan vörösborok, két üveg gin, és két üveg vodka. Egy darabig elég lesz, gondolta. *Rámhagyta, vagy csak nem tudod eladni?* Kivett egy üveg vodkát és kinyitotta. Beleivott. Langyos volt. Egy ideig ide-oda tologatta szájában az italt; a nyelvével terelte-forgatta. Zsibbadás. *Mondtam, hogy a tiéd.* A nyálkahártya ízlelőkelyhei és a mérget felszívó hámsejtek tették a dolgukat. *Ákostól, vagy tőled?* Még több zsibbadás. *Nem mindegy az?* Lenyelte az italt. Megint ivott. Leült a székre, a palackot a szék mellé rakta.

A tárgy túl nagy volt ahhoz, hogy csak úgy ripsz-ropsz kibontsa. Felkelt, a szerszámos dobozból kivett egy sniccet és óvatosan felhasította a papírborítást.

Alatta több réteg pukkanófólia. Letépett valamennyit és lassan morzsolgatta. Ez tényleg valami festmény. De annak... túlon túl ormótlan. Ákos csak festett. Nagy, látványos képeket, olajjal. De egy festmény nem lehet ekkora. Ahhoz túlzottan vastag. Esetleg kettő, egymásnak támasztva? Tudta, hogy ez kizárt. Ákos munkái immár túl értékesek voltak. És akkor egyből kettőt? A családból kiűzött rokonnak? Ugyan már. Ez valami késleltetett gesztus. Üzenet a múltból. Egy darabka Ákos. A sniccert az asztalra dobta, a szerszámos láda mellé, aztán megint leült. A karját simogatta. A bal keze sokkal vékonyabb volt, mint a jobb, és kissé erőtlen. Az alkar hosszában sebhely húzódott; gusztustalan árok az ép bőrben és a satnya izmokban. A régi, gyerekkori vágást most fehér heg borította.

Ákos tíz éve, hogy meghalt, erre ideküldi ezt a mocskot. Ezt a szart, őszintén szólva. Az asszony nem sokáig maradt, csoda, hogy eljött, a két szállítómunkás is elég lett volna. Leteszik, és annyi. Nincs magyarázat. Persze volt magyarázat. Az mindig van. Elutaznak. Az asszony második férje közgazdász volt, vagyis inkább ilyen mindenlébenkanál közgazdász-szociológus, aki végre tanszéket kapott Amerikában, ahol most már élete végéig fontoskodhat. Talán soha nem jönnek vissza. Jó volna. Szanálták a lakást, ahol ezt a vackot tárolták, immár hosszú évek óta. Így, becsomagolva. Ez most az örökség. Ez az ő jussa. Keszű ízzel és minden kegyelet nélkül gondolt a két halottra. Az apjuk után még kapott valamit, de a pénz java, amit hárman együtt kerestek, meg a nagy villalakás, amivé az évek során, egyre követhetlenebb machinációk segítségével az a kis panelzug hízott (ahol az anyjkkal meg az apjukkal laktak és ahol elkezdődött a Nagy Maszekolás), nos, mindez az Ákoshoz vándorolt. És nála is maradt. Aztán meg Juditnál. Mikor Ákos meghalt, a karrierje csúcán, mindent a nőre hagyott. Mintha testvére nem is lett volna. Judit pedig megtartott mindent. Zoli, téged kifizettek, mikor az apátok meghalt, amit itt látsz, az közös szerzemény (itt körbeintett a nappaliban), a képekhez pedig semmi közöd. *Kifizettek*, így mondta. Mint egy alkalmazottat. Judit észnél volt, távol állt tőle az osztogatás, leszámítva azt a régi incidenst, amikor a nő lefeküdt vele. Zoli mardosó szégyent és elfojtott haragot érzett arra a régi ügyre gondolva. Még csak nem is afféle fáradt szánelombaszás volt, aminek akkor hitte, hanem egy hidegen kitervelt bosszúhadjárat része. Erre voltam csak jó, gondolta.

Ákos képei akkor már milliós értékek voltak. *A pénz, a pénz, a pénz*. Ebből lett minden baj. A maszekolás, az osztozkodás, és az az utolsó ügy, az utolsó szánelmasz történet... Sőhaj. Véget vetett a töprengésnek. Ivott egy újabb korty vodkát, leöblítette vízzel. Fogta a sniccert és felvagdosta vele a képre szorosan rátekerült műanyagzalagokat. Aztán nekiveselkedett a papírborításnak; a gombóccá gyűrt cafatokat a sarokba hajította. Most a fólia következett. Óvatosan járt el, lassan, elővigyázatosan hámozte le a rétegeket, nehogy felsértse ezt a monstruózus bármit, amelyről még nem tudta pontosan, micsoda. Persze valami festmény. Egy régi

munka. Ha Ákos... akkor festmény. A művelet elhúzódott, a végén térdig gázolt a letépett-szétdobált csomagolóanyagban. A ragasztószalag cafatjai a lábához tapadtak, úgy kellett lerugdosnia. Rugdosott, hajlongott, csapkodott. Mint egy örült táncos. Ákos holtában is szívat, gondolta. Fogta a vodkát és töltött magának. Ivott. Ivott és köhögött. Ákos emlékét (a kudarcok emlékét) csak az ital űzhette el. Persze nem űzte el, csupán elhomályosította. Lerogyott a székre. Az utolsó réteg volt csak hátra a csomagolásból, most úgy érezte, pihennie kell, mielőtt szembenéz a múlttal. Örvénybe nézel, és az örvény visszanéz... Közhely, de így van.

Ákos festményei. Az első korszak: egy *sosemvolt* Budapest bizarr álomképeivel. Vitték mint a cukrot. Az első milliók, még a szocializmusban. Persze túl azon, amit a Faterral összemaszekoltak. Aztán a második korszak: nagy, színes, dekoratív foltok, itt-ott szétkent pacák, hosszú sorokban. Volt idő, hogy Ákos absztrakt korszaka volt a legkelendőbb, de aztán *az inga visszalengett* (ahogy nemrég olvasta egy irodalmi lapban), és az első korszak előretört, megelőzte az újat és kurvára vitt mindent. A régi Ákos-képek most blockbusterek voltak. Ezek lógnak most mindenfelé, bankigazgatók és médiavezérek tárgyalóiban, magángyűjtőknél és múzeumokban. *Külföldi* múzeumokban. Néha rákeresett Ákos nevére a neten, kezében vodkát szorongatva, és a feltolult epétől fuldokolva nézte, hogyan szerepel fivére a kibaszott árveréseken, és mennyit kérnek képeiért a legmenőbb galériákban. Judit, te kis kurva, gondolta ilyenkor. Ügyes nő volt, valaha ő is művészettörténész, most inkább kibaszott menedzser, akinek legfőbb célja az életben, hogy mindazt, amit Ákos maga után hagyott, ügyesen forgassa. Persze nem mindent adott el, Judit tudta, hogy a piacról direkt visszatartott képek idővel még többet fialnak. A második férjjel, ezzel a közgazdással sikeres párost alkottak, ügyesen kezelték Ákos hagyatékát, mi több, zseniálisan kezelték, dőlt a pénz hozzájuk, mintha bankóprés állt volna náluk, lent a szuterénban.

Végnézett a szobán. A saját szobáján. Az ablakok között egy Veszelszky-kép díszelgett, az utolsó értékes darab a régi gyűjteményből, amit összeharácsolt, innen meg onnan, és amit még nem adott el, hogy aztán elihassa. A többit kurvára elitta. Az igazat megvallva, az első kép, amit eladott (és elivott), az Ákos munkája volt, az egyetlen kép, ami valaha tőle neki megvolt, nos, ez volt az ősbűn, amivel durván felszámolt minden köteléket (a maga részéről legalábbis, hiszen Ákos nem ismert efféle kötelékeket), ez volt az első ballépés, hogy ezt először, még a végromlás kezdetén a piacra dobta. Aztán a többbit. Ezekből ivott voltaképp, a félretett pénzét már régen, a vég kezdetének még az elején felélte-elitta. Minden elfogy egyszer. Csak a szeretet van ingyen. Vagy még az se, gondolta.

A szobája nagy volt. Az egyik sarokban a sebtében oda átpakolt bútorok, vegyesen, amik most útban voltak. A rakodók cipelték át őket oda, hogy helyet teremtsenek az újonnan érkezett csomagnak. Most ott tornyosult a komód, egy kisebb polc, meg a két hangfal, összevissza. Istenem, nézett az új képre, át kell

rendeznem a szobát, gondolta. Így nem maradhat. Kopott perzsaszőnyeg, az is félrerúgva. A szőnyeg mintái közé ragasztószalagok tapadtak. A sarokban szekrény, mellette támlás rekamié; újabban ezen is aludt. Miután hülyére itta magát, nem volt kedve átbotorkálni a hálófülkébe, amely a lichthófra néző sötét lyuk volt csak. Itt, mondjuk így, a stúdióban, voltak könyvek, voltak hanglemezek, és itt volt a bárszekrény, nem utolsó sorban. A lakást – vagyis az *eredeti* lakást, a polgári, sőt, nagypolgári lakást, ahogy az emberek ezt mondani szeretik, ahogy az régen volt – roppantul hülyén osztották több részre az ötvenes években; az övét gyakorlatilag egy hatalmas nappali képezte, hozzá két kis lyukkal, az egyik a háló, a másik a fürdő a vécével, konyha sehol, csak egy falikút és egy pult az ehemalige hallban. Minden nap lejárt ebédelni a közeli kifőzdébe, a maradékot elcsomagolták, és itthon, ha újra megéhezett, hidegen befalta. Minél többet iszik, annál kevesebbet eszik; ez logikus volt, ezt minden piás tudja. Most már afféle sétáló csontváznak látszott, az ismerősök, ha belebotlott valakibe, szűrős-vizslató szemmel, és gyanakvó hangon kérdezték: *jólvagy, jólvagy, jólvagy?* Ezt a nyomorult jólvagyvijjogást utálta, igaz, utált ő mindenkit, de a megmaradt ismerőseit talán a legjobban. Persze Ákost és Juditot kivéve, őket legszívesebben felszögezte volna ide, erre a nagydarab, ormótlan, fekete szarra.

Felkelt a székről és a kép elé tántorgott. Noha egyre részegebb lett (az igazat megvallva, amikor Judit megérkezett, már volt benne valamennyi), erőt vett magán, megpróbálta óvatosan leszedni a legelső fóliaréteget. Óvatosan távolította el, csak a parányi területre koncentrálva, amin éppen dolgozott, a Nagy Egészre oda se nézve, azt mintegy „fejben” kitakarva, hogy végül hátrébb lépve színről-színre láthasson mindent. A megpillantás. A kép megmutatkozása. Szakrális esemény – többnyire. Ünnepi pillanat – volna. De ez itt a nagy szar. Úgy is nézett ki. A Nagy Szar. A Nagy Lapos Lótrágya. Persze kép volt, műtárgy, de festmény aligha. Fekete volt, hatalmas és büzlött. Festékszag, kátrányszag, dögszag. Bólogatni kezdett, amikor megpillantotta. Nem kérdezte, *hátezmiazisten*, hiszen tudta. Nagyrakás megszáradt bitumen és műgyanta és purhab, favázon, felrétegezve. Hát ezt egyetlen bank se vette volna meg, nézegette a Nagy Szart részeg mosollyal, biztos ez volt a fő ok, hogy a Judit nekiadta. Kellő nagyvonalúsággal nézve eléggé olyan volt, mint egy Anselm Kiefer-festmény, csak ezt nem hatotta át a nála szokásos hősies nagyzo-lás. De... a Kiefer-képek szépek. Ez itt, Ákos ide vagy oda, ronda volt. Ocsmány, na. Gigantikus, szétkent, lapos szar, amit az út szélén hagytak. Közelebb lépett: a szarban itt-ott foltokat látott, de ez csak tovább fokozta az ürülékhatást, hiszen a szarban is gyakran vannak foltok: gyümölcshéj, rosszul megrágott ételdarabkák, mindenféle magvak.

Szemügyre vett egy foltot; úgy szemmagasságban. Horpadás vagy üreg, a mélyén valami szervesnek látszó cuccal. Egy madár kiszáradt feje volt az. Egy galamb, a faszba. Kacéran megbillentett fej, borzas és fakó tollak, a csőr kiállt

a képből, és látszott az állat egyik szeme, amelyet színes üveggel pótoltak. Igen, a preparátor-szakkör! Más kölykök zongorát meg angolt tanultak, ők dögöket tömtek ki. Mint Anthony Perkins a *Psychóban*. Megvolt nekik az állatpreparátorok kézikönyve: hogyan készítsünk élethű pótszemet megolvasztott, drótra csöp-pentett üvegből és hogyan színezzük azt. Hogy miért galamb? Mindketten tudták; ő itt, ebben a szétvont kurva életben, Ákos pedig a pokolban. Galambföbiája volt, amivel begyűjtött jópár apai pofont, amikor nem ette meg a Fater otthon kotyvasztott galamblevesét, a zsírgyöngyös finom galambleveskét, hogy fulladjanak meg tőle, aztán mindez csak tetőzött, mikor a fertőzést, amitől a bal keze tönkrement, még gyerekkorában, a kibaszott galamboktól, egy véletlen sérülés nyomán, a vérebe került szartól (és hát attól, ami benne tenyésztett) elkapta. Ettől kezdve, amikor kiderült, hogy végül nem kell levágni a kezét, a Fater nem erőltette már a galamblevest, sőt, a galambdúcot is elbontották a haverjánál, ahonnan apja a levesnek való fiókákat (azokat a golyvás kis dögöket a rusnya csőrükkel) rendszeresen hozta.

Újból elhátrált a képtől. Eszébe jutott a vodka. Újból letottyant a székre, felkapta a palackot a földről és meghúzta. A vodka égetett. A bal karja sajogni kezdett; a sérülés emlékéitől, vagy csak megerőltette a kép kicsomagolása közben, ki tudja. Emlék: a kavicságyon térdelt, ami a galambdúcot szépen körbe fogta, mellette feküdt a létra, egyik vége a kavicsok között, másik vége a közeli rózsabokorban. Az apja megragadta a felhasított kezét; vasmarka volt, a friss fájdalomsóva az agyáig lobbant. A fater kigombolta a sliccét, elővette a farkát és a nyílt seb fölé tartotta. Forró vizelet fröcsögött mindenfelé, az ingére, az arcára, sőt a szemébe is. Ákos a háttérben röhögött, hisztérikus hangon, a térdét csapkodva, az apjuk őt kérte meg, hogy szedje ki a dúcból a kisgalambokat, de Ákos rühellt felmászni oda és öccsére bízta a feladatot. Turkáljon Zolika a szarban. A vizelet fertőtlenít, jelentette ki a Fater, katonáéknál tanultam. Elrakta a farkát, megfordult, az Ákoshoz lépett és lekent neki egy pofont. Ákos elterült a földön; Zoli pedig tudta, hogy ez baj, nagyobb baj, mint az akkor még jelentéktelennek látszó baleset (hogy egy galambszaros szög felhasította), jóval nagyobb annál, hogy majdnem otthagya a fogát, amikor pár nappal később negyvenkétfokos lázzal a kórházba vitték, és az orvos már az amputációt fontolgatta.

Szóval egy galambfej. Erős indítás, gondolta. Átvizsgálta a teljes felületet. A kép síkját a rücskös bitumen uralta, ebből fodrozódott elő itt-ott a műgyanta és a purhab. A repedésekből fakó textildarabkák és gyűrött papírcafatok lógtak. Milyen nehéz lehet? Vállával nekitámaszkodott a képnek, hogy ellene tartson, nehogy agyoncsapja, a lábát megfeszítette, az ép kezével pedig maga felé döntötte a képet. A súlyát próbálgatta. Nehéz volt, mint valami szekrény. Vagy nehezebb. A piac mohósága és az emberi hülyeség úgyszólván végtelen; bizonyára ezt is megvenné valaki, rémesebb műtárgyakat is piacra dobtak már és egy látványos

üvegszarkofágban (Anselm Kiefer + Damien Hirst) ez is elég jól mutatna. Nem kell hogy egyből a falra akasszák. Ezen elgondolkodott kissé. Hiszen ez igaz. Bármi eladható, és mindent el is adnak.

Felriadt. Cincogó zene hatotta át a sötétséget, hol elhalkult, hol hangosabban. *Reggel, reggel, reggel*, zúgta az ismeretlen kórus, zaklatott funky-ritmusban. A pedáns szomszédok buliznak? Mintha bentről jönne... mocorgott fejében a tétova gondolat, majd visszazuhant a bénító iszapos káosz mélyére, mely álmaiban többnyire fogadta. Reggel csüggedten bámulta a falnak támasztott képszörnyet, a csomagolás szétrugdalt papírgombócait és a szétdobált ragasztószalagokat. Ekkor valami megmozdult. A galambfej. Felugrott, a falak meglódultak, tettek egy elegáns félfordulatot, csak nem körben, hanem srégen, rejtett térdimenziókat sejtetve-mutatva. Aztán ugyanez, vissza. A nagy hintajáték. Nekidőlt a falnak. Becsukta a szemét, aztán kinyitotta. A falak megnyugodtak. Az asztalhoz botorkált, a szerzőládából kivett egy kalapácsot, és addig ütötte a galambfejet, míg el nem tűnt onnan. Dab, dabb, dabbb... brutális puffanások, sorban. Először a madár csőre tört le, aztán kipottyant a szilánkos üvegszem és végül az egész koponya belesüppedt a fekete aszfaltba. Csak egy lyuk maradt a felszínen, eltömődve tollal. A lyuk befelé vezetett, a műgyanta- és aszfaltrétegek közé, illetve le a galamb szétaszott testébe, már amennyiben ott van...

Csapkodott tovább. Dab, dabb, dabbb... Aztán megriadt. Stop. Várjunk csak. Rájött, mit művel. Sztétver egy képet. Ledobta a kalapácsot, visszatántorgott az ágyhoz és elterült rajta. A plafon forgását nézte, a fejét pedig színültig töltötték a súlyos puffanások, *dab, dabb, dabbb...*

Süppedés. Igen, ez a jó szó erre. Kizárod, ami kint van, aztán elindítod a filmet. Bármit megtehetsz, gondolataid a patológikus képzelgés, a lehetséges világok legjobbika, és a keserű múltidézés közötti határmezsgyén járnak. Ha sikerül megfelelően kiválasztanod a helyet, a zene sem elviselhetetlen. Mert többnyire az. De a pultos kinézetéből láthatod, hogy mire is számíthatsz. Körülnézel. Normál vendégek, és hozzád hasonló meghasonlottak. Apró trükkök, amelyekkel álcázni lehet a semmit, a hideg aurát, amelyet elképzelsz magadnak, hogy nem vagy ott, csak testben, és apró trükkök, hogy ne zavarjanak. Látszólag olvasol, könyvet vagy újságot, látszólag a híreket pörgeted vagy csetelsz a telefonodon, vagy a laptop billentyűzetén kopogtatsz. Ez persze kamuflázs, kibaszott álca csak. Nem könnyű jelen lenni, és közben besáncolni magad. Ne tűnj megközelíthetőnek. Ne tűnjél baleknak. Vigyázni kell, nehogy valami magányos lélek vagy egy közlékeny hülye kinyújtsa feléd csápjait, és beszélgetned kelljen valakivel. Nem árulhatod el, hogy lúzer vagy. A kocsma füledten otthonos ölelése magába szippant és felemészt mindent: családot, munkát, barátságokat. Aztán elérkezik az este, amikor rájössz: a pultosnőt többet láttad a héten, mint a feleségedet, és akkor már menthetetlen vagy.

Mindezek új tapasztalatok, új felismerések. Volt idő, mikor az összes hibát elkövette. Adott az immerzióknak. Úgy vetette bele magát a kocsmai életbe, hogy szinte csobbant. Italok körei, kártya, leosztások végtelen hurkai, prima történetek. Részeg kékharisnyák és haverok mindenhol.

Körbetapogatta a „képet”. Fent egy rés, szinte otthagya a kíváncsi ujjaknak. Feszegetni kezdte. Az anyag nem engedett, a rétegek túl erősek voltak. A szerszám doboz már kéznél volt, most elővett egy vésőt, odahúzta a széket, felállt rá, egy darabig rajta egyensúlyozott, erősen imbolyogva (a laza eresztékek miatt a szék lábai vérszesen inogtak), aztán beledugta a vésőt a résbe. Ráfeszített, az anyag lassan engedett, aztán egy nagyobb darab levált. Látszódni kezdett a struktúra. Bitumen, műgyanta, purhab. A galambtetem járt az eszében. Mi van, ha több ilyen van? Döglött galambok mindenhol? Lemászott a székről. Nehéz döntések sora állt előtte. Töltött egy pohár vodkát, aztán az ágy szélén gubbasztott, kezében a pohárral, a letépett képdarabot az ölében tartva. A székre gondolt. Mi lesz, ha leesik onnan? Persze létezik megoldás, töprengett, míg a letépett aszfaltdarabot simogatta. A könyvespolcos létra. Lomtalanításkor találta, régen, valami irattár-ból baszhatták ki a járda szélére, ő pedig elhozta. Alacsony építmény volt, fából, megbízható, széles lépcsőfokokkal. Könnyen mozgatható, nem inog, és a legfontosabb: a tetején, a legfelső, szélesebb lépcsőfokhoz erősítve volt egy kis korlátféle rajta, ahol megkapaszkodhat. Felkelt az ágyról, a kép darabkáját és a poharat az íróasztalra rakta, majd fogta a kislétrát és a képhez vonszolta. Aztán felmászott rá. Nem jó. A szerszámok! Lejött a létráról, az egyik széket a létrához vitte, és arra tette a szerszám dobozt. Satnya kezében a vésővel, a másikban pedig a kalapáccsal megint felkapaszkodott a létra tetejére. Beillesztette a vésőt a kép peremébe és ütögetni kezdte. Hamar rájött, hogy a finomkodással nem jut valami sokra, így egyre nagyobbakat szózott a véső fokára, aztán nagyot feszített rajta.

Ránehezedett. Egy réteg aszfalt kiszakadt helyéről, és a padlóra zuhant. Neki támaszkodott Ákos képének, szusszant néhányat, aztán lenézett a földre, ahol félig a létrának dőlve rusnyálkodott a kifeszegedett képdarab, körben a purhab szilánkjával. A napvilágra került részt bámulta. Textilcafatok, papírdarabkák, műanyag hulladék, kartondarabok, belepréselve-beleragasztva a fekete, ragacsos képsíkba. Kitépett egy papírdarabot, régi mozijegy volt. Régi, ez hülyeség. Itt minden régi, Ákos tíz éve hogy meghalt. Persze kérdés, hogy ezt a szart mikor tákolta össze: még egészen régen, a Judit háta mögött, teljesen titokban? Ez még kiderülhet, töprengett, lassan szétmorzsolva a megviselt papírdarabkát. Talán ezen is állt valami dátum, bár ennek már annyi, nézett a padlóra szórt maradványokra. Akárhogy is: létezik *post*, illetve *ante quem*. Ezek a papírok, egyik vagy a másik, valami viszonyítási pontot végül is adhatnak. Mozijegy, metrójegy, bármi. Biztos több ilyen is lesz, gondolta. Ezen eltöprengett. Lekecmergett a létráról, félrerakta a szerszámokat és megint töltött a vodkából. Leült az ágyra. Azon töprengett, hogy miként folytassa.

Talált valami repedést, úgy mellmagasságban. Először nem látszott, mert egy illesztés volt tulajdonképpen, két aszfaltlemez között, amit eltömött a purhab. Kivéste onnan a purhabot, aztán a vésővel feszegetni kezdte a feltárujt repedést, egyre mélyebben nyomva vésőjét a fekete ragacsba. Aztán ránehezedett. Recsegés, ropogás, újból kihullott a képből egy jelentékeny darab. Bent fémcsillogás. A lábából kivett egy csavarhúzó és kipiszkálta a fém: egy húsdaráló csillagkése volt az. Nos igen: Ákos röhög a pokolban. Sokat szarakodtak a húsdarálókkal, aztán, hogy beindult az üzlet és ipari méreteket öltött, a Fater szerzett egyet, amely árammal működött. Ákos meg a Fater nem kímélték a gépet, amelyet gyakran pihentetni kellett, mert a túlzott megterhelés felforrósította. A tenyerére fektette a kést, a súlyát próbálgatta, és arra gondolt, hogy ez vajon az eredeti-e, azok egyike, amiket akkor a tényleg ők használtak, vagy Ákos szerzett egyet, egy újat valahonnan. A jó franc se tudja. Ez most már aligha látszott, az idő, meg a többéves szunnyadás bent, abban a fekete latyakban, eléggé elmosta a különbségeket – ha voltak egyáltalán. Most... olyan, mint egy lelet, gondolta. Illetve az is. Eléggé időtlennek látszott. Mint annyiszor, a praktikus funkció tiszta érvényesülése tökéletes formát alkotott, lehetett volna ősi okkult jelkép (az ám, a horogkereszt, gondolta), agyas dizájntermék, amely bőrszíjon lóg egy izmos nyakban, vagy japán dobocsillag. És ehhez a tökéletes kis fémdarabhoz kínos emlékek tapadtak. Zoli hamar elesett ugyanis a kolbásztöltés frontján, nem vált be sehogy sem, és Ákos szép lassan kiszorította onnan. Ákos erős volt, szívós, gyors, és precíz. Dolgozott, mint az örült, és közben a pénzre gondolt, amit a felfüstölt kolbászért, meg a sütnivaló nyersért a Teleki téri gebinestől kaptak. Zoli undorodott az egésztől, a hús és a zsírszalonna darabolásától, a kimosott bél elfojtott ürülékszagától (amelyet hozzá képzelt, ha érezte, ha nem), és főleg attól, hogy a Fater meg az Ákos nagyokat cuppantva-csemecseve a nyers töltelékkel kóstolhatta. Ákoshoz illett a „nyers-húsevő vadság”, ez volt tulajdonképpen az erő, a motor, amely mindvégig hajtotta.

Míg ő művészettörténetet magolt és a legújabb elméleteket bújta, Ákos üzletelt. Persze mindenki üzletelt. A festők rámenősek voltak. Reklámgrafika, fotózás, dekormunkák, butikozás, melók a filmgyárban, bármi. De a kolbásztöltés más. Kurvára más. Az nem kreatív munka. Ákost lenézték. De ami nem pusztít el, az ugye erőt ad: Ákos makacs volt, a többiek pedig magasról leszarta. És voltak előnyei annak, hogy nem a művészi munkát hígította fel, nem volt elkurvulás, a festés és a pénzes meló két abszolút külön rekeszben voltak. Az apjára épített, a húsüzemből lopott olcsó nyersanyagra, a darálthúsba kevert pofátlan mennyiségű zsírra (a pecsenyésznek ez teljesen mindegy volt), az alagsorra, ahol gyakran hajnalig töltötték a kolbászt a Faterrel, valamint a holtbiztos felvevőpiacra. A divat változott, a butikok néha tönkrementek, a filmgyári meló a gyártásvezetők szeszélyétől és a korrupciótól függött, de a Teleki téren meg a többi nagypiacon mindig lesz lacikonyha. Persze megjegyzések voltak. Aztán Ákos szájon vágott egy okos-

kodót, amiért fegyelmi eljárás elé állították, de végül megúszta. Az incidensnek több következménye is lett. Egyrészt békén hagyták, másrészt levegőnek nézték, de Ákost ez nem érdekelte. Nem volt rájuk szorulva, se az elnézésükre, se a jóindulatukra. Valami mégis megváltozott. Elhatározta, hogy kilép a lacipecsenyés biznissből, és hogy ő „megmutatja”. Bizonyítani fog. Többre viszi, mint ezek. Persze kettős játékot játszott, festő akart lenni, igazi festő, befutott festő, csak hát a pénz erősen vonzotta. Nem akart padlásszobában koplaló művész lenni, nem akart „okos” művész lenni; karriert akart, amelyet ő elképzelt magának. Tudta, hogy csak két dolog számít: az érzéki felszín és a téma. És a kényes egyensúly mindezek között, úgymond harmadiknak, hogy ne kibaszott giccses szarokat fessen, mint a Szenes Laci meg a Czompó Béla. Persze a pénz is számított, és mind nagyobb súllyal esett a latba. Ákos jól élt. Vett egy használt Audi százast, és ha tudott, kiruccant Nyugatra. És talán az idők végéig, élete végig dolgozott volna a piacra, mikor a Fater váratlanul meghalt.

Égi jel volt, amit az istenek küldtek az Ákosnak. Amikor néhány próbálkozást követően végre megértette, hogy ő (a Faterrel ellentétben) nem tud olcsó (értsd: lopott) húst szerezni, ami a profitot alapvetően hozta, akkor begyűjtötte a kintlevőségeket, aztán beszélt a galambdúcos haverral, akivel és ahol a kolbászt felfüstölték, ezt ugye nem tudták volna megoldani máshol, akinek amúgy is elege lett belőlük addigra, mindig úgy érezte, hogy Ákosék átverik-lehúzzák, és egyébként is: más tervei voltak. Nem akar már fűrészpont hordani a füstölőbe, Ákosék körül ugrálni, meg idegeskedni, hogy mi lesz az adóhivatallal. Mikor a Fater kidőlt, Ákos elnapolta a gyászt, a lakásra sietett és mindent összeszedett onnan. Jobb megelőzni a vitákat Zolival, hogy mi jár neki a Fater után – Ákos úgy vélte, nem sok, mert a Zoli csak ritkán segített nekik, egyrészt a rossz keze miatt, másrészt mert komolyan vette a tanulást, és nem akaródzott neki darabolni a húst, hajtani a darálót, tekerni a töltőt, lent dagonyázni a szuterén mélyén, a hideg villanyfényben, a tömény zsír-, hús-, és fokhagymaszagban. Büdös neki, az ám. De akkor a kibaszott markát se tartsa. És amiről a Zolika nem tud, arról vita se lehetséges, ez is egyértelmű. Eladták a Fater-féle lakást, a pénzt elfelezték, ehhez Ákos ragaszkodott, ez volt a korrektség szükséges minimuma, a becsületes döntés, amire hivatkozni lehet, ha az öccse később pénzért kuncsorogna.

Estére sikerült feldühítenie magát. Fel-alá járkált a nappaliban, néha felgyorsított, szinte már rohangu. Időnként megtorpant Ákos képe előtt és az aszfalt redőit bámulta. Kezdte kapizsgálni már. Nem. Ő ezt nem akarja. Neki ne üzengesenek, se élők, se holtak. Hagyjatok, gondolta. Lerángatta magáról a ruhát, kiment a falikúthoz, és töltött magának egy nagy pohár vizet. Ivott, aztán újratöltötte a poharat. Bevitte és a rekamié lábához rakta. Hogy kéznél legyen, ha éjjel felébred, és érzi majd a poklot, lent, az alkoholtól kiszáradt, szétivott gyomorban. Evésre nem is gondolt már, a maradék étvágya is elment a tárgyból áradó förtelmes szag-

ban. Ez így nem maradhat. Talán... vissza kéne térnem a hálókamrához, gondolta. Ott is alhatnék, mint régen. De ki nem állhatta azt a szűkös lyukat. Mintha kopor-sóban éjszakázott volna.

Felriadt. Fülelt. *Reggel, reggel, reggel*, zakatolt megint az ismeretlen hang. A lámpa után tapogatózott és felkapcsolta a villanyt. Kiugrott az ágyból és az asztalhoz rohant. Vagyis, azt hitte, rohan, de inkább csak támolygott. Valami feldőlt, talán a partvis, amellyel összesöpörte este a képből kihulló szemetet, mindenféle szirszart, a purhab morzsáit és egyéb hulladékokat. Az asztalra meredt. *Reggel, reggel, reggel*. Egy nagy lófaszt volt reggel. Még csak hajnal se, gondolta. Az asztal szélén, közel a pereméhez, szinte a lepottyanáson gondolkodva egy zsebrádió állt, abból jött a hang. De olyan furcsán jött belőle, bugyborékolva, zörögve; kísértethangokat izzadva. De innen nem jöhet semmiféle hang. Felemelte a készüléket, amelynek hangja most felerősödött, mintha őbelőle, az élő emberi testből merítette volna titkos energiáit. De nem az ismeretlen zene lett hangosabb, hanem a készülék gerjedni kezdett, zúgott és bizsergetett, egy gyerekkori emlék kunkorodott elő, a különös érzés, mikor a marka tele volt élő cserebogarakkal. De ez most egyetlen hatalmas rovar volt, szinte érezte, hogy a műbőr borítás lassan szétnyílik, hogy szárnyat bontson és... Nem. Itt álljunk meg. A készüléket az asztalra dobta. A rezgés elhalt. A zene is elhalt. Egy darabig csak bámulta apja öreg zsebrádióját, aztán megint csak felvette. Csavargatni kezdte az állomáskereső recés plasztikgombját: statikus zaj, recsegés, ropogás, elhaló beszéd, távolról és mélyről, valami kurvára ismeretlen nyelven. Megborzongott. Az ösztönei előbb felfogták, amit a tudata még nem: *mikoriak* ezek az istenverte hangok? Aztán egy röhejes dalfoszlány tört elő a gépből, a *Popcorn*, amelyet gyerekkorában annyira szeretett. Aztán csend lett. Megrázta a fejét. Sok ez most egyszerre. Biztos csak álmodom, gondolta. Most ennyi elég lesz. Visszatért az ágyhoz, mohón felhajtotta az odakészített vizet és bezuhant az ágynemű közé.

Amikor újból felébredt, rögtön a rádió jutott az eszébe. Az igazat megvallva, az ébredés zákányos pillanataiban, mikor is minden sokkal, de sokkal rosszabb, mint az előző este, nem szokott az eszébe jutni semmi, csak az, hogy mennyire szenved és hogy megint szintre kell hoznia magát. Ami nem emelkedést jelentett, hanem azt, hogy mindig egy kicsivel lejjebb. Óvatosan elfordította a fejét, hisz' most is szenvedett, és az asztalra sandított: a régi rádiókészülék ott volt, ahová az éjjel lerakta. Most persze néma volt. De honnét került oda? A képhez fordult. Nem kellett túlzottan megvizsgálnia: baloldalt, úgy középmagasságban újabb titokzatos üreg sunyított a falban. A zsebrádiót nyilván onnét távolította el, mint egy beteg szervet, csak hát mikor? Álmában? Olyan részeg volt, hogy később elfeledte? Volt már ilyen, de mennyi! Fogta a készüléket és szemügyre vette a fedelét. A fekete műanyaglap beleolvadt a tok többi részébe, zsíros mocsok töltötte ki az apró mélyedést, ahová a körmét vagy valami más lapos vackot beillesztve a

fedelelet lepattinthatta volna. Fogta a sniccet, amely az asztalon hanyódott, mióta a képet kicsomagolta, és kifeszítette vele a fedelet. Bent két ceruzaelemet talált, siralmas állapotban. A sav nyilván már évekkorábban szétmarta az elem legbelső cinkburkolatát, sőt mindent, amit maga körül talált, és szétfolyt mindenfelé. Kiszedte a régi elemeket, kikotorta az üreg aljába tapadt mocskot és az egészet papírzsebkendőbe csavarta. Az elemtartóba bámult. Akárhogy is, az éjjel még működött, gondolta. Kihúzta az asztal egyik fiókját és kivett egy csomag bontatlan elemet. Pótolta a tönkrement példányokat, aztán visszazárta a műanyagfedelelet. Pár pillanatig várt, aztán bekapcsolta a készüléket. Semmi. Csavargatni kezdte az állomás keresőt. Semmi. A rádió nem működött már. Ez várható volt. A kiömlött savas geci nyilván szétfolyt az elemtartón túli részekbe is, és a sejtethetőnél jóval nagyobb károkat csinált. De az éjjel működött, súgta egy hideg hang.

Ó, a reggeli rutin. Hugyozás, kávé, néhány szem Quarelin, fogmosás, arcmosás, felvenni valami ruhát. Vagy az előző napit, amelyet részegen ledobált a földre, vagy tisztát. Szellőztetés. Az éjszaka förtelméből kiemelkedve átjutni a napnak abba a szakaszába, amely még értelmesnek mondható ebben az életben. Úgy kilentől délíg. Ez három óra. E három órában úgy viselkedik, mint a többi ember, értsd azok, akiknek hozzá hasonlóan nem kell befáradniuk a munkahelyükre. De közben: várakozás. Védte a jeges vizet, itta a kávékat, és várt. Délben nyitott a kifőzde, lesietett a szokott asztalához és befalta, amit eléje tettek. Hazafelé betért a félúton lévő bárba, és megivott pár kupica vodkát. Közben gondolkodott. Az alkoholisták sokat gondolkodnak. A fejükben végtelen témarepertoár. Hol ment félre minden? Ki volt a felelős? Újra és újra végigjátszani a filmet, újra és újra megrendezni *fejben* ezt a szánalmas komédiát, egyszerre nézni és játszani, egyszerre fogni kint és bent az egeret. És közben hozzáadni az azóta megszerzett tudást. A felismeréseket. Tisztán látni a pillanatokot és a helyzeteket, amikor azt kellett volna mondani: „igen”, vagy azt kellett volna mondani: „nem”. Persze bonyolultabb dolgok is voltak. Előre látni helyzeteket, amikbe nem kellett volna belemenni: a kártyakölcsönöket, az elcsesztett próbálkozásokat nőknél, a sunyi trükköket, amelyek idáig juttatták. Előre látni, hogy mekkora hülye volt, amikor okosnak képzelte magát. És előre látni a lehetőségeket. És ha minden tisztán előttünk áll, hogy miként is lehetett volna minden kurvára másként, akkor megkeresni a felelősöket. A Fater. Az Ákos. A Judit. A Géza. Legfőképpen ezek. Újabb szakasz: harag és neheztelés váltja fel az én gyötrelmeit, és ilyenkor kell kikérni egy további vodkát.

Kért egy újabb vodkát. A Fater miatt odaszokott a piacra. Az apjától oda csúsztatott ezresek is főként itt úsztak el, hanglemezekre, könyvekre. Az 1943-as Platón-összesre. Nietzsche-könyvekre. Régi avantgárd folyóiratokra, melyeket ázott könyvhalmok mélyéről ásott elő. Ezek is az elsők közt mentek az antikváriumokba, mikor elkezdte az ivást. De érdekelte minden. A piac maga volt a

párhuzamos valóság. Finom valósággrétegekkel. A nyomor. A reálszocializmus sivár és kisszerű jóléte. A múltba hanyatlott polgári világ. A nyugati divat. Lengyelek akkor még nem voltak. De a piacon (is) széjjelcsúszott minden. Tárgyakra, és azokra, akik e tárgyakat árulták. Nem bírt ránézni az emberekre; többnyire leszegett fejvel járt. Elesett, könnyörgő arcok. Fejkendősenénik. Ezt a Bibliát... Kisnyugdijasok. Olcsón adom... Horgolt mellény, cseh üvegkristály. Rég megholt nagypapa alsónadrágjai, tisztára mosva, egymásra hajtogatva. Ez is kinek kell már. Szódásszifonok. Eozinszobrocskák. Fiam, vedd meg ezt a szép Bibliát. Nepperek sárga répanadrágban, hátranyalt hajjal, mindmegannyi Falco, török bőrdzsekiben. A „*Live & Dangerous*” nyolcezer forintért. Óraláncos régiségkereskedők, bársonymellényben, a fejükön rongyos szalmakalappal. Fiam, a Bibliát... Olcsó dalfoslányok, recsegő ütemek, riporterblabla ócska rádiókból, olcsó zene kazettás magnók zörgő belsejéből, állj, vagy lövök, meg a voyage, voyage. Ennyi szart, bazmeg. Megállt egy stand előtt. Semmi különös, régi tucatkönyvek, régi játékok, néhány szép üveg pohár. Egy stósz papír, mindenféle szar, régi hitellevelek, záloglevelek, értékpapírok, részvények, még a Monarchia korából, biztos selejtezett az egyik levéltár. Míg ezeket forgatta, a kezébe került egy rajz. Portré, szignálva. Szignál nélkül is felismerte volna. Ez egy Mednyánszky-rajz, bukott ki a száján. Kikunkorodott, na. Az árus csak nézett. Ha az, akkor az. És akkor mennyit érne, bökte oda végül. Húszezret biztosan, mondta. De talán inkább többet. Maga tudja, fiam. Odaadtam volna háromszáz forintért, de most már... tudja, hogy van ez.

Várjanak, jött egy hang, felülről. Felnézett. Magas, tatárarcú férfi, kis hegyes szakállal, szúrós, kipödört bajusszal. Ray Ban napszemüveg. Valami pojáca, naná. Megveszem, mondta a férfi gyorsan. Előszedett egy göngyöleg ezerforintost, a tekercs össze volt gumizva, kigöngyölte, szépen megfelezte. Az ujjai szinte rohantak. A gumiszalag a földre esett; Zoli felvette és odaadta a pasasnak. Az biccentett, aztán az árushoz fordult. Így jó? Az árus elvette a pénzt, a magas férfi a képet és gyorsan odébb állt. Nagy hülye maga fiam, csóvalta fejét az árus. Igazi balfácán. Pedig ennyi ésszel sokra is vihetné. „*Csak használja is máskor...*”, tette hozzá. Gúnyos arccal lengette az ezerforintosokat. Szaros vén strici, gondolta keserűen. Igaz, senki nem baszott át itt senkit. Csak ő, saját magát. „*Ennyi ésszel sokra is vihetné...*” Valóban. Kért egy újabb vodkát. Elgondolkodott a naiv kis hülyén, aki *akkor* volt. És aki az is maradt, füzte gondolatban hozzá. Miért is szólalt meg? Miért okoskodott? Most az övé lehetne a kép. És most eladhatná. Persze tudta, hogy már rég eladta volna. Előkotorta a mobiltelefonját, és egy műkereskedőnél megnézte az aukciós Mednyánszky-rajzokat. Négymillió forint, az ám!

Kósa Eszter

Csendben, észrevétlenül

Ne félj, erre csak a madarakat lövik. Kopog a föld lábad alatt. Tegnap a háztetőn kiszáradt a macska, a kutyát én kergettem el. Jövőre megbocsájtják bűneinket, megkeressük, befogjuk megint. Száll a szőr a házban, irthatatlan, mint a dudvamacska, kisöpröm, harmadnapra feltámad a szél, visszafújja az ablakon. Függyönybe, ruhába, lepedőbe ragad. A szomszéd felől rothadtszilvaszag. A konyhában szomjas lepke csapkod, mellkasodban lázmadarak, verik a szíved. Folyik rólad a víz, fénylik a hátad, mint a hó. Sáros a lábad, megfürdetlek. Én vigyázok rád, amíg alszol, és nem engedem, hogy eláruljanak.

Jelek

Tudom, eljönnek értem kék szemű gyermekeid. Kitépik a lábam, és mire visszaszállnak hozzád, elfelejtenek. Éjszakánként földre folyik a nyálam, mint az eltaposott szentjánosbogárból a nedv. Én veled álmodni sem tudok. Bárányokat számolok, akik sehová nem tartanak. Levágott szőrük puha, fehér hegyekben áll. Erdők és puszták terülnek el felénk, az agancsokra akadt leveleket a szél lebegteti. Farkasoknak száll a szőre, a gyümölcsfákon macskák élesítik karmukat. Ablakok néznek ablakokra, évek óta ugyanazt beszélnek, kiabálják a lakók. Hogy eljön a nap, amikor kihull a fekete föld körmeink alól, megolvad a fehér hegyek tetején a hó, és a látóhatár felett feltűnik az első kék szemű gyermek, forog, mint a föld, ragyog, mint a nap, emlékezni tanul.

Ahogy a táj elhagy

Folyóban állsz, buborékok pukkannak szét,
ha bőrödhöz érnek, halak váltanak irányt,
hogyan elkerüljenek, idegen torkolatokhoz
sodorja tagjaid a víz, cseppekben nyakadba ül,
zölden világít a nap, koszos sirályok
fészkelnek beléd, szíved szürke tojás, kikelni
képtelen fióka veri, motyog, hogy a víz a nap,
és a nap a víz felé igyekszik.

Bíró Tímea

Terhelés

váltásra voltunk győztesek és vesztesek
egyik nap ő fürdött meg elsőként
másik nap én
anyánk mindig utoljára
talán ezért nem ázott ki sosem
a kosz a körmei alól
talán ezért lett belül olyan sötét
amikor én voltam az első
próbáltam óvatosan döröglni a bőröm
ne szennyezzem be nagyon
mindannyiunk vizét
inkább piszkosan feküdtem
a hófehér ágyba
csak ne legyen neki még
a nap végén is teher
mégis a sok izzadtságba és porszembe
halt bele
a sajátjában kívül a miénket
már nem bírta el a tüdő
nem lehet sokáig más helyett
lélegezni visszatartani a levegőt
így utólag már be tudom
azonosítani a hangot
hogy egyik este a szíve nyikorgott
asztalterítés közben
de senkinek nem volt egy másik
hogy gyorsan kicserélje

Nem érkezek meg

elmennek
becsukom magam mögött a bejárati ajtót
és rám borul a ház csendje
hízelegve kúsznak a talpam alá az üres terek
hogy foglaljam el őket
nem tudom hol kezdjem el a gyarmatosítást
szokatlan a helyzet hogy
csak így egyszálmagában a testem
nem tart nem szorít nem emel nem énekel

végigfutok a házban
még köszönök is néhány bútornak
majd kiválasztom a helyet
bepréselem magam
a fonott kosár és a bőrönd közé
összedobált rossz vasként zörög a testemben
a sok lejárt szavatosságú gondolat
mint a síkságon felnőtt a hegyeket
úgy bámulom a fekete billentyűzetet
elindulnak az ujjaim és körkörösén
megsimogatom őket
az apró végtagok húspárnák után
milyen jól esnek ezek a langyos élek
a néma műanyag felület
elkezdem hangosan csattogtatni
mintha futnék a szövegbe
futnék magamba
és szinte hallom anyámat ahogy bekiabál
a házba hogy megjöttem mindent túléltem
rádöbbenek hogy én is megjöttem
de már indulok is az ellenkező irányba
eleredt az eső kinézek az utcára
jaj megáznak mars be a házba
elveszett két perc a nagy aggodásban

vissza a billentyűkhöz közben
néhány sarokkal távolabbra gondol a szív
kergeti a felhőket a fák fölött

a város felé
lassú a gép tolakodnak bennem
a képek a jelzős szerkezetek
nem tudok választani melyikkel kezdjem
közben próbálom felidézni
milyen ruhát adtam a gyerekre
vissza a szöveghez
fókusz fókusz fókusz
próbálom szétszálazni a káoszt
egyenként meghallani a szavakat
kitartóan feszítik a homlokteret
ha a csecsemő sokáig nem
kerül mellre az emlő begyulladhat
láz levertség végtagfájdalom
ha sokáig nem írok
a lélek begyulladhat
rajta nem lehet segíteni káposztalevéllal

már jönnek hallom a kutyák ugatását
az ablakból nézem nem vizesek
készítem az ölelést végigsimítom a billentyűket
kikapcsolom a gépet nincs mit elmentsek
elmentek visszajöttek hazaértek
karjaimba belefértek
költői képek várjatok meg

Meddő tél

nem havazik
fehér helyett szürke utcák
megakad a torkomon a köszönés
eldeformálódnak a hangok
elsírja magát rajtad a szövetkabát
hogy többé nem érek hozzá
nem havazik
falhoz fagyott hólapátok sora
a tükörképem a hazautam

Vass Norbert

Kancsal vakcsibék

Vastag este volt. Varangyok úsztak az üstben a tűz fölött. Vegeta bizsergette halványárga hasukat, hiszen az alapléhez a Cilárik pár csipetet rendre hozzáadott. A pasztörizálóüzem hazudós mindenese a kondértól a távirányító felé iparkodott. Sántikált a sok-sok kummantástól nagyon, de föl akarta a tévét hangosítani, mert a harsány brekegés elnyomta csöppet a kazah klipeket. Testes hó esett a kövér képcsövön, és mivel szélcsend volt odakint, és nem bólogatott be az antenna elé a szomorúfűz, a parabola minden pelyhet befogott. Nem tudta ilyenkor a Cilárik befogni soha. A fakanálra támaszkodott, és tekergő csípővel halandzsázta a refréneket. Kvázi-kazahul. Hümmögött az égről a Kis Róka csillag, Cicelle táncolt a holdban, Szent Antal meg hozzáhegedült. Sáfránybibe és pipacszirom színeiben izzott a parázs az üst alatt. Jókedve volt a Ciláriknak. Rúgta a port a biceböca lábaival, és ravasz terveken morfondírozott.

Az égbe költözöttekkel álmodott egy ideje, akik olyanokról beszéltek éjszaka, amik nem voltak megtörténve még. Cserébe apró szívességeket vártak tőle csak. A Groszcsek vadászt például kanálfánkkal kellett a sírnál jóllakatnia, Fürst Walter fejfájához pasztörizált, hús tejet önteni, Jutka Persi pedig békabecsináltat kért meg natúrkozmetikumokat – másképp nem hagytak békét neki. Estéknént megfőzte a Cilárik a megfőznilót, és éthordóba porciózta a menüket. Egyre emberesebb adagokat kellett csomagolnia, hogy a holtak tisztességesen elteljenek. Ismerte az ízlésüket. Ahogy kész lett, indult a temető fele, de ha a Patkó betyár kísértete nem segít, el se bírta volna tán a temérdek elemózsiát. A tejescsuprot így is a feje búbján kellett egyensúlyoznia. Ahogy hazaért, és elkumott végre egy kicsit, menten duruzsolták a néhaiak a képtelen történeteiket megint. Beszéltek valami végzetes napról is, de a Cilárik inkább arra figyelt, amit a szerelembe esésről súgtak neki. Nem szívesen árultak el erről túl sokat, de annyit igen, hogy sült vakcsibeszárnyal tudja majd eszét venni a férfinak. Onnan ismeri meg, hogy kezét csókol, akár dámáknak régen a grófurak. Fölsorolták még a megboldogultak a rendelést, a Ciláriknak meg kellett is kelnie, hogy kezdje a délelőtti műszakot. Mielőtt azonban a buszhoz bicegett, kitekerte egy vézna vakcsibe nyakát, és pácba tette a szárnyait a többihez. Aztán meg álló nap hazudott. Várta, hogy jön majd az igazi.

Ahogy éjszakánként mostanság szerelmet a szellemek, úgy ígért kislánykorában a Ciláriknak az anyja ördögös képességeket. Csakhogy semennyire se érdekelte a Cilárikot ez, így aztán ígéző veresszakok biflázása helyett naphosszat a téesz tehenészetében legyeskedett. Hagyomány volt pedig náluk a boszorkaság, az anyja a nagyanyától örökölte meg. Az meg a déditől vette át, és mert írni az ómama nem tudott, szóban kellett az ördöggel szövetkeznie. A Kemence csillagkép alá építtette

a dédi a kunyhaját – megegyezés szerint. És a cimborálás tényéről a cédula máig ott lógott a kemence fölött. Vörös volt, akár ősszel a rókaszemek, és vörösök voltak rajta a betűk is, hiszen az orrvérével róttta rá a patás a kitételeket. Luca-napkor foszforeszkált viszont a paktum szövege, méghozzá annyira, mint nászórán a szentjánosbogarak potroha. Száz éve őrizték a papírost a Cilárik ősei, ahogy más a szeme világát őrizi. De mivel latinul írtak a rafinált ördögök akkoriban, nemigen tudta senki se, hogy a cetlin mi van.

Az anyja böjti boszorka volt tehát, bár a Cilárik nem bírta elfogadni ezt. Ettől még egymásnak adták náluk a kilincset az alvégiek, hogyha megszorultak valamiben. Rontott ugyanis a Cilárik anyja füsttel, kövel, még takonnyal is. Öntött a sparheltra sercegő viaszt, az útra friss főtt babot, és éneklésre bírt szinte minden gyógyfüvet. Budáig távolsági bérlete volt, hogy röpködhessen szombatoként a Gellérthegy fölött a többi vasorrúval. Megdelejezte hazafele a fonott kerítést, amelyet a buszra váró kiskrapekok krachedlivel hánytak tele. Ha viszont ábrándosabb volt a közérzete, visszasírt az életbe fölfordult csimbókokat, hogy mikor szélcsendes este jött, balgán keressék az égen a párjukat. Ismerte a szívekben lakó matematikát, összeadni is tudott meg választani. Szentképes könyvjelzőkre jegyezte föl a rímes ártósorokat, és vajsziporító fohászok álltak a receptkönyveiben. Templomba azért járt csupán, hogy kigombolja az emberek nyakából a szagos misén a parfümériát, és a tóba dobálja a tömérdek illatot, mivelhogy rühellte a halak szagát. És hát, elkotyogta egyszer a Röpülj páva!-körön, hogy egy letörölt Black Sabbath-kazetta tokjában tartja számon a felmenői nevét Biblia helyett.

Az anyja keresztnevét a Cilárik nem mondta ki soha. Ha viszont szentelt vízzel keresztet vetett, rájött a hasmars egy szempillantás alatt. Azt gondolta, ez a genetika. Merthogy a régi kontraktus miatt érte el alighanem a hígfosás. Tisztában volt vele. A tisztaság volt különben is a Cilárik mindene, és mivel a kunyhójuk ügyis söprűvel volt tele, könnyedén elfoglalta magát. Nem komálta az anyja piszkos dolgait. Portalanított minduntalan. Mikor két ávós csöngetett hozzájuk, nem sokkal Sztálin halála után, az udvaron pucolta épp a becsinálnak való kányatetemeket. Kíváncsi volt, mit keresnek ezek itt, úgyhogy abbahagyta a tollfosztó műveletet, és az ablak alá settenkedett. Ki tudta venni tisztán, gondosan, mikor azt javallta az anyjának az egyik bőrdzsekis, hogy a teliholdkor való palántázást be kéne fejeznie. Nagyobb feje kerekedett tudniillik a Cilárikék káposztáinak így, mint a belső párt köreiből bárkinek. Ennek meg nem volt jó üzenete. Tettek a Cilárik anyjának egy ajánlatot a vörös tiszturak. Megteszik – azt mondták – csontraónak az SZTK-ban városon, és nem kérnek cserébe túl sokat. Szerette hersegetetni a mámi a káposztatorzsa-darabokat, így aztán megizzasztotta kissé a tekintetével a titkosrendőrbajszokat, de mivel nem tudta, hogy a dédi szerződése mire kötelez, bólintott végül is. Alákanyarította a megállapodást. Attól fogva a bőrdzsekiseknek súgta a titkokat, amelyek a fülébe jutottak öntés vagy rontás alatt.

Rettegte az alvóg, és félt tőle a Cilárik is, akinek elrontotta a gyerekkorát. És mert a rontástól kislánként tartott rendesen, kifordítva vette föl a pöttyös bugyogót és szinkópában, alulról kopogta le az asztallapon az igazságait. Csak hát a kunyhójukhoz hívta így a vájt fülű lidércek tucatjait. Inceselkedtek az anyjával a piros sapkás démonok, és próbáltak tréfálkozni övele is, de nem tetszett a Ciláriknak a mosdatlan nyelvük, és pokolba kívánta a piszkos vicceket. Így aztán kisöpörte a kunyhóból a szellemeket, még ha nem is nézte az anyja jó szemmel ezt. És hát, úgy tervezte, hogy valaki mástól is megszabadul hamarosan.

Szent Györgykor béka képében szürcsölte az anyja a pasztörizálóüzem bolygókeverő kádjából a tejet. Nyakalt belőle, mint szokott. Majd mikor visszaváltozott, és kótyagosan hazacaplatott, elég erősnek érezte magát. Fejébe vette, hogy megbáolja az andocsi Szűz Máriát. A kávéra mászott az udvaron, hogy onnan a hangja messzebbre ér, és mert a sok zsíros tej húzta lefele, és mert a sok zsíros tejtől eléggé kába volt a feje, a kútba pottyant valahogy. Nem tudni, hogy ugrott vagy esett. De mikor kuruttyolni hallotta az anyját odakint, fogta a Cilárik a porszívójukat, és kövekkel tömte a porzsákot tele. A kúthoz húzta a szívének kedves gépezetet, aztán a feje fölé emelte nagy nehezen. Ahogy az aknába zuhant a Rakéta típusú szerkezet, a brekegésnek nyomban vége lett. Tudj' isten, mi súly feküdt a Cilárik szívén, hogy ezt tegye.

Attól fogva hazudott. Tisztességesen. Se Krisztus urunknak, se a nagylóki kölesőnpapnak, se a tányérsapkásoknak nem vallotta meg a vétkeit. Az üres gyóntatófülkében mormogott ehelyett időnként valamit, de azt se a mormogás miatt, inkább, hogy bemenni lássák az alvőgiek. Szűz Mária szobra előtt lesunyta a szemét félszegen. Nem mondott soha Üdvözlégyeket. Becsöngetett aztán hozzá a két bajszos alak, immár a pasztörizálóüzem biztonsági őreiként. Épp kéttucat évvel az anyja eltűnése után. Azt dörmögték, igaz, hogy a rendszer változott valamelyest, de azt remélik, szerelmi mágiában a Cilárik segítségükre lehet. A Cilárik arra gondolt, hogy inkább bosszút áll ehelyett. A kezükbe nyomott egy-egy tescós szatyrot, tele vakcsibék kancsal szemével. Közölte velük, hogy az a tétemény, azt ássák éjfélkor a diófa alá ügyesen. Csak előbb húzzák ki egymás szemfogait, dobják gyökerestől a szatyor mélyére, és hogy a hatás holtbiztos legyen, napkelte előtt hét napig tyúkfosban hemperegjenek. Mikor csöngettek megint, hogy a vajakolás szart se ért, a Cilárik széttárta a karjait, hogy akire hatszor újult rá a hold bajszosan, azon úgy látszik, ő se tud segíteni. Ringlisre ültette őket, mint a kisunokáját a Tolnai Öcsi bácsi a vurstliban. Így róttá le a tartozást. Napközben hazudott, este az ágy alá söpörte a hazugságait. Várta a jövődöbelijét, akit a halottak ígértek neki.

Telihold volt, még hozzá szombati. Erősebb fényű a Flört diszkó reflektorainál. Az égen nem akadt konkurencia, mert lehazudta onnan a Cilárik a csillagokat. Vastag este volt, nem mozdult a hold alatt semmi sem. Csak az a valaki, aki a tótól az alvóg felé cuppogott csuromvizesen. A fémdetektoráról lehetett sejteni, hogy a

Tolnai Öcsi bácsi az. Érméket keresett. Bajszos meg félvak királyok garasaival volt a kamrája tele, de elkerülte idáig az igazi nagy fogás. De ez a gyűrű most – amiért a vajszínű víz aljára kellett merülnie, és aminek a fénye a teliholddal vetekedett, és átütött a nadrágzsebén a csillogás – nem tűnt bővlinak. A bűvárkodás nem esett mindenesetre jól neki, ölni tudott volna egy csupor fölforralt tejért.

A Cilárik kunyhójában égett a világ. Halottaknak főzte a békacomb-apanázst, és mikor csöngetett hozzá valaki, azt hitte, megint a bajszosok jöttek böllenkedni vele. Meglepte a csuromvíz látogató. És ahogy meglátta a zsebében az izzó karikát, menten a szívéhez kapott. Csókra nyújtotta a kezét a Tolnai Öcsi bácsinak, az meg föltúrte előbb a csöpögő ingujjait, és kezét csókolt boldogan. Mint dámáknak régen a grófurak. Fecskét lehetett volna fogatni vele a gyűrű miatt, ha röpködött volna fecske az árva telihold alatt.

Üss! Ez volt a Tolnai Öcsi bá alkarján a fölirat, a Cilárik meg biztos volt benne, hogy kell még bicepsztájt egy szőnyitő S betűnek lennie. Márpedig – magában így okoskodott – összeolvasva akkor az más nem lehet, csakis a vakcsibeszárnnyakra vonatkozó utasítás. És akkor a Tolnai Öcsi bácsi a jövődöbelije. Behívta hát az ázott vén vőlegényt, de szólni alig tudott. Bicegve rezgették a levegőt a hangszá-lai. Hellyel kínálta az öreg a diófa alatt, amin szerelmeskedni látta a minap a madarakat, és sántikált is forralni egy csupor tejet, és a kemencébe tolt a pácos vakcsibeszárnnyakat.

Üss! Ezt adták ki a fejében az öreg karjára varrt betűk. Épp az éhes szellemek receptje szerint. Begyulladt alaposan. Amíg puhult a tűzön a hús, a kamrában tollászkodott. Magára vett egy kányatollakból varrt estélyi ruhát, amelyben az anyja parádézott régi boszorkányszombatokon. A Tolnai Öcsi bá alig ismerte meg, mikor tálalta a füstös szárnyakat. Hogy a gyűrű vette-e el az esztét, vagy pedig a kancsal vakcsibék, nem tudni pontosan. Akárhogy is, azt kérdezte a Ciláriktól, hogy baj lenne-e, ha míg a kemencén szárad az inge, nála marad. Az meg elmosolyodott, és azt súgta, nem baj, dehogy. És hosszú évek óta először nem hazudott.

Antalovics Péter

áramlatok

az éjjel újra a tónál jártunk,
indákat láttam a fák között
és áramlatok kapcsolódását,
ahogy egymásba fonódnak
a talajból kimosott gyökerek.
mezítelen lábbal sétáltál

rajtuk, figyeltem a határvidék
törvényét, ahogy közelebb
jöttél, egyre távolabb úsztál.
hófehér fogaid fénylő hold-
töredékek, mosolyod szilánkjai
vízpermetként hullottak szét.

fátyol mögött élted napjaid,
bevallottad nekem, amikor
még nem hasítottuk fel együtt
homlokunk közepét. nem mertél
felemelkedni a valódibb valóba,
apátiád hullámokban áradt,

féltél a szabadság szakadékától.
addigra már elvesztettem látásom,
éjszaka és nappal között a levegő
illata tett különbséget, megtanultam
rejtettebb érzéseimre hagyatkozni,
csak néha égett szemem helye.

sokáig tartottál az erdőtől, elárultad,
amikor már rábíztad magad arra,
aki nem látta, merre teszi következő
lépését. aztán fokozatosan az utolsó
köteleket is elvágta, ami a földhöz
kapcsolt, mert egyre jobban fájt

az evilág szorítása. azóta éjjelente
visszajárunk a parthoz, a fák között
hosszú álom és ébrenlét határán
egyensúlyozunk, a gyökerek vezetnek
a tóig, a vízben egyre közelebb jössz,
közben egyre távolabb úszol tőlem.

tájkép ősszel

a tó tükreben idegen árnyékok,
arcaink behullottak a napba,
amely örökké máshol csillog,
körvonala vibrálva változik.
a szél elfújja a sűrű időt, csak
akkor nyithatod ki a szemed,
ha titokban marad, hogy látsz.
fák tartják meg a hullámzó eget,
a tó tükreben idegen árnyékok,
az áramlás a mélyben körbeér.
egészen közel a víz a mólóhoz,
a lombokból el nem mesélt
történetek bomlanak ki, a levegő
egyre hidegebb lesz, madarak
szállnak tapintható távolságban.
a tó tükreben idegen árnyékok,
spirál alakú ösvény születik
a térben, képek és hangok a tudat
előtti korból, s a táj elveszik
a retinánkban, míg figyeljük
a horizont lángolását.

(össze soha)

mert senki sem lehet egymásé,
a jövőt mélybe zúgó íriszedbe írták
acélkék, fekete kristályerek.

bűntudatom volt, nem mondtam el,
hogy régóta mérföldekről figyelem,
amint elégnek szikár éjszakák.

félhomályban álltál a csendben,
valóságot összetartó fehérmárvány
szobor. s ahogy halk légzéssel

lúktetést adtál a huzatos térnek,
– mert senki sem lehet egymásé –
néztük, amint az időn kívüli folyóban
a hullámok egymás mellé érnek.

Utak

Nagyanyám életének hat éven át semmi értelme sem volt. A keverőben dolgozó férfiak jobbkezének, a szőlőhegyek örökös gondozójának megszűnt ragyogása. Valamiért mégis életben tartotta az Isten, pedig miután az egyetlen nálunk tett látogatása után rosszul lett, hiába ment haza még kétszer, nem tudott főzni, takarítani, nem tudott fűteni. Persze, hozzánk költözhettek volna úgy is, hogy tevékenyen teljenek napjai, de miután nem kellett hajnaltól késő estig dolgoznia, minden megszűnt körülötte, ami pillantására érdemes lett volna, átaludt inkább egy fél évtizedet.

Horváth Miklós jól megtermett ember volt. Nem kövér, de félteni se kellett a szélről, a munka pedig izzott a keze alatt. Elrendezett házasság volt, egyesíteni kellett a földeket, aztán hamar megszületett az első, rá két évre a második, majd másfélre a harmadik gyerek. Elváltak egymás mellett, ahogyan az egy ilyen családnál lehetséges, Ilona vigyázott a két fiúra meg a kislányra, de annyi ház körüli munka adódott, hogy általában őket is befogta valami egyszerűbb feladatra, nem volt idő játszani. Szakadt az eső, Miklóshoz átjött néhány falubeli segíteni a pajta építésében, már állt a tűzfal, de a vihar miatt meg kellett támogatni. A szomszédok száraz helyre mentették a szerszámokat, nem figyelt senki, egyikük pedig belülről igyekezett lécekkel kitémasztani a friss építményt. Óvatlan volt, nem figyelmeztette a kinti oldalon állókat, nem gondolta, hogy előfordulhat. Miközben mászott lefelé, megcsúszott a létrán, és ahogy kapaszkodni próbált, kibillentette helyéről a félkész tűzfalat. Miklósrá ráesett saját két keze munkája, csigolyái megfeszültek, roppantak a csontjai. Törött gerincével évekig feküdt az egykor nászi ágyban. Míg Ilona reggelente beadta neki a morfiumot, a legnagyobb gyerek megtette az utat a földbirtokig. Nyolcévesen már szántott, mire igazán megtanulta használni az ekét, Horváth Miklós, aki mintha csak teljesítette volna evilági kötelességeit, küszködve és kínlódva, a fájdalomtól ordítva eltávozott.

Miklós halála után évekig a legnagyobb fiú gondozta a telkeket, etette az állatokat. A középső gyerek, a kis Ilonka igyekezett segíteni a háznál, fejte a teheneket, tömte a libát. De a legkisebb gyerek, az Imi meg nem mozdult volna, a legnagyobb gyakran veszekedett vele, hogy ő kidolgozza a belét, Imi meg semmit se csinál. Díszkakas, mondta, és bevágta az azóta befejezett pajta ajtaját, amelyet Miklós iránti barátságuk kimutatásaként a szomszédok építettek fel. A legnagyobb testvér erősen igyekezett mindent kézben tartani, nehogy összeomljon a gazdaság, de hát hol volt ő még a férfikortól. Miklós a baleset előtt ahhoz sem tartotta elég nagynak, hogy kapálni megtanítsa, most meg az a gyöngye kisfiú, mert az volt, vette vállára a két család vagyonát, összesített terhét. Terjedt a hír, hogy egyedül maradt

az özvegyasszony a nagy földekkel, hegygel, mihez kezd így velük, három gyerek mellett, el fog veszni a birtok. Ráadásul Ilona még fiatal volt. Azt nem tudni, akadtak-e rajta kívül mások, vonultak, sorakoztak-e a kérők, Boros Lajos mindenesetre jött, így lett végül mostohaapja a két kisebb testvérnek meg nagyapámnak.

Hajdu Samu reggel tízkor ért haza, Végh Naca annyira sem méltatta, hogy veszekedjen vele, a sokadik alkalom volt ez, kezdett beletörődni. Mire Samu lenyomta a kilincset, Ircsi meg a Lenke rég kihajtották a teheneket, sőt azon tanakodtak, milyen ürügyet találjanak ki, hogy hazamehessenek. Ircsi csak két évvel volt fiatalabb nála, mégis Lenke szöges ellentétét képezte. Lenke lobbanékony volt és lázadó, kereste a kikapukat, a kiutat abból, ami az életét jelentette, szeretett volna fellélegezni végre a trágyaszag után, és színesebbé tenni a hajnali ébredések szürke egyhangúságát. Kalandvagyó volt és cserfes. Ircsi engedelmes és nyugodt, egész felnőttkorában tehetetlenül állt a kérdések előtt, sosem tudta, mi lenne a helyes cselekedet, másoktól kérdezgette folyton, mit csináljak, jaj, mit csináljak, ám inkább nem tett semmit sem. Nagyon unták mindketten, hogy a Rozi meg a Zsömlé mélabús legelészését kell bámulniuk, már minden fára felmásztak, mind-egyik tövébe leheveredtek, nem akadt több tennivaló. Szárazabb napokon belepisiltek a homokba, vékony faággal kavargatták, ebédet képzeltek a sár helyére, amikor főzőcskét játszottak, máskor királyi palota tornyai magasodtak az összegyűrt anyagból, vigyázzanak, vigyázzanak, kiabálták a mellettük elhaladóknak, nehogy azok szekérrel áthajtsanak friss építményükön. Otthon legalább lehetett bújócskázni a kertben, Lenke szeretett elrejtőzni a málnabokrok mögé, és akár órákig gubbasztani ott, miközben tömte magába az édes gyümölcsöt, Ircsi bágyadt keresgélésének egyhangúságát pedig cselekkel fűszerezte. Elcsalta valahová a húgát, aztán köddé vált, vagy felmászott a diófa tetejére, onnan füttyörészett, Ircsi pedig ötször-hatszor elhaladt alatta, de nem jutott eszébe az ég irányába nézni. Lenke ezt a délelőttöt is így akarta tölteni, vagy szaladt volna a kutyával, szívesen kergetőzött, birkózott vele. Még kacagott is néha, pedig falusi gyerekek között ebben az időben ritkaság volt, jobban is szerette az anyjuk emiatt Ircsit. Lenke kieszelte a trükköt, az esőre kell fogni az egészet, azt kell mondaniuk, szakadt a réten, csak annyi a dolguk, hogy összevizezik a ruhájukat, hajukat kicsit, mindjárt hitelesebb lesz. Megbeszélték, belefekszenek a pocsolyába, hogy jó ázottnak tűnjenek, így Nacának nem lesz majd min fennakadni, el kell fogadnia, aznapra befejezték a tehenőrzést. Ahogy megegyeztek, Ircsi szokás szerint tipródni kezdett, de Lenke nem ijedt meg, gondolta, csak győzködni kell egy keveset a húgát, aztán megy minden. Így is lett, Ircsi megígérte, hogy Lenke után megmártózik ő is a hatalmas, sárral teli gödörben, de ahogy Lenke felállt, és ő meglátta, hogy amúgy is kopott nyári ruhájának mintája felismerhetetlenné vált, és testvére haja csomóban tapadt össze, sehogy sem akaródzott követni a példáját. Órák teltek el, Lenkére már rászáradt a mocskos kéreg, a forró levegő pillanatok alatt felszárította róla a vizet,

csak földből és porból szőtt köntöse maradt. Menjünk, mondta, mikor belátta, sehogy sem fognak dűlőre jutni, és bízott benne, Naca így is hisz nekik majd. Ám amikor az asszony meglátta lánya torz képét, és a másik gyerek reggeli ébredés utáni ábrázatát, azonnal elöntötte a méreg. Kibírhatatlan vagy, pont olyan átok, mint az apád, mondta Naca, és igyekezte elrejtetni könnyeit, miközben Lenke ruháját mosta a teknőben, az idősebbik lány pedig örült, mert nem kell tovább a réten kuksolnia, de haragudott is hűgára, amiért ő nem kapott szidást.

Aztán Hajdu Samu egyre ritkábban járt haza, Naca pedig egyre nehezebben viselte Lenke gyerekes, de érthető útjait, vagy inkább kísérleteit az azokra való rálépéshez, amik kivezethették volna az elfojtott gyerekkor helyébe lépő gürcölős mindennapokból. Lenke évek múlva még mindig kijárt a málnabokrok mögé, már nem bújócskázni, inkább a kora tavaszi levegővel tisztítani meg fejét, és elúzni magától a gondolatokat, hogy végképp kilóg ebből a családból. Naca nem bírt elnézni neki semmit, főleg a lélegezni is egyetlen pissenés nélkül tudó, örökké hallgatag Ircsi mellett. Tizenöt éves korában aztán Naca meghozta feje fölött a döntést, cselédnek adja, hátha ott majd dolgos nőt faragnak belőle, Ircsi pedig csak maradjon mellette, olyan jó, hogy ott van, tud segíteni. Először egy helyi gazdagabb családhoz, a Csoknyaiékhöz küldte, szépeket írtak róla három év után az ajánlólevélben. Aztán Sárvárra, a Móricz Zsigmond és a Deák Ferenc utca sarkán álló házba, a Pálffy doktorékhöz került szolgálólánynak nagyanyám.

Pálffyné, mielőtt hozzáment a fogorvoshoz, egy sebész felesége volt. A férfi hamar meghalt, de Pálffynét mindörökre hozzákötötte két fia, a harmincéves Mészáros László és a huszonöt éves Mészáros Ernő. Laci az orvosi tanulmányai vége felé járt, nagyanyám pedig már ismerte a járásokat a házban, tudta, mikor reggelizik a család, amikor Ernő megszökött az orosz hadifogságból, és a puska-golyók záporától rettegve csak az éj leple alatt szedte a lábát. A nappalokat barlangokban, erdőkben töltötte, talpa alatt szinte futott a talaj, hiába gyalogolt már hetek óta, hiába szívta el erejét az igyekezet, nehogy észrevegyék. Mészáros Ernő egy volt az ezer, a tízezer közül, aki nemhogy élve, de szökevényként úszta meg a háborút, két lábával országhatárokat és folyókat szelt át. Amikor pedig megérkezett a sárvári házba anyjához, majd érdeklődve az új cseléd lány felől meghallotta, hogy Hajdu Lenke, akkor mintha kiszállt volna combjaiból az izomláz, és összehúzódott volna bokáján a heg. Nem volt többé duzzadt a lábfej és fáradt a kar. Aztán mikor nagyanyám pár hét múlva, vasárnap délután megkapta az első kimenőjét, már biztos lehetett benne, hogy Ernő mostanra megértette, neki nem remeg meg kezében a teáskanna, miközben ráemeli tekintetét. Az elmúlt napokban ápolta őt, mikor a férfi elég erőt gyűjtött, egypár alkalommal kiültek a kertbe, elmesélték egymásnak addigi életüket. Ernő kalandok sorát tárta föl, évek tapasztalatát, és ő maga is belátta, ez a lány gyerekkorának nyomorúságán kívül nem rendelkezik semmivel, nincsenek emlékei, csak gyönyörű, vállig érő haja és barna szemei. Ernő

ott élt jó darabig a házban, egészen nősüléséig, a rumi körzetorvos lányát vette feleségül. A kerti délutánok megismétlődtek néha, ültek egy-egy székben, és szinte barátokká váltak, már amennyire egy dezertált katona és egy nála tíz évvel fiatalabb cseléd lány az lehet.

Nagyapámnak Boros Lajos mellett sem volt egyszerű dolga. A hanyatlás évei voltak, amíg egyedül gondozta a birtokokat, bármennyire is igyekezett mindent kézben tartani. Lajosnak és Ilonának két fia született, a férfi vasmarokkal fogta saját és mostohagyerekeit egyaránt. Legalább elfogad benneteket, mondta Ilona nagyapámnak és a testvéreinek, ez is valami, tette hozzá, és látjátok, rendes ember ez. Utána nem esett szó többé érzelmekről, nagyapám csak sejthette, hogy Boros Lajos fiának lenni éppen olyan, mint a mostohagyerekének, se több szeretet, se kevesebb munka nem jár hozzá. Persze sumákolni mindenki tudott, de Lajos fiai legalább úgy tettek, mintha dolgoztak volna, valójában azonban csak a férfi és nagyapám keze nyoma látszódott meg a búzatáblákon. Nagyapám rendre kiabálta, díszkakas, egyedül hagysz mindennel, de Imi sosem változott meg. Mire nemcsak a karja ereje és tűrőképessége, de életkora alapján is felnőtt, már csak a húgával, Ilonkával volt jóban a testvérei közül. Huszonkét éves korára szinte végképp egyedül maradt, és újra meg újra eljátszott a gondolattal, milyen lenne most az élet a körülötte lévők számára, ha akkor őt temeti maga alá az a rengeteg téglá. Biztosan kevésbé lenne érezhető a hiánya, mint apjáé, hiszen ő nem tudott úgy eligazítani mindent, nem tudta egyedül vinni a súlyokat. Később alkalmi munkákat kezdett vállalni, éppen amit lehetett, harmincegy éves korában már naponta előntötték agyát a keserű gondolatok, szüntelen úgy érezte, őt kellene halálra zúznia egy összeomló falnak, az életének.

Aztán huszonhárom éves nagyanyámnak udvarlója lett, valószínűleg valamelyik szabadnapján találkozott vele, attól kezdve sétálni jártak a Nádasdy-vár melletti parkba, meg néha-néha a cukrászdába. Franciakrémet estek, málnaszörpöt kortyolgattak mellé, és Lenke életében először érezte a szabadság mámorító ízét. Elérkezni látszott a lánykérés ideje, amikor nagyapám, aki akkor már lócsiszár volt, két betöretlen kanca húzta szekerével elvágta a Pálffyék ablaka alatt, és hangosan énekelt, hogy áll a malom, áll a vitorlája, mit főz, kislány, mit főz vacsorára, nyúlpaprikást, mi gondja van rája, estére várom a rózsám vacsorára. Nagyanyám udvarlójából mindössze egy fekete-fehér fénykép maradt, aminek készültek Rábasömjénben állt a folyó hídján, ölelte nagyanyám vállát, hátulján dátummal, grafitervezés írással, 1951. június 30. – a költözések közben nem veszett el. Csak az udvarló bátorsága szállt inába, akit nagyapám biztosított róla, nem akar többé nagyanyám közelébe kerülni, ő maga pedig minden szombat délután beállított a Pálffyékhoz, tetszett, nem tetszett az úréknak, neki randevúja volt. A Pálffyék amúgy igen kedvelték Lenke nagyanyámat, örültek a boldogságának. Egyik este nagyapám éppen visszakísérte Lenkét a házba, amikor a Pálffy doktor

megkívánta az érett, augusztus végi szilvát, éjfélkor kellett kimenniük a kertbe szedni neki. Nagyapám még évekkal később is úgy mesélte, igaz, nem félős ember, de a hazaúton még ő is kinyitotta bicskáját a váti erdőben, olyan sötét volt, de azért a fél óráért és az első csókért mégiscsak megérte.

Egyévnyi szombat délután múlva nagyanyám hazament a Polgár-hegyre, a pincházból kipakolni a holmiját. Ircsi még otthon élt, fel sem merül benne a férjhezmenés, a Hajdu Samu meg nem volt már sehol, összebútorozott valamelyik nővel, akit Naca mellett tartott. És nagyanyám visszaköltözött Gércére, a szülőfalujába, be a Kossuth utca 82. számú házba, amely eredetileg is csak szobakonyha volt, de a mostohatestvérekkel való állandó vita miatt fallal választott le magának egy kis részt nagyapám, és bejáratot csinált az egyik sarokba. Nem jutott eszébe közben, milyen jó volna, ha ráomlanának a réglák, mert ismerte nagyanyámat, és életében először érezte, hogy az ő feje fölött is kisütött a nap. Így foglalta el a döngölt padlós családi fészket nagyanyám, éppen abban a helyiségben, ahol egykor Horváth Miklós meghalt. Nagyapám dolgozott a földeken, hajtotta a lovakat, nagyanyám gondnoknak állt a takarmánykeverőbe, és megfogant az első gyerek is. A pajta tűzfalát verdesték a körtefa ágai a szélben, a szegénység miatt egyetlen szemet sem volt szabad hagyni kárba veszni, ami nem fogyott el, árulták. Hogy pontosan mikor történt, nem tudom, mindenesetre egyszer nagyanyám leesett a körtefáról, neki csak a karja törött el, első gyermeke azonban nem született meg.

Nagyapám ekkor ment először a kocsmába, nem bírta megtartani a rászakadó dolgok nehéz súlyát, úgy érezte, összeroppan. Aztán nála fiatalabbak, még legénykorban lévők társaságába került, a Bagoly Jóska meg a Lőke Bakó lettek ivócimborái. Jóska rendre ellopta otthonról a pincekulcsot, hogy megvendégelje a baráti csoportosulást, az eszméletvesztés szélén tántorogtak a keskeny hegyi utakon, a palóc csendőr meg kajtatott utánuk a szőlőtőkék között. Lenek menek, főnek danónak, főnek menek, lenek danónak, mondta erős nyelvjárással, és a regulázás sikertelensége még inkább fájditotta szívét, amiért nem teljesíthetett szolgálatot a szülőfalujában. Mocskos e vidék ez, ismételte, majd ráordított végre az utolért társaságra. Mikor megismerte a Jóskát, leteremtette, nem tud róla, hun jársz, hónap meg jó apád, hogy ellopták a borát. Aztán hogy végképp elmenjen a kedvük az italozástól, a Lőke Bakóval kezdett perlekedni, mert nagyon megörült, hogy van kivel. Emmeg a Lőke Bakó, ordította, ide figyelj, Bakó fiam, úgy beleváglak ide, a sárba, ho még hónap is itt kelebőlász. Amikor nagyapámra pillantott, döbbenettel vegyes megértés ült ki arcára, azonnal elhallgatott. Mintha meglátta volna, hogy míg a többiek szórakozásból, fiatalos lázadásból nyakalják a Bagoly bácsi borát, addig nagyapámat a fájdalom itatja. Legyintett egyet a palóc csendőr, és miközben hátat fordított, valamit még motyogott az orra alatt. Nagyapám kikopott közülük, de az esetet később a kocsmapultnál sokat emlegette.

Aztán Ircsi hozzáment a Gergácz Károlyhoz, akit később, idősebb fiával való névegyezése miatt a rokonság csak öreg Káróként emlegetett. Sótönyba költöztek, miután nagy nehezen befogadta az evangélikus lányt a katolikus család, Gergáczné hiába perlekedett, fia nem választott másik menyasszonyt. A mindennapok nehézségei kitúrták az első boldogságot, a gyerekkorában esőben, fagyban összeszedett megfázások újra rátelepedtek csontjaira, és nagyapám ekkor már csak omló falakat látott maga előtt és végtelen földeket. Őt sohasem, nagyanyámat évente kétszer-háromszor láthattam gyerekként a gércei ház kertjében cseresznyét szedni, vagy az ebédlőben süteményt rakni a tányéromra, majd láthattam aludni a nappalinkban hat éven át. Negyvenegy évvel élte túl a férjét, és abban a negyvenegy évben igyekezett nála jobban viselni a megpróbáltatásokat. Amíg mozogni tudott, körme alá ragadt a kosz, és minden málnabokor, minden fűrt szőlő egyenesen állt, sőt, fialt a bérbe adott szántó, a pénzzé tett erdőrészt. Mégsem tudott nyugodni soha, mintha fizikailag bele akart volna dögleni a munkába, nehogy végül neki is lelkileg kelljen. Hiába békültek ki a húgával, fiatalasszony korukban hiába töltötték egymásnál az ünnepeket, búcsúkor az egész hétvégéket, hiába bocsátotta meg neki azt is, hogy egyedül kellett ápolnia az egyre magatehetetlenebbé váló Nacát, hogy Ircsi meghalt, csak véletlenül, a *Vas Népből* tudta meg.

Amikor a második gyerek megfogant, nagyanyám soha előtte és soha azután nem vigyázott úgy magára, az örökké zúduló lavina lecsendesedett benne. Nem kockáztathatott, pedig még a gyerek nevén se gondolkodtak, a kiságy helyén kívül nem terveztek meg előre semmit, talán a szörnyű tapasztalatok előidézte félelem miatt. Mire megérkezett nagyapám, majdnem oda, ahová hajdan udvarolni járt, a Pálffy doktorék házatól néhány utcányira lévő sárvári kórházba, magában a határozott szándékkal, Miklósnak fogják majd hívni, már elment intézkedni a nővér, aki megkérdezte, mit írjon a kisbaba karszalagjára. És akinek azt felelte Lenke nagyanyám, legyen Ernő, ahogyan az első ember, aki szerelmes volt belém, és ahogyan az, akit én először szerettem. Így született meg 1955. március 8-án az apám.

Dimény H. Árpád

nem tájnézés

valahányszor többórás úton vagyunk
és már eleget beszélgettünk
gyerekeinkről munkáról
munkahelyváltásról építkezésről
rokonokról és álságos barátokról
és mindenféle zenét végighallgattunk
válogatás CD-kről rádióból
és többször is megálltunk
benzinkutaknál pihenőknél
tankolni vécézni kávézni
de a tájat megcsodálni soha
érkezik a gyógyító csend

lassan ereszkedik le közénk
mint reggeleken a tó fölé
párából képződő köd
olyankor mintha nem is az utat figyelned
csak ülsz mellettem a parton
skandináv stílusú pulóverben
ikeás fémbögrével kezünkben
valami meleg italt kortyolgatva
boldogan
hogy arról nem beszéltünk

havazó

vártuk
aztán ma reggel
olyan lassan ereszkedtek a
pélyhek hogy a kislányom
egész közelről szemügyre tudta venni
apró és gyengéd jégcirádáit
a bonyolult szövevényét
a sok kecses ívnek és kacsnak
és e lassított zuhanás közben lefőtt a kávé
a rádióban pedig Sarah Vaughan

Black Caffee dala szólt
a hópihék tökéletes lassúsággal ereszkedtek le
mintha egy-egy hangjegy
melléjük szegődött volna kísézőnek
hogyan vezesse megmutassa
hol telepedjenek meg az első
az ablakpárkányon a később érkezők
a kőlapokon a zongora fekete lapján ami mögött
Sarah ül kissé félredőlve fejét
egyszemélyes közönségének mosolyogva
micsoda téli kép lenne
és ahogy egyre hull
a táj eggyé válik Sarah ruhájával
ébenszínű bőre világít
mint a feketekávé
a világ egyre táguló hófehér szalonjában
egy kis barna kávézóasztal mögött
ülnék hogy megírjam a verset
amihez ez a tökéletes havazó illene
majd elkészültével elégedetten hátradőlhessek
és csak nézzem a kislányom
amint a hóban játszik

Büky László

Krúdy Gyula szövegépítésének szürrealizmusa –

A postakocsi éjjeli utasa

1.

Az elbeszélés Krúdy Szindbád-történeteinek, azaz az író témában és stílusban önálló(sodó) megformálású írásai sorába tehető. A korabeli irodalmi ízlés és kritika egy része az ekkortájt már a Mikszáth Kálmán-hatás alól kikerülő szerző műveiről nem volt jó véleménnyel, így A postakocsi éjjeli utasa című novelláról (Krúdy 1915: 384–389) sem és korábbiakról: „A napjainkban felette túlbecsült Krúdy Gyula A póstakocsi éjjeli utasában az ő szokott értelmetlen csekély játékait úzi misztikus hangulatokkal [...]” (Várdai Béla 1916: 178). Az elbeszélés misztikus hangulatai kapcsán megjegyzendő, hogy csaknem egy évszázad múltán éppen effélére utaló és méltató elemzés olvasható, mely szerint a novellában találkozhatunk „[...] tudattalanunknak ősképeivel, amelyek minden gondolat forrását jelentik. Az ilyen »ősgondolatok« egyike a halálon túli élet eszméje. Krúdy – akár hisszük, akár nem, akár csodálkozunk ezen, akár nem – ösztönösen ismerte, mondhatni[,] elementárisan tisztában volt ezekkel az ősképekkel, ősgondolatokkal. [...] Az élet a halálon túl is folytatódik, sőt ott teljesedik be. A jungi értelemben teljes élet éppen ezért csak az ősképekben való gondolkodással összhangban lehetséges. A bölcsesség ebben a felfogásban talán nem is más, mint visszatérés a felismert, megtalált archetipikus mintáihoz” (Fráter Zoltán 2009: 238–239).

A XX. század második évtizedében születő Szindbád- és más Krúdy-novellák alkotómódszere bizonyos párhuzamot mutat Csontváry Kosztka Tivadar festészetével, aki ugyan már 1910 után nem fest, de egyes és utolsó munkái a szürrealizmushoz kapcsolódnak, illetőleg annak előfutára (Marcel Jean – Arpad Mezei 1961: 40; René Passeron 1984: 96–97). Nem mindenki látja Csontváry festészetében a szürrealizmust; nála „[...] a realitás képét megőrizve a fantázia, a mítoszok, mesék, álmok birodalmába transzponálódik [...]” – állapította meg Németh Lajos (1964: 160–162). A *szürrealizmus* szó hihetőleg, amint ezt elmondja és minéműségét magyarázza a Teiresziasz emlői című „szürrealista” drámája előszavában Apollinaire (1967: 600), saját találmánya; a drámát egyébként 1903-ban írta, bemutatója 1917-ben volt. Mindez jelzi, hogy Csontváry és Krúdy 1910 táján készült művei a századelő különféle irányzataiból a kor társadalmi levegőjének hatására némely tulajdonságaikban egyeznek vagy egyezhetnek az olyan alkotásmóddal, amelyet később általánosan is

szürrealizmusnak hívnak, amelynek áttekintését adja például idevágó munkájában Herbert Read (1965: 8–19).

A szürrealizmus esztétikájának legfontosabb fogalmai egyebek (az önműködő írás, a különös szóképek) mellett: a humor, az álom, az örület, valamint a csodálatos és fantasztikus (Szávai János 1968: 110). A postakocsi éjjeli utasa és a fogadósne történetében ezek a jegyek valamelyest fölismerhetők.

2.

Az elbeszélés¹ lehetséges világának történései a színésznek a Fekete medve ivójában való üldögeléséig egy valóságos világ mintáját követi:

A postakocsi rendszerint éjjél előtt érkezett meg a városkába hetenkint kétszer, és a delizsánc a „Fekete medve” udvarán pihent reggelig. A lovak abrakot és istállót kaptak, a postakocsis komolyan, de szundikálva üldögélt egy darabig az ivó sarkában, és fölényes fejbólintással vette tudomásul, hogy a fogadósne forralt bort készített a tiszteletére.

Ezután kisebb kitérés következik, ebben további részletek hitelesítik a leírást a mintakövetésben. Be vannak mutatva az utasok (tanítónők, hivatalnokok), akik élethelyzete indokolja, hogy az olcsó fürdőhelyre utazzanak („mindennek megkérdezték előre az árát”).

Utas többnyire csak nyári időben akadt, aki a szomszédos, olcsó felvidéki fürdőhelyen óhajtotta visszanyerni egészségét. Golyvás tanítónők, halálra fáradt hivatalnokok ereszkedtek le a postakocsiról, mindennek megkérdezték előre az árát, és a szivart közepén kétfelé szelték. A pihenő delizsánc tetejére, kevéske holmijukra, bánatos kosaraikra, fáradt, hajszolt, régi bőröndjeikre őriző pillantást vetettek a folyosó mellvédjéről, mielőtt aludni mentek volna. Egy szomorú, öreg tanítónő egyszer hajnal felé felkelt, hogy megnézzze a befőtjtjeit az alvó postakocsin.

A fogadó, illetőleg a fogadósne ábrázoltsága – ruha-, cipő-, hajviselete – összhangot mutat a kosaraikkal és bőröndjeikkel együtt a bánatos, beteges, fáradt hangulatú

▼

¹ Az elbeszélésből származó idézetek forrása: Krúdy Gyula munkái. Arcanum Kézilykönyvtár. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/szerenad-valogatott-elbeszelesek-19121915-E8D9/elbeszelesek-19121915-EAF3/a-postakocsi-ejjeli-utasa-F4A8/> [Ettől a Magyar Figyelő szövege (Krúdy 1915) csupán kisebb helyesírási különbségekben tér el.]

vendégekkel. A szokásos tevékenységét végző asszony ugyanakkor egyedülletében „évek óta gondolt valakire”:

A fogadósné tehát csak szokásból maradt ébren, míg a postakocsi döngve, kalimpálva bedöcögött a „Fekete medve” kapualján. Többnyire régi követelésekre, adósságra gondolt odáig, és a vastag krétával nagy, gazdasszonyos számjegyeket írt egy táblára, amely számoknak értelmét másnap már nem tudta. Bár elég okos, körültekintő asszony volt, már az apja és nagyapja is fogadós volt, a vendégekkel kedvük szerint tudott beszélgetni, és új ruhát évek óta nem varrt magának, vasárnaponkint mindig *megfájdult a lába a szűk cipőviselettől, szőkésbarnás haját hátrafésülte* homlokából, a pénzt egy falba ásott lyukban tartotta vasajtó mögött, nagy, kopott bugyellárisban a bankókat, bőrzaeszkóban az ezüstöt: ez a nyugodt, kellemes szájú, hidegvérű, meggondolt asszonyság évek óta gondolt valakire, amikor néha egyedül volt.”

A fogadó életének egyhangúságát egy, különböző alakokat megjelenítő színész töri meg:

Bizonyos *Zagyvai nevű színész játszott egy este a „Fekete medve”-ben. Hol katonatiszti ruhában, hol meg frakkban, majd a bohócok tarka öltözetében, később öregasszonynak öltözködve jött elő a spanyolfal mögül, bajuszt, szakállt ragasztott, parókát cserélt, és énekelt vagy tréfásan beszélt. Zagyvai meglehetősen értette a mesterségét, különösen sikerült a jelenet, midőn magyar huszárnak öltözve, több méteres nemzetiszínű zászlót vont elő a dolmánya alól.*

Zagyvai beszélgetni kezd a fogadósnéval, akit a legkedvesebb, legderekbabb nőnek mond, akit valaha ismert. Az udvarlás e túlzása meglehetősen nyilvánvaló, hiszen szó nem esett arról, hogy ismerte volna az asszonyt, aki mint vendéggel bánik vele, és „nem sokat törődött a színész szavaival”:

Az előadás végén tarka, kávészínű ruhában, borotvátlanul, festékes füllel és vásott csizmában üldögélt az ivó sarkában, amikor is az aprópénzt megszámolta.

– Asszonyom – mondta a fogadósnénak –, sohasem fogom önt feledni. *Kegyed volt a legkedvesebb, legderekbabb nő, akit valaha ismertem.* Kérem, vegye tudomásul, hogy egy vándor vendégművész kóborol ezután majd a Felvidéken, kócot és kardot nyel, görögtüzet lehel, de *mindig mindig magára gondol Zagyvai illuzionista* – így szólt a színész, bár meglehetősen

kopott, töredezett férfiú volt, aki többet járt gyalog, mint kocsin. Nagy, lelkes, hóbortos szeme volt talán, vagy a hangjának volt különös meleg zengése, mint azoknak, akik életükben mindig kérelmezni szoktak az embertársaiktól?

A bánatos színész helyzetéről és vágyairól tesz vallomást. A lehetséges világ fogadóját el kell hagynia, ám egy hasonlatcsomag révén jövőjét is vázolja. Mint eddig, ezután is jár-kelel a hazában, de mostani vándorszínészelete átmenet, hiszen volt már főúr, marsall, udvarmester. Ha újra feltámad, megint lesz valami, miután jelenlegi teste feloszlik, és újra itt lesz a Fekete medvében. A fogadó cégérnevét a *fekete* jelző kapcsán említi Krúdy névadásának áttekintésében J. Soltész Katalin 1989: 460, de a szó képzettársítási lehetőségéről nem szól. A *Zagyvai* név ad lehetőséget erre, minthogy a *zagyva* főnév „2. Össze nem illő részekből álló, összefüggéstelen, értelmetlen, zavaros »emberi megnyilatkozás«” jelentésű, a *zagyvál* ige pedig „2. (*biz*) »Beszédben többféle dolgot, gondolatot« »összevissza hány, kever« (ÉrtSz.), vö. TESz. *zagyvál*, *zagyva*. A *Zagyva* folyó nevét szláv, 'korom' jelentésű szóra vezeti vissza a FNEsz., vagyis ebben is benne lehet az 'átláthatatlan, zavaros' jelentésjegy. A régiségből ismeretes a *Zagyvai* családnév, viselője birtok, lakó- vagy származási helyére utalhat.

Az elbeszélés főszereplőjének, Zagyvainak nemcsak színészi, illuzionista teljesítménye, hanem a fogadónénak elmondott gondolatai sem tiszták, amennyiben a valóságos világ lehetséges változatában, tehát a szövegműben ez elvárható lenne. Így azonban bizonyos fantasztikum vagy éppen némi pszichés zavar, lehangoltság, bánatosság mutatkozik a vándorszínész beszámolójában, amelyet az asszony-nak tesz:

(i) A színész *bánatosan bölintott*: – *Sajnos, tovább kell innen utaznom, holott mindig itt szeretnék maradni a kegyed közelében. Csak nézni önt, megszűröl, tisztelettel, rajongással, hódolattal... Mint egy középkori lovag, egy keresztes vitéz, aki messzi, idegen városbeli hölgyre gondol élete végéig. Sok esztendeje járok-kelek hazánkban, mert a végzet azt rendelte, hogy a mostani emberöltőt a vándorszínész alakjában harcoljam végig. Azelőtt bizonyosan főúr voltam Erdélyben, marsall a Napóleon seregében vagy udvarmester Anna királynő háztartásában... Aztán leszek majd megint valami, ha újra feltámadok. A sírban, a földben feloszlik mostani külsőm, és egy napraforgó virágjából a szelek szárnyán elszállok, hogy ismét emberi alakban mutatkozzam. Magányos, szomorú utazó leszek, aki néma, csendes vendégként üldögel ismét a „Fekete medvé”-ben, és halk rajongással nézi a nőt, akit mintha száz évek óta ismerne.*

Az asszony észlelheti a színész beszédének a szokásostól való eltérését:

– *A szüleim is kocsmárosok voltak – felelt elgondolkozva a fogadósne. – Tán az anyámat látta valamikor.*

A vándorszínész azonban folytatja az asszony számára (is) képtelenséget jelentő kijelentéseket, amelyeket álmaival kapcsol össze, sőt, mintha tudná, hogy a fogadósne egyedüllétében „évek óta gondolt valakire”; a két szereplő álmait, vágyait mintegy egybefűzi az író:

(ii) – Bizonyos, hogy egyszer mi már szerettük egymást – mormogta lágy hangon a színész. – Mondja, sohasem jöttem elő az álmaiban? Ó, én oly sokat álmodtam magáról.

A kocsmárosné a szövegmű lehetséges világa valóságának megfelelően válaszol:

– Hiszen nem ismert.

A színész visszatér saját fantasztikumába (*Ismertem*), amelynek zavaros, hamis voltát azzal teszi nyilvánvalóvá a szövegmű lehetséges világának valóságában, hogy zsoldos katona, hím galamb voltára emlékezik, és szerelemükre emlékezteti, majd megkérdi az asszony nevét:

(iii) – *Ismertem.* Mikor a zsoldoskatona tollasfővegében jártam ebben a városban, a köd felszállt a régi tornyok felett, és kegyed reám mosolygott az ablakból, amikor elhaladtam, vagy hím galamb voltam az eperjesi régi templom fedelén, és reggelenkint önnel csókolóztunk egy öreg kőszent fején. És még majd újra visszajövök egyszer, téli estve, mikor már kegyed, asszonyom, engem elfelejtett. Kérem, *ajándékozzon meg addig a keresztnevével!*

A kocsmárosné válasza és viselkedése elutasító, tennivalóit végzi, hogy megállítsa a beszélgetést, de magában töpreng a színész viselkedésén és kijelentésein:

– *Rizának hívnak*, ha ez elég önnek – felelt a fogadósne, és gyorsan tennivalói után látott.

Bevallotta magában, hogy *ilyen szépen még nem beszélt vele senki*, mint a furcsa vándorszínész. Istenem, igaz volna, hogy *az emberek több életet élnek*, és találkoznak egymással a születés és a halál küszöbén túl?

Az elbeszélés történései a fogadósne éjszakai élményével folytatódnak, az asszony a szövegmű lehetséges világának valóságában ugyanis különös dolgot tapasztal, amely fölzaklatja nyilván korábbi, a halál utáni étellel kapcsolatos gondolatai miatt:

(iv) Az éj hátralevő részében az történt, hogy *valaki erősen megzörgette az ablakot*, mely mögött a fogadósne aludt. Holdas, csalékony éjszaka reszketett a „Fekete medve” udvarán. A muszlinfüggönyt félrevonta az asszony. *A színész frakkban, fehér mellényben, lakkcipőben állott az udvaron. Mintha egy vörös pont lett volna hófehér ingének bal oldalán*, és az arca végtelen szomorú, nyugodt volt, mint a halottaké.

– *Isten önnel, Riza – susogta egy alig hallható éji hang.*

A fogadósne dideregve bújt vissza ágyába, és sokáig nem tudott elaludni.

Másnap a fogadónál és a városkában folytatódik a megszokott élet, a delizsánc az illuzionista színész nélkül megy el, amint Riza látja. Rendkívüli esemény viszont Zagyvai holttestének föllelése:

Reggel a delizsánc dübörgött az udvaron. Riza az ablakhoz lépett. *A postakocsi a színész nélkül gördült ki a bolthajtás alól.*

Délfelé a városka határában, a regényes temető közepében *holtan találták Zagyvai vándorszínészt*. Frakkban és lakkcipőben üldögélt egy régi fatörzsön. Lőtt seb volt a mellén.

A fogadósne az események hatására alatt este Zagyvai korábbi kijelentésére gondol:

(v ?) „Egyik ígéretét íme beváltotta – gondolta magában, míg a fahasábon nyargaló szeszélyes lángokat nézte. – Nézzük most a másik ígéretét: vajon visszajön-e?”

Egy következő napon sokat késett a delizsánc. Az utasokat látva a fogadósne megdöbben, ez testbeszédéből tudható. A színésznek csupán öltözete változott, amelyet amúgy is változtatott előzőleg a fogadóban:

(vi ?) A ködből, hófúvásból most *egy alak közelgett a piros ajtó felé*. Belépett az étkezőterembe, és nyugodtan helyet foglalt az asztalnál.

A fogadósne a szívére szorította a kezét. A színész jött vissza.

Semmi sem változott rajta. Csak éppen *frakk helyett vadászruha volt testén*. A bársonykalapjánál vadréce tolla, a szeme hóbortosan, kerekre nyílvá tapadt a fogadósnéra, mintha csak azt kérdezte volna, hogy már tán nem ismeri? Kis bajusza volt, és a kezén karikagyűrű.

A fogadósné figyelni a vendéget, aki azonban egészen másképp viselkedik, mint annak idején a bánatos vándorszínész, a vadászruhás férfi utazásairól, eltévedéséről mesél:

(vi ?) *Vajon mit akar vele a színész? Miért nem szól úgy, mint régen, kellemsen, választékosan, rajongva?*

– Messziről jött uraságod? – kérdezte elfogódva az asszony.

– *Még sohasem voltam Magyarországnak ebben a részében* – mondta a vendég.

– Sajnálom, mert gyönyörű erre a tél. Szeretem a telet, a nagy havakat, az alvó országutakat, a csöndességet, amely a föld felett leereszkedett...

Az asszony kiszolgálja, meghallgatja a vendég beszámolóját veszélyes kalandjáról, amelyik a mű lehetséges világában (is) természetes, bár – véletlenül? – szóba jön a másvilág is:

– Csaknem *a másvilágról* – felelt mosolyogva a vendég. – Vadászni voltam a szomszédban, és eltévedtem egy ismeretlen erdőségben. *Napokig bolyongtam az erdőben*, mély hóban, hegyek között, amelyeket azelőtt sohasem láttam, mély völgyekben, amelyek oly csöndesek voltak, mint a másvilág. Embernek, állatnak semmi nyoma. Már azt hittem, idegen országba tévedtem, és *számot vetettem, hogy elpusztulok a rejtelmes, nagy erdőségben*. Amikor messziről fülemben hangzott a postakocsi csengője. És most itt vagyok, asszonyom. Remélem, nem jöttem a legrosszabb időben?

A korcsmárosné hiába várja a színésznek tartott vendég korábbi viselkedését, aki azonban saját magával van elfoglalva, miután az erdei kalandjából épségben kikeveredett, jókedvű, bort iszogat:

(vii ?) – Mindig szívesen látjuk a vendéget – felelt a fogadósné, és megtörölte a homlokát. Mintha egy alkalmatlan hajszál libegett volna a szeme előtt. *Ejnye, mért nem szólal meg már a színész úr, régi, gordonkás, kedveskedő hangján: visszajöttem, itt vagyok, emlékszel még reám?*

A vendég *felemelte a vörös borral telt poharat*. A lámpás elé tartotta, és jókedvűen kiáltott fel:

– *Mégis jobb élni, mint meghalni!* Ugyebár, asszonyom, *kár lett volna értem?* Hisz még aránylag fiatal ember vagyok. Nagyvenesztendő.

A novella (v ?), (vi ?), (vii ?) és (viii ?) számjelzéssel kiemelt szövegrészei – amint a kérdőjelek utalnak rá – fokozatosan visszavezetik az új vendég kilétében (talán?)

kétkedő fogadósnét és persze az olvasót a lehetséges világ valóságába. Riza asszony lassanként rájön, hogy nem fog a vadászruhás úr a színész régi, kedveskedő hangján semmi olyat mondani, mint amilyen vágyakat ébresztett benne. Ennek ellenére éjjel ki-kínéz az udvarra, ahol nincs senki, a színész úr sem:

(viii ?) Az asszony behúzta az ajtót maga után. Az asszony mosolygott, aztán lassan felemelkedett. Szinte lábujjhegyen távozott, az ajtóból mosolyogva hátranézett, mintha várta volna, hogy *az idegen úrnak lesz valamely mondanivalója...* De az hallgatott, csöndesen mosolyogva gondolkozott, mintha valamely köd emelkedne felfelé a szoba hátterében, és ott pirosló tornyok, zöld fák között az élet lakik.

Az asszony behúzta az ajtót maga után. Éjjel sokszor felkelt, félrevonta az ablakon a könnyű függönyt, de a „Fekete medve” udvarán tökéletes csendesség volt. *A színész úr frakkban, lakkcipőben nem állott meg többé az ablak alatt.* Senki sem sóhajtott. *Szép szavakat többé senki se mondott... És talán többé senki se fog mondani.*

A novella zárórésze különösség nélküli, viszont kiderül, hogy Riza asszonynak egy másik élet utáni reménye foszlott, amelyet a különös színész ébresztett (vagy erősített?) benne.

Az idegen úr korán reggel elutazott a postakocsival. A fogadósné sötét ruhát vett magára, és bágyadt, halovány arccal, mintha halott mellett virrasztott volna az elmúlt éjszaka, halkán járt-kelt... *Egy drága álma, egy élet furcsa elgondolása, egy egyszerű polgárasszony furcsa reménysége szállott el éjszaka a „Fekete medve” háztetőjéről.*

Az elbeszélést záró szövegmondat visszavezeti a fogadósnét korábbi élete menetéhez:

Estére gondosan megolvasta a réz- és ezüstpénzt, és korán lefeküdt, mielőtt a postakocsi megérkezett volna.

3.

A novella szövegének áttekintése mutatja, hogy a mű lehetséges világában történt események sorában ebben a lehetséges világban is vannak eltérések a megszokottól, amely a valóságos világban mindennapi vagy nem egészen ilyen életeseeményeken alapul, amely egy kisvárosi fogadósnéval és egyik vendégével es(het)ett meg. A szövegműben az illetén eseménysor fonala egyszer csak megváltozik. A válto-

zást a narráció nem jelzi, a színész vendég beszédét ugyanolyan lehetséges világbeli tartalmúnak lehet elfogadni, mint az addigiakat, vagyis a deliszánsz megérkezését követő eseményeket a fogadósnetől, a kocistól, az utasoktól, a vándorszínésztől látható viselkedést és egyebeket. A (i) jelzésű szövegdarabban a tartalom azonban a fogadósne számára (sem) fogadható el: a színész ugyanis eddigi és jövőbeli életéről (mondhatni:) tényként említ csodálatos helyzeteket, amelyeket azután még kiegészít részben Rizával való múltbeliekkel és jövőbeliekkel a (ii) és a (iii) jelzésű szövegrészekben. E három szövegrészhez vehető a (iv) szövegdarab is. Ezek szürrealista hatású szövegtartalmak, amelyeket az író ha valamilyen, az úgynevezett tág értelemben vett realizmusban szokásos narrációs fölvezetéssel látja el, akkor a fantasztikum vagy a csodálatosság, esetleg az álom megnyilvánulásai lennének. Efféle megoldás lehetne az (i) jelzésű szövegdarabban: *Azelőtt bizonyosan főúr voltam Erdélyben, marsall a Napóleon seregében vagy udvarmester Anna királynő háztartásában... Aztán leszek majd megint valami, ha újra feltámadok. A sírban, a földben feloszlik mostani külsőm, és egy napraforgó virágjából a szelek szárnyán elszállok, hogy ismét emberi alakban mutakozzam. Magányos, szomorú utazó leszek, aki néma, csöndes vendégként üldögél ismét a „Fekete medve”-ben, és halk rajongással nézi a nőt, akit mintha száz évek óta ismerne – *ÁBRÁNDOZOTT A SZÍNÉSZ*. Hasonlóképpen a (ii) jelzésű idézett részben: – *Bizonyos, hogy egyszer mi már szerettük egymást – mormogta lány hangon a színész. – Mondja, sohasem jöttem elő az álmaiban? Ó, én oly sokat álmodtam magáról – *IGYEKEZETT EMLÉKEZTETNI ÉS (ÚJRA?) MEGNYERNI AZ ASSZONYT*.**

A (iv) utáni szöveghelyen már nem az illuzionista (átöltözőművész?), hanem a korcsmárosnéra vonatkozó rész szürrealis, hiszen az általa látottak a semmilyen értelemben vett valóságábrázoláshoz sem tartozhatnak: *A muszlinfüggönyt félrevonta az asszony. *RIZA LÁTNI VÉLTE, HOGY* [a] színész frakkban, fehér mellényben, lakkcipőben állott az udvaron. Mintha egy vörös pont lett volna hófehér ingének bal oldalán, és az arca végtelen szomorú, nyugodt volt, mint a halottaké.*

– *Isten önnel, Riza – *MINTHA EZT* susogta *VOLNA* – egy alig hallható éji hang.*

A fentebbi egyenes idézetek megnyilatkozásait nem kíséri olyan idéző mondat(egység), amelyik a beszédhelyzetre vonatkoznék, azt bemutatná vagy magyarázná, ezért a szövegvilág korábbi illetén állapota szerint értelmezhető, vagy éppenséggel nem értelmezhető. A színésszel kapcsolatos minden megnyilvánulás az írói szándék szerinti, amely lehetőséget ad olyan értelmezés(ek)re, amilye(neke)t az olvasó, vagy éppen a műelemző hozzágondol a szerinte reális vagy szürrealis, esetleg szimbolikus vagy más alapon. Az ilyen alkotásmód egyéni megoldású, viszszatérve Csontváry Kosztka festészetére, nála is az objektív (vagy annak tekinthető látvány) egyéni jegyekkel megvalósuló műalkotássá alakul (vö. Németh Lajos 1981: 7–5). A műalkotások halmazában a tudományosság – vagy maguk az alkotók, mint a dadaizmus, vagy éppen a szürrealizmus esetében – általános jegyeket talál(hat)nak. Az általánosnak tekinthető megoldásokat nem mindig könnyű észrevenni

és egymástól elkülöníteni. Krúdy írásművészetét ezért szokták impresszionista, szimbolista, szürrealista, szecessziós tulajdonságúnak tartani.

IRODALOM

- Apollinaire, Guillaume 1967. *Válogatott művei*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 600–605.
- CsnSz. = Kázmér Miklós, *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1993
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Főszerk. Bárczi Géza – Országh László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962
- FNESz. = Kiss Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988
- Fráter Zoltán 2009. *Negyven év*. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle XLIV. 2: 234–240.
- Jean, Marcel – Arpad Mezei 1961. *Geschichte des Surrealismus*. DuMont Schauberg, Köln.
- Krúdy Gyula 1915. *A postakocsi éjjeli utasa*. Magyar Figyelő V. 1: 384–389.
- Németh Lajos 1964. *Csontváry Kosztká Tivadar*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest.
- Németh Lajos 1981. *Csontváry: Baalbek*. Jelenkor XXIV: 73–78., 271–274., 354–358., 443–450.
- Várdai Béla 1916. Szépirodalmi folyóirataink szemléje. *Magyar Kultúra* IV. II: 174–185.
- Passeron, René 1984. *A szürrealizmus enciklopédiája*. Corvina Kiadó, Budapest
- Read, Herbert 1965. *A modern festészet*. Corvina Kiadó, Budapest
- J. Soltész Katalin 1989. *Krúdy névadása*. Magyar Nyelvőr CXIII: 452–464.
- Szávai János 1968. *A szürrealizmus esztétikájához*. In: *A szürrealizmus*. Vál., szerk. Bajomi Lázár Endre. Gondolat Kiadó, Budapest, 1968. 116–146.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Főszerk. Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976. + *Mutató*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984

Adatok a honfoglalás kori ornamentika használatáról a magyar szecesszióban

Bevezető az ornamentikáról

„[O]rnametek úgyszólván észrevétlenül születnek és ezer módon mennek világgá. Terjesztik egyesek és népáramlatok, nem ismernek se helyi, se korbéli határt. Itt-ott meggyökereznek, néha megmaradnak ősi mivoltukban, majd meg átváltoznak egyes mesteremberek, műhelyek, városok, népek ízlése szerint. Régi motívumok újszerű kapcsolatokban tűnnek föl, gyarapodnak vagy elfonnyadnak, finomulnak vagy durvulnak.”¹ Ezeket az érvényüket aligha vesztett sorokat a jeles magyar régész, Hampel József (1849–1913) írta 1907-ben, az ornamentikakutatás egyik meghatározó, történeti módszerének jegyében. Ez a módszer annál jobban alkalmazható, minél közelebb van a vizsgált motívum az időben a jelenhez, a motívumok ugyanis már néhány generáció alatt átfömlődhetnek úgy, hogy eredeti jellegük elveszik vagy jelentősen átalakul. A motívumkutatás ez esetben a művészi források eredetével foglalkozik: a forrásokkal való összevetés képes megmutatni, melyek a művész formai invenciói, az egyes ábrázolási hagyományokat hogyan sajátítja el, és ezekhez viszonyítva hogyan bonthatkoztatja ki saját egyéniségét, művészetét.

A motívumkutatás egy másik útját a díszítmények egymáshoz való viszonyának elemzése jelenti. A 19. század végi közfelfogás szerint a díszítmények rendszere a stílus. Ez a fogalom a formai jegyek összességére épül, az egyes motívumok megnevezése mintegy ennek van alárendelve. Tudatosítani érdemes azonban az ornamentumok önálló formajátékát, lényegében absztrakt voltát – ami felveti a megnevezésük kérdését is. Az egyes motívumok megnevezése nem magától értetődő, éppúgy alapulhat egyedi-eseti interpretációkon, mint lokális vagy nemzetközi közmegegyezésen. Például az a tengelyesen szimmetrikus, felül két karéjban, alul pedig csúcsban végződő forma, amelyet a francia kártyában körnek, a magyarban pirosnak, a népművészetben szívnek hívnak, már e három megnevezésével is formai (kártyalap vagy faragott dísz) és kulturális (francia vagy magyar kártya) kontextusok sokaságára mutat. A „minek nevezzetek” kérdése így kerül a kultúratudományokba, köztük a művészettörténetbe, amely tudományszak az elmúlt évtizedekben újra az ornamentika kérdésköre felé fordult, részben saját tuda-

▼

1 Hampel József: *Ujabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*, Budapest 1907, 73 (a továbbiakban Hampel, i. m. 1907a).

mánytörténetét,² részben a modernizmus mibenlétét vizsgálva.³ Ez a kérdés át is vezet az ornamentikakutatás harmadik lehetséges útjához, amely az egyes díszítmények jelentésével, szimbolikájával foglalkozik, amely szintén lehet kultúra- és kontextusfüggő.⁴

Az ornamentikára tehát több szempontból lehet figyelni. Egy-egy motívum leírása, eredete és más motívumokkal való formai összefüggésrendszere egyaránt olyan következtetések levonására ad alkalmat, amelyek vizuális jelekben bővelkedő mindennapi környezetünket új megvilágításba képesek helyezni.

Két rajz a Magyar Naiu Művészek Gyűjteményében

Az ősi, kezdetleges (a 19. század szóhasználatával primitív, ma inkább archaikusnak mondott) művészeti formákkal való kísérletezés az újító, a múlttal szakítani kívánó szecessziós (modernista) művészeti mozgalmakra a 19. század végétől jellemző volt. Az alkotás rituális formái az újat teremteni igyekvő századfordulós mozgalmakban meghatározó szerephez jutottak, innen ered a kitüntetett figyelem például 1900 táján az új, ornamentális képtípusokat ihlető népművészet iránt, amelyre archaikus formák őrzőjeként tekintettek akkor.⁵ Ez a típusú érdeklődés átvezetett a művészeti képzésben nem részült alkotók, paraszti életet élő őstehetőségek felkarolásához (Süli András, Benedek Péter).

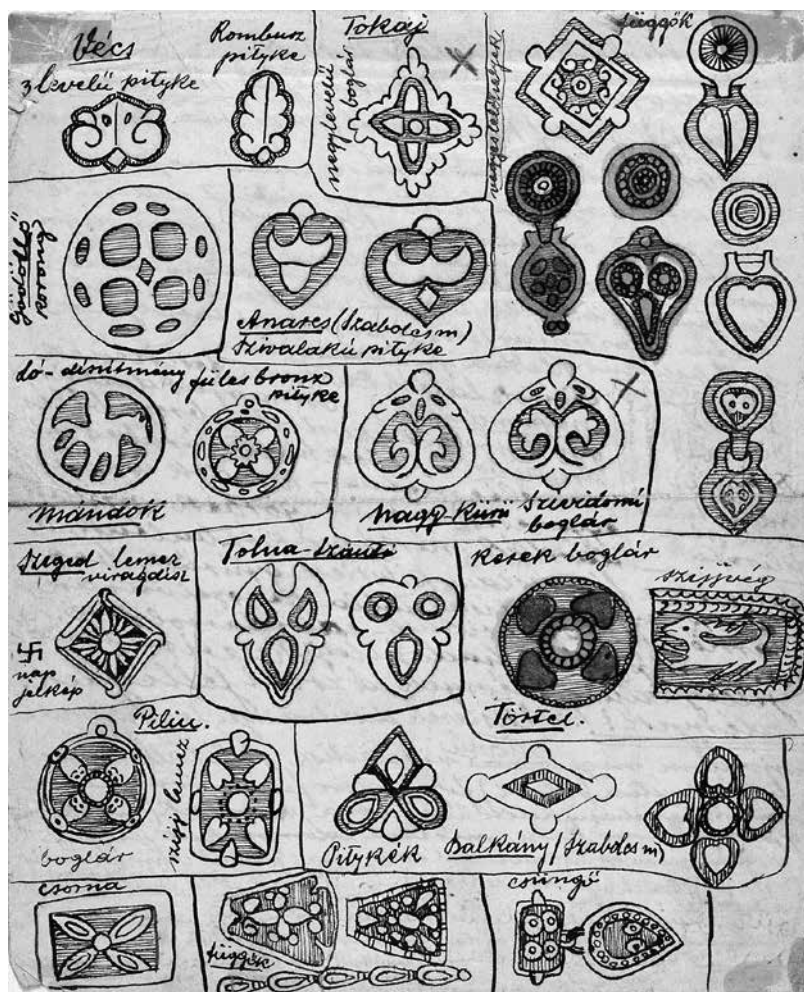
2 Sinkó Katalin: Tudománytörténeti megjegyzések a nemzeti „forma-nyelv” kérdéséhez 1873–1906, in: *A nemzet antropológiája (Hofer Tamás köszöntése)*, szerk. A. Gergely András, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2002, 287–303. Sinkó Katalin: Viták a nemzeti ornamentika körül 1873–1907 körül, in: *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*, szerk. Vadas Ferenc, Hild–Ybl Alapítvány, Budapest 2004, 399–431. Sinkó Katalin: Megjegyzések a 19. századi ornamentikateóriák antropológiai vonatkozásairól, in: *Ornamentika és modernizmus*, szerk. Szikra Ágnes, Ernst Múzeum, Budapest 2006, 18–26. Sinkó Katalin: Az ornemens mint nemzeti nyelv. A népművészet fogalmának kialakulása az iparművészeti múzeumokban a pozitívizmus korában, in: *uő: Ideák, motívumok, kánonok. Tanulmányok a 19–20. századi képkultúra köréből*, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 2012, 242–275.

3 *The Spiritual in Art. Abstract Painting 1890–1985* (kiállítási katalógus: Los Angeles County Museum of Art, Los Angeles), szerk. Maurice Tuchman et alii, Abbeville Press, New York, 1986. *Ornamentika és modernizmus*, (Ernst Múzeumi Füzetek, 2), szerk. Szikra Ágnes, Ernst Múzeum, Budapest, 2006.

4 A magyar szecessziós építészetéről szóló szakirodalomban találhatók olyan tételek, amelyek az egyes gazdagon díszített épületek szimbolikáját pszichológiai alapon magyarázzák, ám találhatók olyan írások is, amelyek egy-egy épületen szereplő szimbólum jelentése kapcsán óvatosabbak. Utóbbi már – kedvező forrásadottságok esetén – a szemiotika határterülete. Szegő György: A Schmidl család sírboltja a pesti zsidó temetőben, in: *Budapest színes város. Zsolnay épületkerámiák* (kiállítási katalógus, Budapest, Ernst Múzeum), szerk. Millisits Máté, Ernst Múzeum, Budapest 2006, 33–49. Bechtold Ágnes: Az Alföld szecessziós növényi díszítményeinek szimbolikája, in: *Szecesszió az Alföldön. Dolgozatok a régió művészet- és várostörténetéről*, szerk. Brunner Attila – Mészáros Márta – Veress Dániel, Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza 2017, 34–41.

5 1900 körül új képtípusok jöttek létre, amint azt Keserü Katalin fejtette ki Körösfői-Kriesch Aladár munkássága kapcsán. Keserü Katalin: A 20. század fordulója és a vallásos művészet, in: *A szecesszió szakrális művészete a Váci Egyházmegyében. A 2013. szeptember 6-i Tudományos Konferencia előadásai*, szerk. Pálos Frigyes, Váci Székesegyházi Kincstár és Egyházmegyei Gyűjtemény, Vác 2014, 13–40. Keserü Katalin: Körösfői-Kriesch és az ornamentika, in: *Körösfői-Kriesch Aladár (1863–1920) festő- és iparművész monográfiája és oeuvre katalógusa*, szerk. Óriné Nagy Cecília, Gödöllői Városi Múzeum, Gödöllő, 2016, 127–143.

Az 1976-ban megnyílt Magyar Naiv Művészek Múzeumában (ma a Kecskeméti Katona József Múzeum Magyar Naiv Művészek Gyűjteménye) 78.5.1. és 78.6.1. leltári számok alatt őriznek két „ősmagyar”, azaz honfoglalás kori „mütyürkéekkel”, azaz díszekkel telerajzolt lapot. A bevezetőben is idézett Hampel József valamelyik, gazdagon illusztrált, képtáblákkal is ellátott könyvéből rajzolta ki őket az alkotójuk, a naiv művészként számon tartott Mokry-Mészáros Dezső (1881–1970).⁶

Mokry-Mészáros Dezső: Honfoglalás kori díszítmények.
Kecskeméti Katona József Múzeum Magyar Naiv Művészek Gyűjteménye, ltsz. 78.5.1.

▼
6 Váraljai Anna: Mokry-Mészáros Dezső (1881–1970). Monográfia és oeuvre katalógus, doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2019, 171, 208.

Hampel az 1884-ben megjelent, a nagyszentmiklósi kincset feldolgozó monográfijával lett közismert, 1913-ban bekövetkezett haláláig a népvándorlás korának gazdag kárpát-medencei leletanyagát publikálta. A korszak pozitívista tudáselményének szellemében a régészeti leletek vizsgálata egyben az ornamentika vizsgálatát is jelentette. (Sajátos az a birtokos viszony, amely a magyar nyelvben fennáll: a tárgynak lehet ornamentikája, de az ornamentikának nem lehet tárgya.) *A régibb középkor (IV–X. század) emlékei Magyarhonban* (I. kötet: 1894, II. kötet: 1897) című, alapvető munkájában a népvándorlaskori művészettel kapcsolatban írta, hogy e korszak ízlése (amelynek teremtő és befogadó fajtáját különböztette meg) az ornamentikában érhető tetten, amelyet nép, kor és vidék szerint tárgyalt, azaz szisztematikus rendszerré alakította a díszítőművészet stiláris különbségeit. Egy helyütt így fogalmazott: „*lőny stylistikus kutatásainknál, hogy egyes styluscsoportokban a fölhasznált motívumokat különféleségeik szerint, hosszú sorozatok fonalán módosulásaik és hanyatlásaikban, néha eltorzulások végső fokáig tanulmányozhatjuk.*” Hampelnél az ornamentika milyensége értékítéletet is jelent („torzult forma”), amely a jelenbe futó fejlődési vonal történelmi végességének tudomásulvétele is.

Hampel szerint az ornamentikában alapkövetelmény az egyes idomok összeillesztésének szervessége (ezt számon is kérte egy mártélyi szíjvégen⁸). Egy Keszthelyről származó szíjcsatról a következőket írta: „*Amilyen ügyes e compositio és amennyire alkalmas a csuklós lemez keretének legtökéletesebb megtöltésére, azt kell hinnünk, hogy a tervező szándékával ellenkezik a jelenlegi kivitel, mert világos, hogy a középszárból kinövő levelekből a bronzüntő keze alatt támadtak e zárt gyűrűformák és bizonyára nem a tervezőtől eredt a két indaszárból lefelé hajló levelek ily fajta összekötetése az alappal, mely megrontja a díszes bokréta gyanánt közös töből eredő compositio hatását és a végső leveleket, melyeket a tervező mester lebegő helyzetben képzelt, mintegy földre nyomja.*”

Keszthelyről származó kora középkori szíjcsata.
Hampel 1894, XC. tábla, 3. kép

▼

7 Hampel József: *A régibb középkor (IV–X. század) emlékei Magyarhonban*, I–II, MTA, Budapest 1894–1897. idézett rész 1897, II, 185.

8 Hampel, i. m. 1897, 206.

9 Hampel, i. m. 1897, 207. A szóban forgó lelet illusztrációja: Hampel, i. m. 1894, I. kötet, XC. tábla, 3. sz. kép.

Amellett, hogy az ornamentális formákat lényegében a tárgytól magától függetlenül kezelte, s fejlődésükre és változásukra így következtetett, feltételezte tervező és kivitelező különálló, illetve különváló szerepét. Amikor azonban szembeállította az eredeti kompozíció gazdagságát a kivitel gyengeségével, s nyílt értékítéletet fogalmazott meg egyes kevésbé sikerültnek mondott tárgyakról (hibának tartotta például a geometrizálódást, amely szerinte a forma „megmerevedése”), voltaképpen nem tett mást, mint saját korának ornamentikát érintő kérdéseire reflektált.¹⁰ Nem valószínű, hogy a tervezői és kivitelezői gyakorlat konstans szembenálló tényezők lennének az európai kultúrában, sőt történeti érvek épp az ellenkezője mellett szólnak. Azonban e vélekedés rávilágít a pozitivista előfeltevésekre: Hampel korának gyáriparára. Ekkor vált el egymástól a tervező és a kivitelező személye, sőt utóbbi feladatot már nem is emberek, hanem gépek látták el. Az ornamentális formákkal kísérletező szecessziós mozgalmak kézművességkultúráját éppen az ezzel a helyzettel való szembeszegülés jellemzi.

Az iparosodó 19. század előfeltevéseire utal az egyes díszítmények megnevezése is. Hampel látszólag semmilyen kételyt nem támasztott például azzal szemben, hogy az általa bikafejnek, virágnak, szívidomnak vagy másnak mondott motívum csakugyan bír-e ábrázolójelleggel, annak mimetikusságát – amely akkoriban a képzőművészet alapvető követelménye volt – nem kérdőjelezte meg. A megnevezés nehézségeire természetesen utalt, de csak abból a szempontból, ameddig az ábrázolászándékot feltételezte. Amikor nem tudta egyértelműen megnevezni a motívumot, zárójelben kérdőjelet rakott mögé: „sörény (?)”,¹¹ vagy amikor számára szokatlan átalakulást írt le az általa feltételezett jelentésmező szintjén: „*a »tulipán« tokaji idomának állatformává való átváltozása*”.¹² Szókincese részben közmegegyezésen alapul (szív, inda, palmetta, rozetta, bütyök), részben geometriai (háromszögidom, körded idom), részben azonban a formai asszociációk teremtette összehasonlítás (krizanténra emlékeztető virág, „vese”-forma, csöppidom, gyöngykeret), vagy olyan nyelvi lelemény, amelynek természeti megfelelője valójában nincs (hurkos levelek vagy huroklevelek, félholdlevél, levélkehely, „bunkós” idom). Az állatalakos ornamentika formai változatainak leírása részben asszociatív, részben összehasonlításon alapul, részben pedig közmegegyezésen: „*szárnyas griff fejű lőféle képzelmi alak*”.¹³

▼
10 Hasonló megállapításra jutott Bollók Ádám is. Bollók Ádám: Hódítók és meghódítottak. A magyar díszítőművészet kezdetei a 19. századi magyar gondolkodásban, in: *Nemzet és tudomány Magyarországon a 19. században*, szerk. Szilágyi Adrienn – Bollók Ádám, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2017, 155–183, különösen 166–178.

11 Hampel, i. m. 1897, II, 248.

12 Hampel, i. m. 1897, II, 248.

13 Hampel, i. m. 1907a, 86.

Hampel az ornamentikát elsősorban stílusmeghatározó, formai tényezőként tárgyalta. A honfoglalás kori tárgyak ornamentikáját keleti eredetűnek tartotta, és a bizánci, szászánida (újperzsa) és arab (szaracén) ornamentikával való összehasonlítását tartotta a legfontosabb feladatnak.¹⁴ Formai alapon tárgytipusokat hasonlított össze, és a jellegzetes típusokból olyan képtáblákat is összeállított, amelyek a kortárs természettudományos, összehasonlító igénnyel összeállított rajzgyűjteményekkel vehetők össze (például Ernst Haeckel zoológusé, vagy az ornamentikát vizuális grammatikaként leíró Owen Jonesé).

Hampel a motívumot a tárgytól, anyagtól, azaz anyagi valóságától függetlenül szemlélte. A kortársak e módszere nyomán az egyes megnevezések (virág, szív stb.) absztrakt fogalmakká, kategóriákká, gyűjtőfogalmakká váltak, amelyekhez konkrét jelentés nem társult. Ez a fajta szemlélet nemigen tudott mit kezdeni egy olyan típusú díszítéssel, amely nem függetleníthető attól a tárgytól, amelyen felismerhető, azaz a tárgy nem csupán hordja, viseli a róla leválasztható motívumot, hanem a motívum maga a tárgy. (Ilyen részletekben különösen gazdagok Lechner Ödön épületei.) Nehézséget okozott az olyan típusú díszítés értelmezése is, amelynek formái nem ábrázolóak, kontamináltak, vagy vizuálisan éppenséggel egyenesen és szándékosan kétértelműek voltak. (Itt szintén Lechner félig virágot, félig kakasfejet formázó korlátjaira lehet utalni.) Ilyen tárgyra, alkotásokra, díszítésekre Hampel sorainak keletkezésekor már bőven akadt példa, olyan is, amelyet éppenséggel Hampel kötetei nyomán alakítottak ki – anélkül, hogy velük Hampel ornamentikát illető nézeteit is átvették volna.

Itt térhetünk vissza a Magyar Naiv Művészek Gyűjteményének két lapjára. Mokry-Mészáros az egyik lapon 33 tárgyat, a másikon 28-at rajzolt le (ide nem értve a rontott, áthúzott rajzot). A két lapon szereplő díszek forrásai Hampel könyvei voltak, azokat több munkájából válogathatták össze. A Szent István palástjáról származó madármotívum és két övcsat kivételével a díszek nem figurálisak, és csak a figurálisak nem tengelyesen szimmetrikusak. Mokry-Mészáros nem törekedett arra, hogy rendszerbe foglalja a formákat, de a pilini boglár és a szíjvég egymás mellé rendelésével érzékeltette a motívumrokonságot a különböző formákon. Lerajzolt korongokat, pitykéket, függőket, szíjvégeket, csüngőket, boglárokat, továbbá egy zablát és egy kengyelt. Nem azokat, amelyeket Hampel oly jellemzőnek tartott a honfoglalás kori ornamentikára. Hampelnél főként a palmetták, illetve az ezekből kialakított motívumcsoportosulások, mintázatok tettek szert jelentőségre, Mokry-Mészárost azonban éppen ezek érdekelték a legkevésbé. (Ám az is elképzelhető, hogy éppen az azokról készült lapjai nem maradtak fenn.) A rajzoló számára nem a végtelen ismétlődések felé nyitott mustra volt fontos,

▼

14 Hampel József: Ornamentika a honfoglalási kor emlékein, in: *Archaeológiai Értesítő*, 24, 1904, 105–152.

amely például a palmettás tarsolylemezeket jellemzi. A kiválasztott motívumok többsége forgásszimmetrikus, kéttengelyes, önmagában zárt forma. Nem szigorú másolással készültek, Mokry-Mészáros tovább alakította a formákat, például a pozitív-negatív felületek jelzésével. A Hampel-kötetekben megjelent rajzokon vízszintes sűrű csikozás jelöli a mélyebb felületeket, de nem következetesen mindenhol. A szeged-bojárhalmi függő szív alakú alsó részéről Mokry-Mészáros lehagyta az eredeti rajzon szereplő árnyékolást, így a térbeli dimenziókkal rendelkező függőből a rajzon síkszerű csat lett.

A rajzok nincsenek táblává rendezve, egymás mellé helyezésük arra utal, hogy a hely sem volt mindig adott. A Szent István palástjáról kirajzolt madármotívum fejrésze belelóg a kengyelbe, az egyik lap jobb felső sarkában pedig egy kétszer áthúzott, elrontott rajzkezdemény is látható. A rajzoló gondosan bekeretezte az összetartozó motívumokat, az egyik lapon az eredeti tárgy lelőhelye szerint, a másik lapon pedig a benepusztai ezüst lószerszámdíszeket különítette el a „vegyes díszek” megjelölésű motívumok szabad csoportjától. (Ám a benepusztai motívumokat nagykörűi, pilini és baracsipusztai leletekkel vonta össze, ebből következik, hogy nem annyira az eredeti tárgyak adatai, hanem a hordozott ornamentális formák érdekelték.) A megjelölt lelőhelyek: Anarcs, Balkány, Benepuszt, Csorna, Gödöllő, Mándok, Nagykörű, Pilin, Szeged, Tokaj, Tolnaszántó, Törtel, Vécs. A jelöletlen lelőhelyeket Hampel publikációiból lehet azonosítani: Baracsipuszt, Jászdózsa, Nagyteremia, Székesfehérvár, Vác.

Hampel könyvei alapján az első lapon szereplő 31 rajzból 30 közvetlen forrását sikerült azonosítani. A második lapon szereplő 28 rajzból csak 16-ét, így is kijelenthetővé vált, hogy a művész nem Hampel egyetlen könyvéből dolgozott. A két lapon szereplő rajzok közül 58-nak a forrása Hampelnak *A honfoglalási kor történetének kútjából* című akadémiai kötetben 1896-ban és 1900-ban különnyomatban megjelent munkája. Egy kerek boglár rajza viszont csak egy 1907-es publikációjában található meg, amely kiadványban az 1896-ban és 1900-ban is publikált két bodrogvécsi pityke és a mándoki lovasfigurás díszítmény is egyazon lapon szerepel, ezért feltételezhető, hogy Mokry-Mészáros kezében járt az 1907-es kötet is.¹⁵ A tokaji boglárokat Hampel 1897-ben is közölte, azonban mivel ezeknek a rajzoknak mindegyike szerepel az 1900-as kötetben (viszont nem található meg az 1896-os munkában), arra enged következtetni, hogy a legfőbb forrás az 1900-as könyv volt, amely némely részletében eltér az 1896-os munkától. Nincs olyan rajz, amely az 1896-os munkában szerepel, de ne szerepelne az 1900-asban, az 1900-as könyv rajzai közül viszont nem minden rajz található meg az 1896-os kötetben is.

▼

¹⁵ Hampel József: *A honfoglalók emlékei* (különnyomat: Árpád és az Árpádok), 1907, 105–123. Országos Széchényi Könyvtár, 502.558. (A továbbiakban Hampel 1907b.)

A Mokry-Mészáros által lerajzolt lelet és megjelenése Hampel publikációiban Magyar Naiv Művészek Gyűjteménye, ltsz. 78.5.1.

Bodrogvécs, háromlevelű pityke	1900, 544	1907b, 117
Bodrogvécs, levél alakú pityke	1900, 544	1907b, 117
Tokaj, négylevelű boglár	1900, 568	1897, CCCXXVIII. tábla
Gödöllő, áttört korong	1900, 567, 773	1896, 51, 185
Anarcs, szív alakú pityke	1900, 586, 775	1896, 55, 187
Anarcs, szív alakú pityke	1900, 586	1896, 55, 187
Székesfehérvár, Demkóhegy, függő	1900, 693	1896, 115, 189
Szeged, Bojárhalom, négyzetes pityke	1900, 687, 777	1896, 109, 189
Szeged, Bojárhalom, függő	1900, 687	1896, 109
Tolnaszántó, függő	1900, 777	1896, 145, 189
Ismeretlen lelőhely, függő	1900, 777	1896, 189
Mándok, díszítmény lovasfigurával	1900, 653	1907b, 117
Mándok, füles bronzpityke	1900, 653	
Nagykörü, szív alakú boglár	1900, 662, 775	1896, 89, 187
Nagykörü, szív alakú boglár függő	1900, 662	1896, 89, 187
Szeged, négyzetes virágdísz	1900, 685	1896, 106
Tolnaszántó, függő alsó része	1900, 724, 776	1896, 145, 189
Tolnaszántó, függő felső része	1900, 724, 776	1896, 145, 189
Törtel, kerek boglár	1900, 727	1896, 147
Törtel, szíjvég szarvassal	1900, 727	1896, 147, 183
Pilin, kerek boglár	1900, 517	1896, 13
Pilin, szíjlemez	1900, 517	1896, 13
Balkány, pityke	1900, 588, 775	1896, 57
Balkány, rombusz alakú pityke	1900, 588, 775	1896, 37
Balkány, négy szívidomos pityke	1900, 588, 775	1896, 57, 187
Csorna, szíjlemez	1900, 610	1896, 60
Nagyteremia, függőlemez	1900, 787	
Nagyteremia, függőlemez	1900, 787	
Székesfehérvár, Demkóhegy, lánc	1900, 787	
Szeged, Bojárhalom, csüngő	1900, 777	

Magyar Naiv Művészek Gyűjteménye, ltsz. 78.6.1.		
függő		
Baracsipusztá	1900, 588	1896, 57
pityke		
háromkaréjos motívum		talán: 1896, 205
négyzetes lemez		
Pilin	1900, 775	1896, 13
Pilin	1900, 775	1896, 13
Nagykörű, lemez	1900, 775	1896, 187
Benepusztá, gomb	1900, 548, 773	1896, 24, 185
Benepusztá, szíjvég		
négyszíves motívum		
rontott négyzetes motívum		
Székesfehérvár, Maroshegy, függő	1900, 669	
griffes szíjvég		
bábszerű motívum		
kerek boglár		1907b, 117
kerek boglár		
Székesfehérvár, Demkóhegy, pityke	1900, 695, 775	1896, 116, 187
ismeretlen lelőhely, szíjvég	1900, 736	1896, 153, 183
kerek boglár		
Szeged, Királyhalom, tulipándísz	1900, 528	1896, 24
Tokaj, szív alakú idom	1900, 568	1897, CCCXXXVIII. tábla
Jászdózsa, pityke	1900, 734	
Vác vidéke, félhold alakú idom zabla	1900, 731	1897, CCCXXXVIII. tábla
Selypipusztá, kengyel	1900, 681	1896, 103
madármotívum Szent István palást- járól	1900, 822	1896, 219

A Magyar Naiv Művészek Gyűjteményében őrzött lapok arról tanúskodnak, hogy a Hampel által közzétett honfoglalás és kora Árpád-kori ötvöstárgyak további alkotásra ihlették a művészt. A székesfehérvár-demkőhegyi és tolnaszántói függőket, valamint a törteli kerek boglárt például ki is festette, a függőket sárgára (véltetően, hogy ezzel jelezze az arany anyagát), a boglár négy szívotívumát pedig kékeszöldre. (A boglár eredetije aranyozott ezüst, a kékeszöld szín ennek nem felel meg.) Hampel nagyon sok zablá rajzát tette közzé, azonban olyat, amelynek egy végén két karika is van, nem. A Mokry-Mészáros által lerajzolt típusú zablá azonban létezett, e rajz forrását tehát másutt kell keresni.¹⁶

Mokry-Mészáros magyar művészeti törekvései jegyében Hampel tablói és illusztrációi ornamentális fantázia tárgyaivá váltak. Mokry-Mészáros nem vette át Hampel ornamentikát illető nézeteit. Tudáseszménye Hampelétől gyökeresen eltérő filozófiai alapokon nyugodott, az ősmagyar motívumok és a népművészet számára a kulturális folytonosság szempontjából volt fontos, még ha az egyik lapra azt is írta, hogy „ezeknél népművészetünk szebb és eredetibb”.¹⁷ A régi, „ősmagyar” motívumok a modern magyar művészet kiindulási alapjaként jelentek meg. (Hampel megkérdőjelezte az ornamentika ilyen célú felhasználását, amint azt a népművészet és a honfoglalás kori művészet lényegi azonosságát valló Huszka Józseffel folytatott vitacikkében is kifejtette.¹⁸)

Nem Mokry-Mészárosé az egyedüli példa a régészeti tárgyak felhasználására az ornamentális tervezésben. A honfoglalás kori díszítményeket a pécsi Zsolnaygyárban is alkalmazták.¹⁹ A nagyszentmiklósi aranykincset ugyan ma avar eredetűnek tartjuk, a századfordulón azonban erről is azt gondolták, hogy honfoglalás kori, és festészeti, iparművészeti, funerális és épületszobrászati munkákon egyaránt megidéztek motívumait, elsősorban az ivőcsanakok bikafejét (Fellner Sándor: Pénzügyminisztérium, Budapest, 1899–1904; Lechner Ödön több munkája, köztük a Munkácsy Mihály temetése alkalmából tervezett katafalk [1900], a budapesti Postatakarékpénztár [1899–1901] és a pozsonyi gimnázium [1906–1908]; Borsos József: debreceni ravatalozó és krematórium [1931–1932]; továbbá számos síremlék, köztük Pulszky Ferencé).²⁰ Mindezekre egyértelműen a nemzeti eszme kifejezőiként tekint a szakirodalom, arra azonban szükséges felhívni a figyelmet,

16 Ilyen zablá például egy 10. századi aradi lelet: Magyar Nemzeti Múzeum, Honfoglalás kori Gyűjtemény, ltsz. 45.1898.4.

17 Váraljai, i. m. 2019.

18 Hampel József: A régi hazai ornamentikáról, in: *Magyar Iparművészet*, 2. évf. 3. sz. 1899. május, 98–105. idézett rész 105.

19 Dísztlál és váza, Iparművészeti Múzeum, Kerámia- és üvegyűjtemény, ltsz. 1398, 1348.

20 További példákat lásd Sinkó, i. m. 2004, 406. Hogy a korszak közbeszédében mennyire benne volt a nagyszentmiklósi aranykincs, Herman Lipót emlékezései is tanúsítják. Herman Lipót: A művészasztal, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1958, 19–20. Mendöl Zsuzsa: A szecesszió úttörője: Lechner Ödön (1845–1914), in: *Magyar művészet 1890–1919*, I–II. (A magyarországi művészet története 6), szerk. Németh Lajos, Akadémiai, Budapest, 1981, 324–337., idézett rész 334.; Gerle János: Motívum vándorúton, in: *Műszak*, 18. évf. 4. sz. 1987, 10–13.

hogy írott forrás a konkrét motívum kiválasztásáról és felhasználásáról egyik esetben sem áll rendelkezésre. Lechner Ödön például az általánosságoknál maradva a „nép szellemében” való alkotást tartotta fontosnak, az épületek síkdekorációja esetében a saját szóhasználatával „primitív” népművészetet jelölte meg forrásként, ám arról, hogy nála a díszítőmotívumok felhasználásának végeredménye éppenséggel háromdimenziós, nem ejtett szót. Megjelent írásai hallgatnak a nagyszentmiklósi aranykincsről is.²¹

A nagyszentmiklósi kincset megidéző építészeti alkotások kurta sora mellett eddig nem sikerült olyan épületet találni, amelyen olyan honfoglalás kori ornamentika használata lenne dokumentálható, amelyet ma is honfoglalás korinak tartana a közmegegyezés. Ez azért különös, mert az 1900 körüli művészetben kiváltképp fontos volt az ornamentális ihlető források keresése, tudományos és művészi szempontú kutatása, amelyek olykor össze is fonódtak (a Zsolnay család motívumgyűjtő munkáját maga Hampel is segítette²²). Az egyik cél a motívumkincs közvetlen felhasználása volt a kortárs iparművészeti és építészeti részlettervezés számára. A magyar népművészet ősi formáinak keleti eredetéről sajátos elméletet kidolgozó Huszka József motívumgyűjteményeinek hatása könnyűszerrel kimutatható például Baumgarten Sándor egy-egy épületén (budapesti Vakok Intézete [1899–1904], nagykőrösi református főgimnázium [1901–1902]) vagy a Morbitzer Nándor által befejezett kiskunfélegyházi városházán (1909–1911).²³ Ám még ha az építészek el is fogadták Huszka már akkor is sokat vitatott nézeteit a népművészet ősiségéről (hiszen azt Mokry-Mészáros Dezső sem tette), míg a virágdíszek igen gyakran, addig a honfoglalók palmettái, pitykéi, övcsatdíszei nem köszöntek vissza épületeken. Így a honfoglalás kori ornamentika – ellentétben a népművészeti eredetű, virágos motívumkincssel – eddig nemigen volt számontartva a magyar szecessziós építészet közvetlen ihlető forrásaként.²⁴ Már pusztán azért is figyelemfelkeltő lenne egy-egy ilyen motívumátvétel, mert az építészettől anyagidegen a honfoglaló magyarság ötvösségének motívumkincse, azaz a motívum közvetlenül nem tehető át a néhány milliméteres fémlemezről a monumentális kialakítást

21 Publikált írásainak minden korábbiánál teljesebb válogatása: *Lechner Ödön írásai*, szerk. Sümei György, Corvina, Budapest, 2020.

22 Sinkó, i. m. 2004, 410. Sinkó Katalin szerint a Zsolnay-gyár kerámiai és a bizánci textilek motívumazonosságai mögött az állhat, hogy a Zsolnay család tagjai jóban voltak mind Pulszky Ferencsel, mind Hampel Józseffel. *Zsolnay. A gyár és a család története 1863–1948*, írta Zsolnay Teréz és M. Zsolnay Margit, Corvina Kiadó, Budapest, 1974, 59.

23 Brunner Attila: Huszka József motívumgyűjteményeinek visszhangja Kiskunfélegyházán, in: *Műltbanéző*, 3. évf. 6. sz. 2013. február 12. < https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_6_4 > (Letöltés: 2023. 04. 06.)

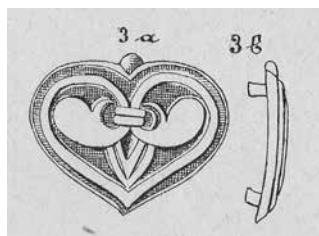
24 Szinte egyedülálló próbálkozás az első világháború után, akkor egyfajta nemzeti tradicionalizmus jegyében Kismarty-Lechner Jenő a budapesti VIII. kerületi Magyarok Nagyasszonya tisztviselőtelepi plébániatemplom: itt a nemzeti stílus elemeként fejezeteken, klasszicizáló motívumok közé keverednek a tarsolylemek palmettás motívumai. Ez azért pikáns, mert a templomot a nem éppen nemzeti hősnak tekintett I. Ferenc József király emléktemplomának szánták. Az építéstörténetről lásd Fabó Beáta: *Budapest katolikus templomépítészete a két világháború között*, Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2021, 67–83.

igénylő építészeti nyersanyagba, gipszbe, kőbe, kerámiába. Ha erre volt is szándék, akkor az a motívum többszörös áttétele, átformálása (felnagyítása, domború kidolgozása, negatív lenyomatban való rögzítése és kiöntése, sokszorosítása) után valósulhatott volna meg.

Honfoglalás kori motívumok szecessziós házakon

A Mokry-Mészáros által lerajzolt szívmotívumos pityke irányította a figyelmet néhány hasonló alapformájú, színes mázas épületkerámiára, amelyeket szintén Hampel könyveire lehetett visszavezetni. Az Alföld szecessziós épített örökségében három honfoglalás kori díszítőmotívum közvetlen felhasználása dokumentálható: az első egy szív alakú pityke, a második egy boglár, a harmadik pedig ez utóbbinak önálló sodott középseleme.

Az első motívum felül két karéjban záródó, alul csücsban végződő szívforma, a két felső karéj találkozásánál gyöngyszemmel. A szívforma alsó csücskéből felfelé vastagodva kiinduló perem kidomborodik, a középtengely felé hajlik, ott lekanyarodik, és a középtengelyben két vízszintes tag összekapcsolja a találkozó íveket. A kapocs alatt, a perem belső ívéből kiágazó karéjos, sarlóforma levélindák indulnak ki a motívum széle felé, a középtengelyben a motívum testéből kidomborodó, két bemélyedő V alakkal három részre osztott lándzsahegy nyúlik lefelé. A motívum közepének bemélyedő részét függőleges sávozás díszíti. Ennek a motívumnak a forrása egy Hampel által közölt zalkodi pityke,²⁵ amelyet ő a következőképp írt le: „[s]zívidomú ezüst pityke; a szívidom csücskében kis bütyök; külső szélén a csücske táján összefutó, kidomborodó inda, melyen két harántosan álló gyűrűtag az összefűzést jelzi, ezentúl az inda szélesen kihajló levélbe megy át, mely kis oldalhajlítást bocsájt a csücske felé; a szív csücska felé szintén kidomborodó kétrétű levéldom nyúlik ki a levelek hajlásából [...]”²⁶

Szív alakú majolikadísz Molnár Dániel nagykovácsi műhelyéből a kiskunfélegyházi Kneffel-házon. A szerző felvétele, 2015.

Zalkodi pityke Hampel József könyvéből. Hampel 1900, 733.

²⁵ Hampel József: *A honfoglalási kor hazai emlékei (különlenyomat: A honfoglalási kor kútfoi)*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1896, 187, LXIV. tábla, 12. kép; ugyanez Hampel József: *A honfoglalási kor hazai emlékei*, in: *A magyar honfoglalás kútfoi*, szerk. Pauler Gyula – Szilágyi Sándor, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1900, 507–826., 733.

²⁶ Hampel, i. m. 1900, 733.

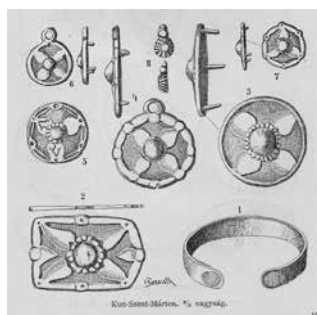
A két motívum majdnem minden eleme megfeleltethető egymásnak, a majolikaszív azonban néhány elemében eltér a Hampel által közzétett rajztól. A kerámia mindenképp magasabb, kerekesebb, míg a pityke formája inkább horizontális irányban nyújtott. A pityke díszítése síkban marad, a majolika felülete viszont domború, felső része kiemelkedik. A középső rész mindkettőnél besüllyed, ezt a pityke rajzán négyzetrácsos árnyékolás, a majolikán függőleges sávok jelölik. A majolika pereme alul csúcsban találkozik, a pityke alsó részén azonban a karima végigköveti a pityke formáját. A tenyérnyinél nagyobb díszítőelem erőteljes plasztikus értékei miatt sem tekinthető egyszerűen egy térbe kivetített Hampel-motívum felnagyításának. Színes máza tovább mélyíti esztétikai dimenzióját.

Ezt a majolikaszívet két változatban gyártották, gyakrabban kékeszöld (Ókésce, Templom tér 5.; Nagykőrös, Ady Endre utca 1.; Kecskemét, Fráter György utca 11.; Kecskemét, Faragó Béla fasor 8.; Kiskunfélegyháza, Daru utca 1.; Törökszentmiklós, Almásy út 25.) és ritkábban kék mázzal (Karcag, Horváth Ferenc utca 7.). A ma álló épületek alapján legalább 50 készült belőle. Mivel nagyobb, a homlokzatsík szempontjából pontszerű díszítőelem, egy-egy épületen nem kellett belőle sokat elhelyezni, így a kis példányszám is igen nagy népszerűségre vall.

A második honfoglalás kori előképekre utaló szecessziós majolika alapformája egy alsó oldalán álló négyzet. A négyzet közepén mélyvörös kerámiagomb ül kékeszöld mázas, nyolc gyöngyből álló lemezen, amely körül négy, csúcsával a négyzet sarkai felé mutató virágszirom alakú, kékeszöld mázas síklap található. A szirmokat formázó síklapokat és a négyzet peremét gipszkáva öleli (Nagykőrös, Nádor utca 1.; Kecskemét, Fráter György utca 11.; Kecskemét, Kada-villa).

Kecskemét, Fráter György utca 11. A szerző felvétele, 2015

Kunszentmártoni leletek. Hampel 1907a, 19. tábla

Ennek a motívumnak az előképe nem adott rajz, hanem egy motívumtípus. A történelmi és a kunszentmártoni lelet téglány csatjain és kerek boglárain egyaránt jellemző, hogy a tárgy közepén egy kerek dudor található, körülötte granulált

gyöngyök, és átlósan e körül elhelyezett négy szív alakú virágszirom.²⁷ A színes mázas kerámia készítője ebben az esetben sem egyszerű felnagyítással élt a minta alapján. A formát szabályos, szerkesztett négyzetbe írta, belső osztóvonalait, amelyek egyúttal a szírmok peremei is, stukkóból képezte ki. A színek itt is fontosak, ráadásul a készítő komplementer ellentétet is alkalmazott. Figyelemre méltó egybeesés, hogy a Naiv Gyűjteményben őrzött 78.5.1. leltári számú rajzon Mokry-Mészáros éppen ugyanilyen kékeszöldre festette ki a törteli kerek boglár négy belső rekeszét, hiszen az eredeti törteli lószerszám veretek anyaga aranyozott ezüst, amit aligha lehet kékeszölddel jelezni.²⁸

A harmadik motívum önállósult az előzőből. A mélyvörös mázas középső gomb és az azt övező 12 gyöngyszem önállóan is díszíti az épületeket. Ez a motívum valójában az ötvösdíszek granulálását (apró aranygolyócskák forrasztását) imitálja. Ez a vörös-kékeszöld mázas kivitelű majolikagomb különösen népszerű volt, a ma álló épületeken mintegy 428 darab található (Kiskunfélegyháza, Daru utca 1.; Kecskemét, Fráter György utca 11.; Újkécske, Béke utca 150.; Ókécske, Templom tér 4.; Ókécske, Templom tér 5.; Nagykőrös, Ady Endre u. 1.; Nagykőrös, Petőfi út 37.; Nagykőrös, Széchenyi tér 22.; Törökszentmiklós, Almásy út 25.; Kecskemét, Kada-villa). Ennek a díszítőelemnek egy egyszínű változata kevesebb épületre, kevesebb példányszámban készülhetett (Nagykőrös, Kossuth Lajos út 30.; Ókécske, Kossuth Lajos u. 50.; Kecskemét, Faragó Béla fasor 4.; Kecskemét, Fráter György u. 11.; 52 db).

Gyöngyosoros gombdíz a kiskunfélegyházi Kneffel-házon. A szerző felvétele, 2015

E három díszítőmotívum gyakran társult egymással. Ez egyrészt megkönnyítette az azonosításukat, másrészt érvként szolgál amellet is, hogy egy időben és egy műhelyben készültek. A házakon látható többi díszítőelem előfordulási helye

▼

27 Hampel, i. m. 1896, 147., 183., 185. Hampel, i. m. 1900, 771, 773. Hampel, i. m. 1907a, 19. tábla.

28 Magyar Nemzeti Múzeum, Honfoglalás kori Gyűjtemény, ltsz. 101.1895.2.

alapján nagy biztonsággal kijelenthető, hogy a színes majolikák Molnár Dániel nagykőrösi cserépkályhagyárában készültek. Kedveltségükre a gyártásszámok mellett az is utal, hogy a gyöngyosoros gombnak elkészültek a helyi variánsai is. Az épületkerámiát is gyártó ceglédi Faragó Lajos szobrász- és kályhásmester egy hat gyönggyel övezett, kétszínű majolikagombot készített, Kiskunfélegyházán pedig a szintén szobrászati műteremmel rendelkező Ujszászy–Majláth-cég készítette el a mélyvörös közepű gyöngyosoros gomb narancssárga közepű változatát az általuk kivitelezett félegyházi Közgazdasági Takarékpénztár épületére (kb. 176 példányban) 1910-ben. Olyan ház csak egy épült, amelyen mindhárom honfoglaláskori motívum egyszerre lenne megtalálható, a kecskeméti Fráter György utca 11. szám alatti. A gyöngyosoros gombot leggyakrabban a szívmotívummal társították az építők, a négylevelű motívum önmagában egész volt, és más díszítmenyekkel társult.

Hampel utolsó, honfoglalás kori díszítmenyekkel foglalkozó könyve 1907-ben jelent meg. Az 1896 és 1907 között kiadott könyvek bármelyike szolgálhatott ihlető forrásként, ezért a majolikák elkészítését nem lehet évre pontosan datálni. Sajnos azok közül az építészeti emlékek közül, amelyeken ezek a majolikák megtalálhatók, mindössze kettőnek ismertek a pontos építési adatai. A nagykőrösi Schronk-ház (Széchenyi tér 22.) 1909-ben épült Szarvas György helyi építőmester tervei alapján.²⁹ A kiskunfélegyházi Kneffel-ház (Daru utca 1.) 1909–1910-ben épült a helybeli Ujszászy–Majláth-cég tervei alapján. Utóbbi építészek alapvetően műkövet előállító gyáráról tudható, hogy számos szál fűzte Nagykőröshöz (Majláth egy nagykőrösi építőmester-dinasztia leszármazottja volt, számos kőrösi házon láthatók a cég védjegyei). Ha pedig a kiskunfélegyházi műkögyártmányok felbukkantak Nagykőrösön, akkor nem alaptalan arra gyanakodni, hogy a nagykőrösi épületszobrászati termékek is felbukkannak Kiskunfélegyházán, mivel egyik városban sem működött két teljesen egyforma profillal működő építőipari vállalkozás, amely elősegíthette a kooperáció létrejöttét. A Kneffel-ház valamennyi díszítmenye, a margarétás stukkók és a mázas majolikaszemek Molnár Dániel gyártmányaként azonosíthatók. Igen valószínű, hogy a narancssárga közepű gyöngyosoros majolikagombot a Kneffel-ház hatására gyártották újra a Közgazdasági Takarékpénztárra (amely épületen a budapesti Walla-gyár cement mozaiklapjainak mintáját komponálták újra saját üzemükben, a szerzői jog az iparművészetben ekkortájt nem volt még szabályozott).

1909–1910-ben Molnár Dániel nagykőrösi műhelyében olyan színes mázas kerámiadíszek készültek, amelyek Hampel könyve(i) alapján valósultak meg. Nem

▼
29 Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltára, V.276.c. Nagykőrös város polgármesterének iratai (1872–1950). Közigazgatási iratok (1872–1950), III-225/1909.

magától értetődő, hogy régészeti szakmunkák kerülnek egy cserépkályhagyárba, így érdemes eltöprengeni, honnan eredhettek.

A kecskeméti Kada-villa

A Kada-villa. Kecskeméti Nagy Képes Naptár 1914. közönséges évre, 24. évf. 1914, szerk. Eötvös Nagy Imre, Első Kecskeméti Naptrákiadó Vállalat, Kecskemét, 243.

A Molnár Dániel műhelyében készült gyöngysoros gomb megtalálható Kada Elek kecskeméti polgármester villáján (egykor külterület, ma Márkus Géza utca 22.). Kecskeméten 1909-ig nem működött épületkerámia-gyár, a középületek színes mázas kerámiadíszzeit a pécsi Zsolnay-gyártól (városháza, Cifrapalota), a ceglédi Faragó Lajos műhelyéből (Iparos Otthon) vagy a nagykőrösi Molnár Dániel-féle műhelyből (kecskeméti második városi bérház) rendelték meg. A mázas kerámiadíszek előfordulása alapján kijelenthető, hogy a lakóépületek legtöbb díszje a nagykőrösi Molnár Dániel-féle műhelyben készült, így a Kada-villa kerámiadíszei is. A Kada-villa pontos építési dátuma nem ismert, csupán annyi, hogy 1909-ben már biztosan állt.³⁰ Mára jelentősen átalakították, eredeti állapotáról mindössze egy nyomtatásban megjelent fénykép tanúskodik.³¹ Alkotóját a kutatás Márkus

▼

³⁰ Szántó Kálmán: Kada Elek, in: *A kecskeméti országos dalosünnep emlék-albuma*, 2. füzet, szerk. Göndöcs István, magánkiadás, Budapest, 1909, 53–56., idézett rész 56. Sümei György: Építészeti törekvések Kecskeméten a századfordulón 1890–1919, in: *Bács-Kiskun Megye Múltjából*, IX, szerk. Iványosi-Szabó Tibor, Kecskemét 1987, 357–422, idézett rész 397–398.

³¹ *Kecskeméti Nagy Képes Naptár 1914. közönséges évre*, 24. évf. 1914, szerk. Eötvös Nagy Imre, Első Kecskeméti Naptrákiadó Vállalat, Kecskemét, 243.

Géza, esetleg Komor Marcell és Jakab Dezső építészekben, vagy egy őket követő helyi építőmesterben keresi.³² A ház önmagában egyikük életművébe sem illik, formái, a homlokzatsíkot kiemelő hullámos szegély egy sor régióbéli polgárházon is felbukkan. A Kada-villa ezért valahol az egyedi műalkotás és a sorozatban gyártott termékekkel díszített között áll. Mint általában a villa épülettípus esetében, itt is az építető egyéni igényei, ízlése befolyásolták az építkezést, az épületbelsőben megőrződött, különös, egyedi stukkódísz a régiségbúvárlattal foglalkozó polgármester kívánságára kerülhetett a helyére.

Kada Elek jelentékeny munkásságot folytatott régészként is, az avar kor mellett éppen a honfoglalással foglalkozott legszívesebben. Nem csak ismerte Hampel munkásságát, levelezett is vele.³³ 1912-ben megjelent (utolsó régészeti tárgyú) publikációjában gazdag leletanyagot ismertetett a Kecskemét környéki honfoglalás kori leletekből (Ferencszállás, Csólyos, Talfája, Dunavecse-Fehéregyháza lelőhelyek), köztük a dunavecse-fehéregyházi tarsolylemezt.³⁴ Hampelnek írt levelében Kecskemét környékét kifejezetten gazdagnak tartotta honfoglalás kori leletekben.³⁵ S azt is érdemes megemlíteni, hogy az első magyarként azonosított honfoglalás kori temetkezés éppen a Kiskunság területéről került elő, Benepusztáról.³⁶

Ezért különösen figyelemre méltó a kortársak vélekedése Kada Elek villájáról: „[k]int az Öreghegyen a sűrűn ismétlődő villák között van egy, amely kivülről is elárulja gazdája egyéni életét: eredeti ősmagyar motívumokból merített architektúrájával elüt a sablonoktól.”³⁷ Jóllehet a korszakban motívum alatt nem csupán az ornamentikára utaltak, hanem nagyobb épületegységekre is (például kupolákra, tornyokra), az ősmagyar jelző alkalmazása és párosítása az egyéniség kifejezésének szándékával egyértelműen arra mutat, hogy a kortársak a szecessziós színes ornamentikában felismerték a honfoglalás kori előkép(ek)et, amely(ek)et Kada személyiségéhez kötöttek. A múzeumi anyag pusztulása miatt Kada leletei nem azonosíthatók, és az 1912-es publikáció illusztrációival sincsenek kapcsolatai a villa ornamentikájának. Hampel publikációi alapján azonban kettőre is pontosan rá lehet mutatni: a Kada-villa egykori teraszának félköríves ablakát a négyzetté formált boglárok és a két sorban elhelyezett gyöngyosor gombok díszítették, ez utóbbiakat a többi

▼
32 Sümegi, i. m. 1987, 397–398. Ifj. Gyergyádesz László: *Kecskemét szecessziós építésze. Modern és magyaros*, I (A kecskeméti főtér történelmi épületei), Kecskeméti Lapok Kft. – Katona József Múzeum, Kecskemét 2019, 105–106.

33 Somogyvári Ágnes: Kada Elek régészeti munkássága, in: *Kecskemét „aranykora”. Kada Elek, a városfejlesztő polgármester*, szerk. Péterné Fehér Mária, Kecskemét Írott Örökségéért Alapítvány, Kecskemét, 2013, 219–241., idézett rész 222., 227.

34 Hidvéghi Sándor – Winkler Pál – Kada Elek: Sírleletek a honfoglalás korából, in: *Archaeológiai Értesítő*, új folyam 32. kötet, 4. füzet, 1912, 320–329.

35 Somogyvári, i. m. 2013, 233.

36 Bollók, i. m. 2017, 155.

37 Szántó, i. m. 1909, 56. Ugyanez szerzői megjelölés nélkül: Három kitüntetés, in: *Kecskeméti Nagy Képes Naptár az 1913. közönséges évre*, 23. évf., szerk. Eötvös Nagy Imre, Első Kecskeméti Naptárkiadó Vállalat, Kecskemét, 243–253, idézett rész 246–247.

ablakot keretező vakolatsávokban is elhelyezték. Hampel nyomán ezek a motívumok történelmi leletekről származtathatók. A tarsolylemez végteleníthető palmettás mintája úgy tűnik, Mokry-Mészáros mellett a Kada-villa ornamentikájának alkotóit sem ihlette meg.

Nem Kada volt az egyetlen tisztviselő, aki szecessziós magánházat építtetett. Így tett – honfoglalás kori motívum nélkül – Sándor István főjegyző (Kecskemét, Faragó Béla fasor 12.), és így épült – honfoglalás kori motívumokkal – az 1911-ben épült ókészskei jegyzői lak (Templom tér 5.). Az ókészskei jegyzői lakon a Kada-villán alkalmazott gyöngyosor gomb kiegészült a szívmotívummal, amely a Kada-villán még nem volt megtalálható, később azonban az 1910 körüli általános építkezési konjunktúra meghatározó motívuma lett Kiskunfélegyházától Törökszentmiklóson át Karcagig. A szívmotívum legkorábbi datált előfordulása az 1909–1910-ben épült kiskunfélegyházi Kneffel-házhoz köthető. Ebből kiindulva a Kada-villa 1907–1909 tájára datálható, építésével kissé megelőzi az 1910 táján épült házak sorát. Úgy tűnik, fontos szerepe volt a honfoglalás kori eredetű motívumok megjelenésében, de nem minden ornamentum kötődik hozzá.

Az ókészskei jegyzői lak (Tiszakécske, Templom tér 5.). A szerző felvétele, 2017

Mindezek alapján úgy tűnik, a szecesszióban az „ornamentek” nem „észrevétlenül születnek és ezer módon mennek világgá”, hanem többé-kevésbé jól meghatározható utakon, forrásokból a különböző motívációk mentén. Ez utóbbira igen nehéz következtetni, hiszen a korabeli intenciókat sem a közigazgatási iratok, sem a sajtó, sem más forrás nem őrizte meg. Az alföldi honfoglalás kori leletanyag fel-

használatát alföldi épületdíszeken, a magyar identitású építetők és a magyar történeti motívumok közötti kapcsolatot azonban a konkrét források hiánya ellenére is szükséges körüljárni.

Széljegyzetek építészet és nacionalizmus kapcsolatáról

Ha a motívumok kapcsolatba hozhatók a korszak egyik vezető nemzetépítő tudományával, a régészettel, akkor könnyen feltehetővé válik a kérdés, vajon kapcsolatba hozhatók-e a nemzettudattal is. A nemzettudat építészetben való megnyilvánulása az építészettörténet-írás nagyon nehezen körüljárható kérdésköre, ha nem épp a legnehezebben.³⁸ A századforduló építészeti középületek formájában törekedtek kifejezni a nemzeti eszmét, az ehhez használt népművészeti inspirációt számos forrásszövegük alátámasztja. Azonban még jelentős középületek esetén sem egyszerű bizonyítani az ornamentika és a nemzettudat között feltételezett kapcsolatot.³⁹ A korszakban ráadásul nem csak kiemelkedő, határozott ars poeti-cával rendelkező, forrásszövegeket hátrahagyó építészeti művei épültek meg, és az is kérdés, hogy az építész szándéka mennyiben ment át az építetők, megrendelői réteg értelmezői szűrőjén. Hiszen a nemzeti mozgalom eszmei tartalma az építészet konkrét anyagságában rendkívül áttételesen jelentkezhet, az egyes művészeti formák félreértelmezése pedig írott forrás hiányában könnyen elkövethető „hiba”, vagy ha nem is az, mindenesetre jelenség, „kreatív félreértések vagy félreértelmezések” táptalaja.

A századfordulón ezrével épült szecessziós lakóépületek (csak Kecskeméten mintegy 180 ilyen épületet sikerült dokumentálni) esetében sokszor sem az építetők, sem a tervező nem ismert, a ránézésre egyértelműen népművészeti eredetűnek tűnő motívum egy-egy házon való fel-felbukkanásáról nem lehet minden kétséget kizáróan kijelenteni, hogy felhasználása tudatos, azaz a tervező vagy az építetők szándékosan élt volna a népművészeti formakincsrel. Önmagában nézve bármely formakincs hajlamos ugyanis a szökésre: a bécsi szecesszió a történelmi bizánci és asszír, sőt a szlovák népművészetből is merített, a lechneri vonalakat pedig más

▼
38 Déry Attila: *Nemzet kísérletek építészetünk történetében*, Plinthosz, Budakeszi 1995. Veress Dániel: *Nemzetépítők. Nemzeti stílus-törökések az európai és magyar építészetben 1850–1925*, doktori disszertáció, ELTE BTK, 2021.

39 Erre a debreceni vármegyeháza építéstörténeti feldolgozása rendkívül tanulságos példa. Veress Dániel: *Dac vagy reprezentáció? A debreceni Vármegyeháza politikai-ikonográfiai elemzése*, in: *A haza építőkövei. Tanulmányok a 19. századi építészet köréből Sisa József tiszteletére*, szerk. Farbak Péter – Farbakyné Deklava Lilla, ELKH BTK, Budapest, 2022, 171–184., különösen 181–183. A szecessziós építészeletről szóló szakirodalomban mindaddig csak a szabadkai városháza tulipános motívumairól sikerült mikrofilológiai eszközökkel bizonyítani, hogy konkrét összefüggésbe hozhatók a nemzeteszmeivel. Ninkov K. Olga: *Adalék a szabadkai városháza építési időszakának művészeti programja tanulmányozásához*, in: *Vujnović, Gordana P. – Ninkov, Olga K. – Demeter, Gabor – Mačković, Stefan – Halas, Tibor – Segedinčev, Tatjana – Jeftić, Aleksandra – Rakočević Cvijanov, Maja: Gradska kuća 1912–2012 = Városháza Szabadka 1912–2012*, Printex, Subotica 2012, 83–151., idézett rész 93–97.

nemzetiségek is elfogadták,⁴⁰ azaz feltehető, hogy számos esetben a forma önmagában vett esztétikai értéke kell legyen a mérlegelés tárgya. Nehéz nem az Arany János-i „gondolta a fene” esetébe futni tehát még a viszonylag könnyen dekódolható, nemzetiséghez rendelhető szűr- és subamotívumokkal is.

Mivel a konkrét díszítőelem adott felhasználásáról szóló közvetlen forrás nem áll rendelkezésre, az érvelés ezen a ponton már kényszerűségeiből is csak a motívum előfordulásának, alkalmazásának társadalmi-kulturális közegére támaszkodhat. A helyi sajtó tükrében e városok lakosaiban erős magyarságtudat volt. Kecskemétet, Csongrádot, Ceglédet saját lakói színmagyar településnek tartották, még ha a statisztikai adatok tükrében nem is ez volt a valóság.⁴¹ Kecskemét „tősgyökeres magyar város” – hangzott el 1861-ben Horváth Döme beszédében a Katona József-szobor avatásakor.⁴² A reformkori nacionalizmus jogkiterjesztő célja érdekében ekkor használt retorika azonban a század végén már egészen más kontextusba illeszkedett. Amikor Nagykőrösről 1896-ban így írtak: „[v]árosunk népe tősgyökeres magyar faj, erősen kifejtett nemzeti érzülettel, és a magyar nemzetiségnek jellemző tulajdonságaival; erős ragaszkodással történeti emlékeihez és nemzeti történetének hagyományaihoz”⁴³ – akkor már a Magyarországon élő nemzetiségekkel szembeni magyar fölény hangoztatása állt a háttérben. Különösen a lokális sajtótermékekben tanulmányozható a nyelvi nacionalizmus sovinizmussá válása.⁴⁴ A csongrádi sajtóban a nemzetiségek magyarosítása helyett propagálták a polgárosodás eszméjét: e logika szerint a nemzetiségeket itt nem kell magyarosítani, ezért a társadalmi fejlődés energiáit a parasztiból a polgárba való átalakulásra lehet fordítani.⁴⁵ Az ilyen típusú érvelésekben felhasználták a helyben előkerülő régészeti leletanyagokat is. Egy abonyi újságcikk a szomszédos tőszegi leletek alapján tartotta úgy, hogy a magyarság mindig itt élt: deduktív következtetése szerint az előkerült, honfoglalási kor előtről származó kulacs azt bizonyítja, hogy a honfoglaláskor a magyarság azt a területet foglalta vissza, hol már egyszer élt, mert kulacsa csak a

40 Csáki Tamás: *Lajta Béla újra Zentán*, Thurzó Lajos Művelődési-Oktatási Központ, Zenta, 2012.

41 A nemzetiségi összetétel színesebb volt annál, mint amit a magyar nyelvű források bemutatnak. Ceglédbercel – bár a közszéki közgyűlések jegyzőkönyveit magyarul vezették – németajkú falu volt, Kecskeméten is tradicionálisan meghatározó volt a németiség és a zsidóság. Kerekegyházaán a jelentős németajkú és szlovák kisebbség miatt elvárás volt a katolikus lelkész felé, hogy három nyelven tudjon prédikálni. Valóban színmagyar lakossága csak Kocsérnak, Csongrádnak, Kiskunfélegyházaának és Ceglédnek volt. Utóbbi három városban a dualizmus korában számottevő (magyarajkú) zsidóság is élt.

42 *Emléklap Katona József emléksobrának Kecskeméten, 1861-dik évi Május 20-kán történeti teleplezési ünnepélyéről*, Szilády Károly, Kecskemét 1861, 12.

43 Galgóczy Károly: *Nagy-Kőrös város monographiaja*, Pátria, Budapest 1896, 136.

44 Példáim a ceglédi sajtóból származnak, köztük egy már álnevében is beszédes szerző cikke: Sovén: A magyar nyelv joga, in: *Ceglédi Hírlap*, 2. évf. 24. sz. 1906. június 10. 1. Egy másik példa: Oláhok, in: *Ceglédi Újság*, 17. évf. 13. sz. 1907. március 31. 2.

45 A magyar polgárosodás, in: *Csongrádi Újság*, 2. évf. 26. sz. 1904. június 26. 1–2.

magyar népnek lehetett.⁴⁶ Az ókéscei Faragó Lászlónak (a helyi sajtóban szintén a nacionalizmus hangadója) ismert a régészethez való kapcsolódása.⁴⁷

A nemzeti szempontja jelen volt az épület- és szoboravatások, évfordulók és más jeles események alkalmából tartott díszbeszédekben, különösen az 1896-os emlékévkben (de mindig a helyi közösség erejét hangsúlyozva), amelyet több helyütt az országos politika szereplői neveivel jelzett utcaátnevezések kísérték. Mindez a nemzeti ellenállásnak nevezett közjogi válság idején, 1905–1906-ban tetőzött, főképp a negyvennyolcas párt tagjainak díszpolgárrá választásaival (Kossuth Ferenc, Justh Gyula és Andrássy Gyula Csongrádon 1905-ben, Holló Lajos Kiskunfélegyházán 1906-ban – e díszpolgárok egyben utcanévadókká is váltak, még életükben). 1906-ban pedig a legapróbb falvakban is megalakultak a Tulipánkert Szövetségek (Kiskunfélegyházán a szervező Holló Lajos országgyűlési képviselő felesége volt),⁴⁸ Alpáron vagy Jászkarajenőn is.

E példák bár bizonyítják a nacionalizmus megjelenését a parasztpolgári társadalomban, mégis csupán áttételes összefüggésbe hozhatók az építészet és a nacionalista diskurzus(ok) feltételezett kapcsolatával. Hiszen például a hódmezővásárhelyi kőművesek is tudták, hogy a nemzeti ellenállás idején „*Im minden »hazafi« tulipános jelvényt viselt, aminek az volt az értelme, hogy csakis hazai gyártmányt pártolnak – de a tulipán jelvények bécsi gyárban készültek.*”⁴⁹

Feltételezhető, hogy az 1905–1906-os kormányválság elmúltával, pontosabban: a válság esetleges helyi visszhangjainak és következményeinek elmúltával a honfoglalás kori és magyar népművészeti forrásra támaszkodó épületornamentika mint az egyéni szándék kifejezése egyben a nacionalizmus jelentkezéseként értelmezhető. Ez időben pontosan egybeesik az Alföldön 1910–1913 között tetőző építkezési hullámmal. Hozzá kell azonban tenni, hogy az építőipar nem elsősorban a politikai viszonyoktól függött: 1899 és 1908 között statisztikai adatok bizonyítják az építőtevékenység erőteljes visszaesését, csak az 1910-es évek első felében lendült fel az építőtevékenység azelőtt sosem látott maximumra, az egész alföldi régió modernizációja ekkor volt a legerőteljesebb.

Az építészeti formák és a nemzeti eszme közötti összefüggés egy Kiskunmajsán 1912-ben megjelent kis nyomtatvány segítségével vizsgálható. Ezt a vendéglátós szakma számára kiadott emlékkönyvet készítői a kiskunfélegyházi Kneffel Bélának dedikálták. A kiadvány utolsó oldalain a kiskunfélegyházi Kneffel Szálloda képes

▼
46 Máthé József: Kuczorgó, in: *Abony és Vidéke*, 1. évf. 9. sz. 1890. június 29. 1–2.

47 Somogyvári, i. m. 2013, 228.

48 A Tulipánkert-Szövetség megalakítása városunkban, in: *Félegyházi Hírlap egyesült Félegyházi Híradó*, 1906. május 20. 1–2.

49 Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, ltsz. 3959, pag. 1.

reklámját is elhelyezték.⁵⁰ A mű egy vendéglősöknek szánt rövid összefoglaló a magyar történelemről. Habsburg-ellenes, rendkívül leegyszerűsített narratívája szerint a vitam et sanguinem gesztusát Mária Terézia azzal hálálta meg, hogy „a magyar divat úrrá lett a bécsi udvarban!”, amivel kezdetét vette a „beolvasztás”, majd „[p]langás, álmos közöny vett erőt mindenben. Sülyedés, mély álmom, tétlenség levernek mindent; elnémitják a nemzeti öntudatot, megalázzák a nemzeti szellemet, hogy a nemzet önmagát megalázza görnyedjen az osztrák fenható uralma alatt.”⁵¹ Az elbeszélésben a főgonosz II. József, és az 1867-es kiegyezés is csak a „vérig sértett magyar nemzettel” jöhetett létre. A kiadvány afelől sem hagy kétséget, hogy a „hagyományos bécsi politika mindenkor ületi törekvése volt Magyarországot gyarmatává alakítani és el is követtek mindent, hogy ezt a törekvést siker koronázza”.⁵² Az osztrákellenes pozícióból történelmet oktató vendéglátósok szerint a jelen feladata, küldetése kettős: a magyarság számára most éppen kedvező gazdasági helyzetben folytatható a nemzetépítés munkája, de mivel a gondolatmenet szerint „mi” a többi nemzettől lemaradásban vagyunk, a pótláshoz szükséges a nemzeti egység létrehozása.

Mire ez a kiadvány megjelent, a Kneffel család két nagyobb építkezése is a családi emlékezet szerint „Lechner stíl”-ben valósult meg.⁵³ Kneffel Ede háza az előzőekben már említésre került: két olyan majolikadísz található rajta, amelyek forrása Hampel honfoglalás kori leletekkel foglalkozó munkája, a majolikaszív és a gyöngyosoros gomb. Az épület engedélyezési tervét (amelyen homlokzati rajz nem látható) 1909. július 12-én szignózta Ujszászy János és Majláth József, de az építkezési szándék már az 1908. év végén megvolt, amiről telekszabályozási iratok tanúskodnak. Az építkezést 1910-ben fejezték be.⁵⁴ Ugyancsak 1909/1910 telére tehető a Kneffel Ede világlátott fia, a vendéglős szakmát továbbvivő Kneffel Béla által az Európa kávéház enteriőrjébe megrendelt, csak a sajtóbeszámolókból ismert berendezések. „A díszes faragványokkal ellátott magyar stílusban készített zöll[ly]ék, a majolikával gazdagon díszített emelvények, a dus aranyozással s remek festéssel ellátott falak az ízléses rézveretű asztalok, a szervirozáshoz szükséges remek készletek bámulat-

50 *Mult, jelen és jövő. A magyar vendéglősök hazafias cselekedetének – a „Petőfi-sír” megkoszorúzásának – emlékére*, Schwarz Artur könyvnyomdája, Kiskunmajsa 1912. Országos Széchényi Könyvtár, 202., 591.

51 *Mult, jelen és jövő*, i. m. 1912, 17.

52 *Mult, jelen és jövő*, i. m. 1912, 26, 28.

53 Mészáros Márta: Egy felegházi polgárcsalád és az új stílus. A Kneffel család és a szecesszió, in: *Szecesszió az Alföldön. Dolgozatok a régió művészet- és várostörténetéről*, szerk. Brunner Attila – Mészáros Márta – Veress Dániel, Kiskunfélegyháza 2017, 238–246., idézett rész 241–244.

54 Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára, V. 175/b. Kiskunfélegyháza város polgármesteri hivatalának iratai (1872–1950). Közigazgatási iratok (1872–1950), I-5894/1907, I-2743/1908, I-4334/1910 alapszámok. Építkezés, in: *Felegházi Közlöny*, 8. évf. 18. sz. 1909. május 2. 5.

ba fognak ejteni mindenkit.”⁵⁵ A majolikákat a kiskunfélegyházi Spitzer Miksa, az Ujszászy–Majláth-cég konkurensé készítette.

A vendéglős családban többször felbukkanó magyar szecessziós díszítések, amelyeket már a korszakban magyar stílusúnak tartottak, s amelyek közül kettőről bizonyítható, hogy honfoglalás kori lelet a mintája, együttesen a család nemzeti érzelmeivel elegendőek ahhoz, hogy a kettő között szorosabb kapcsolatot lehessen feltételezni. Ez, még ha csak munkahipotézis is, jóval plauzibilisebb magyarázatot kínál, mint a forma önmagában vett pusztá szépsége, történetileg változó tetszetősége, amellyel csak a majolikagyár piaci sikeressége és a szecesszió divatjellege lenne magyarázható. A fentiekkel igyekeztem bizonyítani, hogy az ornamentika vizsgálata az alföldi régió városképeit különösen erőteljesen meghatározó magyar szecesszió átütő társadalmi elfogadottságának megértéséhez járulhat hozzá.

A kiskunfélegyházi Kneffel-ház (Daru utca 1.). A szerző felvétele, 2015

▼
55 Az Európa kávéház, in: *Félegyházi Közlöny*, 9. évf. 4. sz. 1910. január 23. További cikk a kávéház eleganciáját dicsérte. Kávéház megnyitás, in: *Félegyházi Közlöny*, 9. évf. 9. sz. 1910. február 27. 3.

Pál Sándor Attila

Egy nagyon jó költő

Bányász Anna fotóiról

Még mindig öldösik egymást az emberek, még mindig nem értik, hogyan élnek, miért élnek; a politikusok nem veszik észre, hogy a föld: egyetlen egész, mégis föltalálták a televíziót (Telehor): a Távolság Látót – maholnap már beleláthatunk embertársaink szívébe, ott lehetünk mindenütt, s közben mégis egyedül; milliószám jelennek meg a képekkel tarkított könyvek, újságok, színes lapok. Bennük van a valóság félreérthetlensége, a mindennapi élet igazsága minden osztály számára. Lassanként beszivárog a tudatba az optika higiéniéje, a látás egészsége.

Moholy-Nagy László (1925)

A fotográfia teoretikusai általában igen nagy fontosságot tulajdonítottak és tulajdonítanak az időnek, nagyon helyesen persze. „Minden fotográfia időparadoxon. Időn belüli időtlenség, múlandó örökkévalóság. Fényképezni nem más, mint kivonni a valóságból az időt egy pillanatra, majd visszaadni ezt a pillanatot az időnek. A legpontosabban talán Roland Barthes fogalmazta meg ezt a paradoxont, amikor Lewis Payne kivégzése előtti portréjáról azt írja, hogy meg fog halni, pedig már nem él.” – írja például Bartis Attila.¹ Susan Sontag pedig: „Nosztalgikus időket élünk, s a fénykép jócskán táplálja is a nosztalgiát. A fényképezés elégikus, alkonyi művészet. A lefotózott dolgok többségét – pusztán azért, mert fénykép készült róluk – pátosz lengi körül. A csúf vagy a torz is lehet megindító, mert felmagasztosítja az a pusztta tény, hogy a fotós figyelemre méltatta. A szép is lehet elszomorító, ha megöregedett, tönkrement vagy megsemmisült. Minden fénykép egy-egy *memento mori*. Fényképezni annyi, mint részesévé válni valaki (vagy valami) halandóságának, sebezhetőségének, változékonyságának. Minden fénykép – éppen mert kihásítja és megdermeszti a pillanatot – az idő mindent fölemészítő kérlelhetetlenségéről tanúskodik.”²

Évtizedekkel Sontag szövegének megszületése után is nosztalgikus időket élünk, talán nosztalgikusabbakat, mint valaha, s ha már akkoriban is a képek

▼

¹ BARTIS Attila: *Az eltűnt idő nyoma. száz fecni 1989 – 2019*. Magvető Kiadó, Budapest, 2019. 25.

² Susan SONTAG: *Platón barlangjában*. = *Uő. A fényképezésről* (fordította: NEMES Anna). Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010. 27–28. Az írás mottója is e kötet *Idézetek kislexikona* című függelékéből való.

konjunktúrájáról és totális áradásáról beszéltek, ez mára feldolgozhatatlan méreteket öltött. Közhely, hogy mindenki zsebében ott lapul a telefon, sokszor olyan kamerával felszerelve, amelyről hajdani fotográfusok nem is álmodhattak, s ezzel együtt, hogy nyolcmilliárd fotós bolygója lettünk, sőt, már a mesterséges intelligencia is bármilyen imaginárius képet megalkot, *generál*, tökéletesen devalválódni látszik a kép mint művészet, mint emléktárgy, mint esemény.

Mindez persze léha kijelentés a részemről, de eszerint a logika szerint viszont a botcsinálta kattintgatók, dilettánsok és a semmiről készült képek végeláthatatlan tömege mellett a valódi fotográfus, a valódi fotográfia hihetetlenül fölértékelődik. Csak meg kell találni, ki kell szitálni az értéktelen kavics- és homoktengerből. Bányász Anna képei pedig élesen csillannak ki ezen a rostán.

Az idő mellett ne feledjük, hogy mindenekelőtt a látványról is szó van, vagy inkább a látásról, mintha a szem, a fotográfus szeme lenne sokkal inkább az a bizonyos objektív, az agyában megképződő látvány és kompozíció manifesztálódna a képen, s maga az eszköz, a masina, a gép csupán egyfajta protézis lenne, a materializálódás, a fordítás, a leképeződés elősegítője.

A gyergyóújfalusi Bányász Anna képei saját, önfenntartó gazdaságukban készültek. Se népi giccs, se öncélú brutalitás, mégis látni ezeken a képeken valamiféle idillt, és tűpontos (éles fókuszú) realitást is. Romantizálást nem. Az idő mintha kontinuus lenne, kiterjedt, állandó, mint egy mező: a régi, paraszti világ rekvizitumai, az állatokkal való foglalatосkodás, a harmonikus együttélés a természettel, a vágy arra, hogy belesimuljunk abba a rendbe, amely már régen kivetett magából, vagy inkább mi magunk tagadtuk meg, s egy nyugodt és határozott válasz arra kérdésre, hogyan lehetne fenntarthatóan élni, mindez számomra jelen van ezeken a képeken. Ugyanaz a levegő, mint száz éve, s ugyanabban a levegőben állnak majd az utánunk jövők is száz év múlva. Ha odafigyelünk.

Tehéntestek, tehéntájak. Egyszerre látni ezeken a képeken valamiféle bensőséges viszonyt és tiszteletteljes távolságtartást. A kék ég, s a mintázatok, ahogyan a hegytest, vagy inkább testhegy elterül, s valami olyan földet láttat, amely sohasem volt, mégis van, s így, ebből a *point of view*-ből még nem látta senki, csak Bányász Anna, és most már mi is látjuk, és nem is tudjuk többé kivenni a fejünkől. Egy seb kékje. Nagyanyánk az udvaron, fényben és árnyékban. Nem a fotográfus nagyanyja, hanem a miénk. Mindegyikünké, hisz láttuk így valaha. Ott van. Emlékszünk rá. Most is van.

A valószínűtlenül hosszú szempillák, valószínűtlenül szomorú szemek seprűi. Leírnám, hogy ezek a képek annak a külső szemlélő (a kép minden nézője) számára nem megközelíthető viszonyoknak az artikulációi, amelyet a fotográfus az állatokkal, a szarvasmarhák, tehénekkal ápol, de ez így pontatlan lenne. Egyrészt nem gondolom, hogy a fotó artikulál, inkább csaknem kíméletlenül kimerevíti, s ez csiszolható aztán, másrészt e viszony alig átérezhető, és talán nem is cél ennek az

átadása, megéreztetése. Látunk egy világot, egy családot, egy univerzumot. A fotó mint térkapu.

El kell menni tejért. Ez az én feladatomban, pattanok a biciklire, viszem az üres *kandlit*, fémből van, piros, fehér, acélszürke, megyek végig a Petőfi utcán, a nagyszüleimmel átellenben lakó Erzsébet néniékhez. Nincs csengő, nincs kopogás, csak be a vaskapun, bicikli letámaszt, jönnek elém a kutyák, azokat megsimogatom, majd beljebb a kiskonyhához, óbégatok, hogy jóestét, csókolom, kinéznek az istállóból fürkészően, majd valamelyikük érkezik, elveszik a *kandlit*, szótlanul be a konyhába, kimérik a friss tejet, addig nézem a verandát. Ha van borjú, hátramehetek, megmutatják. Nem merek bemenni, nem merem nagyon megsimogatni. Nagyobb, mint én, pedig csak most született, az anyja meg pláne, hatalmas test, hajónyi, tartályhajónyi, foltos, csendes, félelmetes óriás. Négyen-ötven vannak, a tanyán túli mezőn szoktak legelni, reggel ki, este be. Az Erzsébet néni vagy az Imre bácsi ballag mögöttük naplementekor, lóbálják a mogyorófa botot, inkább szórakozottan, mint határozottan, nincs szükség fenytésre, hirtelen mozdulatokra, a bot csak jelzés. Együtt bandukolnak haza, de van, hogy a tehének maguktól is hazaérnek, csak ki kell nyitni a kaput. Mikor később a mezőn járok, a láthatatlan drót, a vilánpásztor mögül merően néznek. Nyugtalanító a tekintetük, még annyira sem merem őket megközelíteni, mint gyerekkoromban. Nem ismerjük egymást igazán. Nézzük. S aztán otthon felforralni a tejet a tűzhelyen. A fehér hab, ahogy felfut, mint egy fehér cunami, kiönteni készülő óceán, épp elzárni időben, hogy bőrre hűljön a hősín felület, s ha kifutott, az odakozmált tej szaga. Nem éreztem már vagy tizenöt-húsz éve.

A hashegy mögött ott a templomtorony, aminek kondulása az időt jelzi. A napi rutinban is, az ünnepekkor is, s abban az értelemben is, ha valakinek eljött az ideje. Harangoznak, ki halt meg? A tehének kolompja pedig a térben funkcionál, helyzetjelző. Merre van a jószág? Sűrű a pára, két szarvas fej, párhuzamosok. Kolompolás a ködben.

A valódi fotográfus szerintem költő, s a valódi költő pedig fotográfus, abban az értelemben, ahogyan Petri írja, azaz hogy „a költő: pillanatmegállító gép”.³ Vagy maradjunk annyiban: rokon szakmák. Bányász Annát viszont nem gondolom vidéki vagy erdélyi vagy népi vagy bármilyen kategória szerinti költőnek. Egyszerűen nagyon jó költőnek tartom.

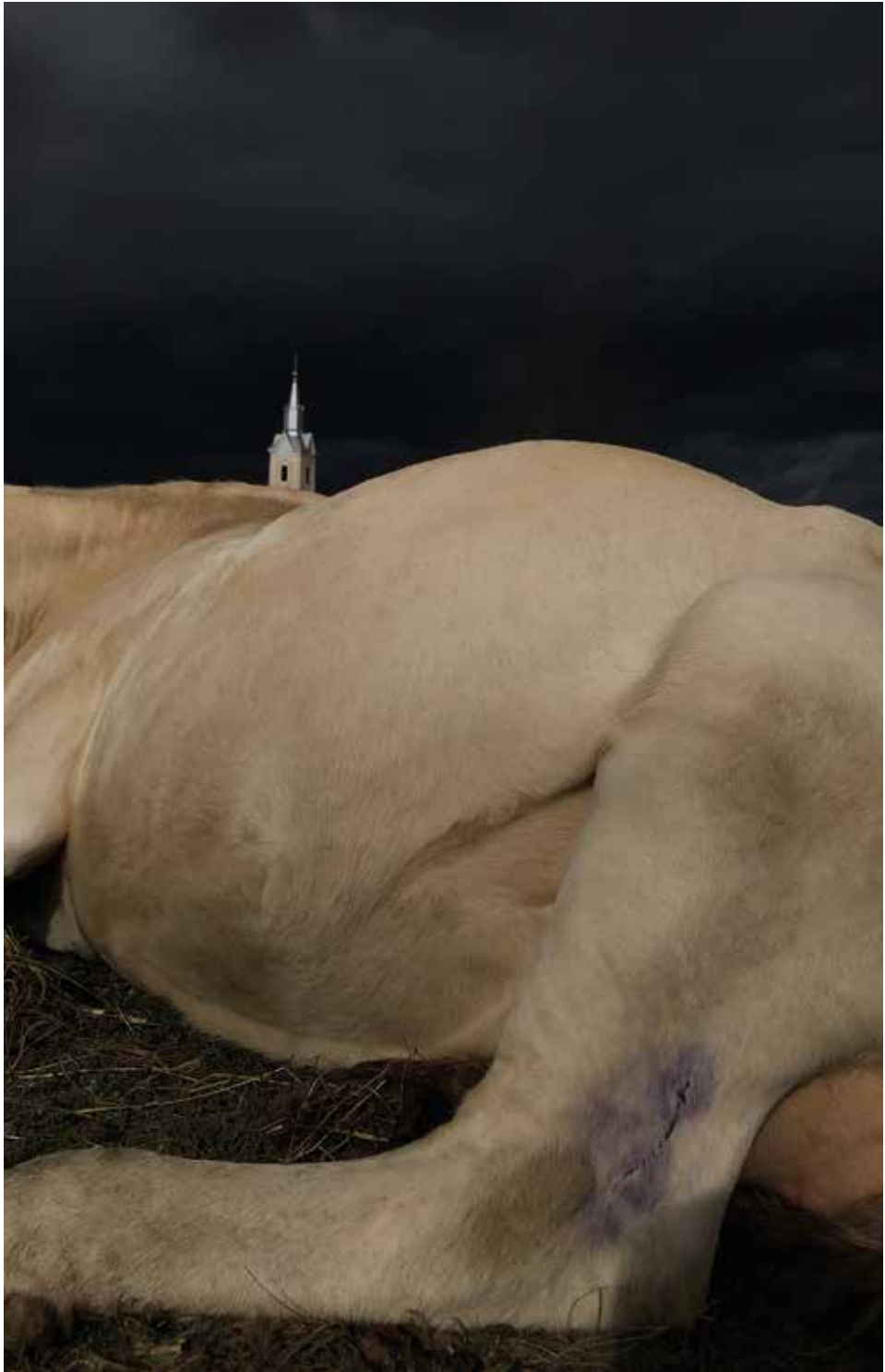
▼

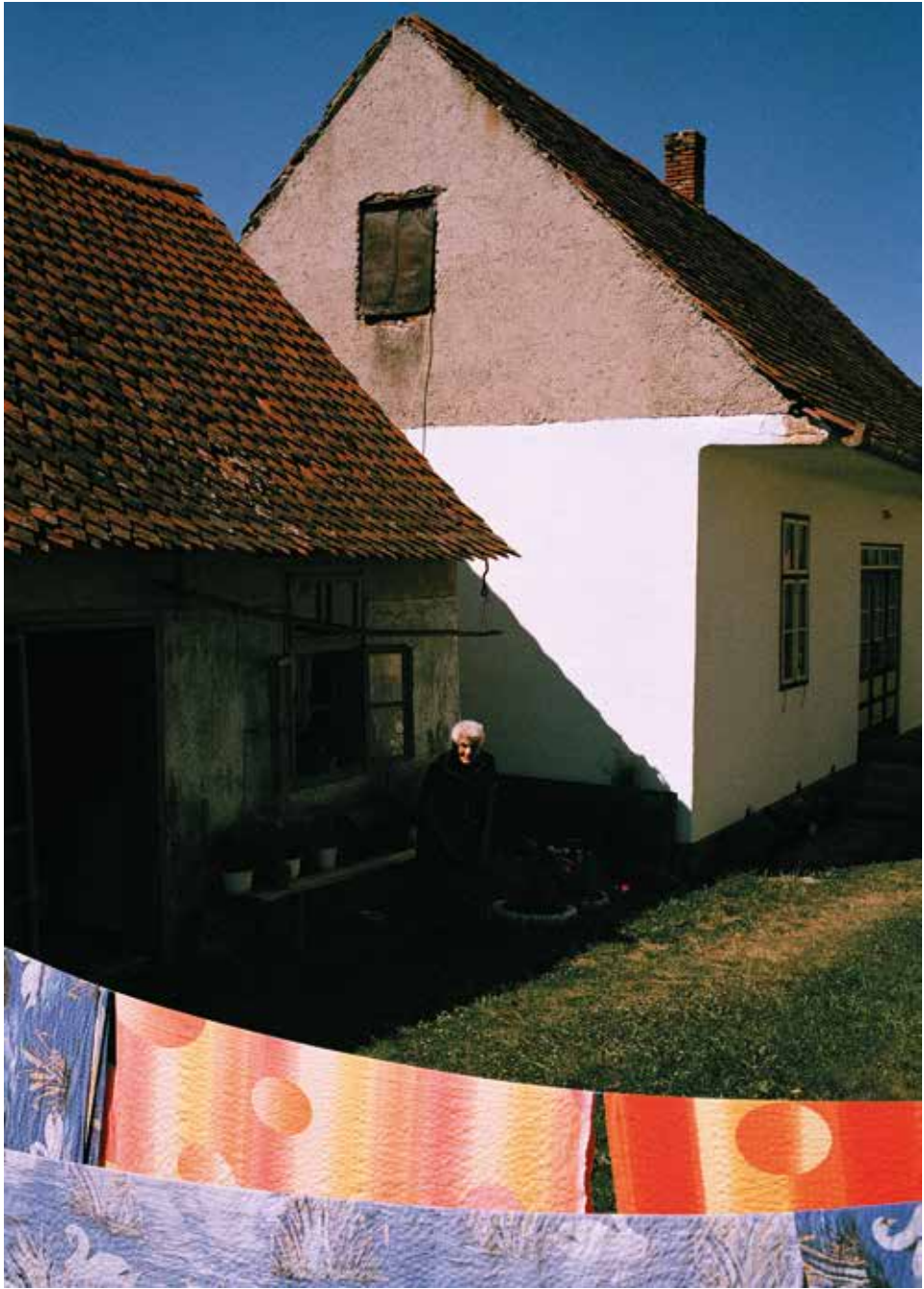
3 PETRI György: *Szokosorú Solt Ottilia sírjára*. = Uő. *Összegyűjtött versek*. Magvető Kiadó, Budapest, 2018. 414.

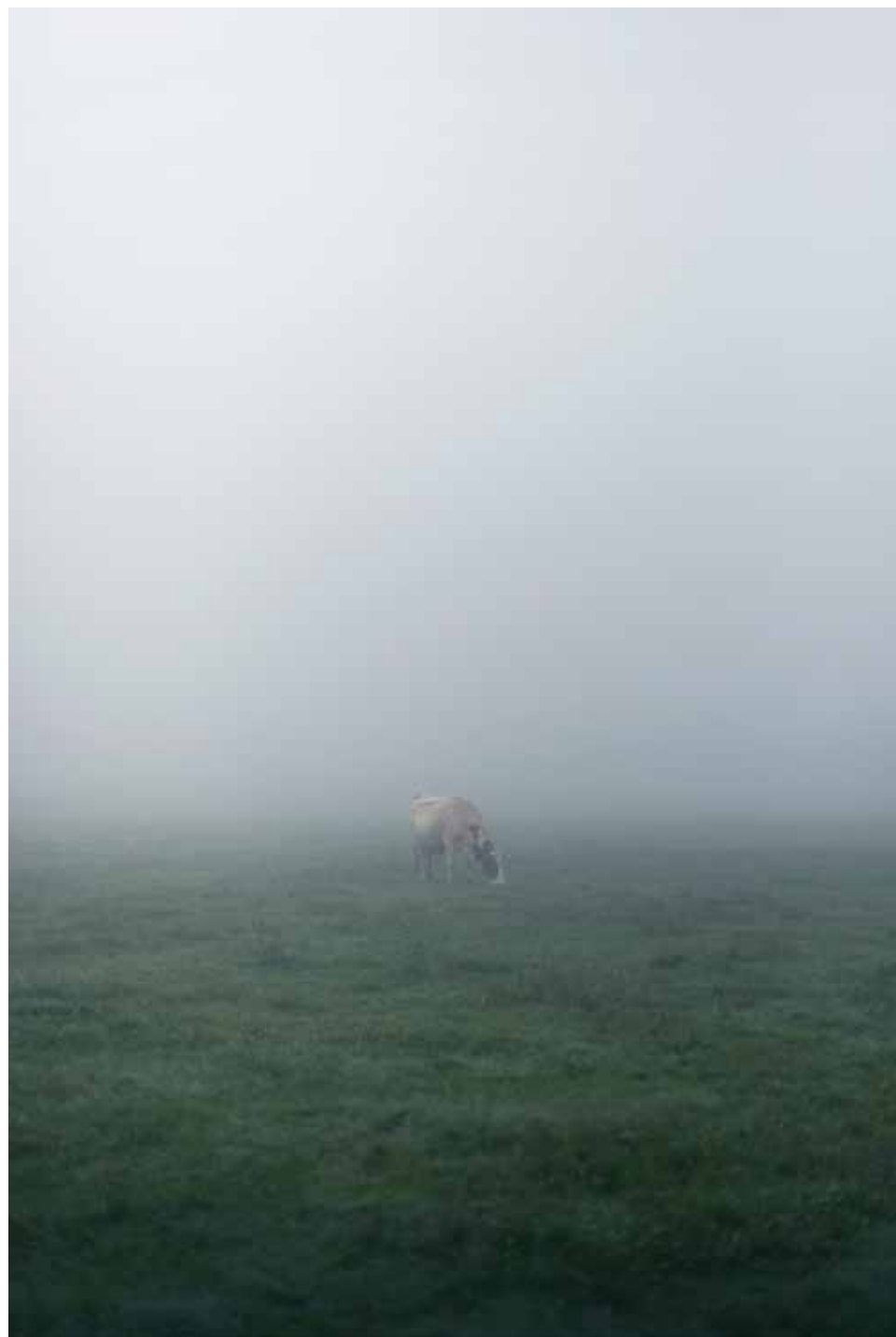

Árkádia, nyomokban sárral és lótrágyával

Borbély Szilárd: *Bukolikatájban*. Idylllek

Borbély Szilárd posztumusz verseskötete a szerző 2013-ban megjelent, *Nincstelének* című regényének világát eleveníti fel. A *Nincstelének* gyereknarrátora a *Bukolikatájban* verseinek beszélőjeként immár felnőttként vet számot életének alakulástörténetével. A retrospektív versbeszéd hatásfoka a lírai darabok kereteként szolgáló, görög-római mitológiára épülő analógiáktól válik igazán megdöbbentő erejűvé, amikkel már a *Halotti Pompa* című verseskötetében is kísérletezett a szerző. Jelképes, hogy Borbély a kötet csaknem egészét kitévő, falusi, majd lakótömbbeli életéről szóló narratíva köré két szemantikailag kirívó gyászverset emelt be: ezáltal a kötet egységét a nyelvről való gondolkodás, főként a szemiotikai érdeklődés biztosítja.

A *Bukolikatájban* autofikciós kötet, középső ciklusa a *Nincstelene*kéből már ismert cselekményelemekre, vidék- és léttapasztalatra épít, így a regény előzménykötetként, fontos értelmezői alapként szolgál a lírakötet befogadásához. Természetesen autonóm egységként, önmagában is lehet olvasni és vizsgálni a ciklust, de a Borbély-életmű más darabjainak, főként a *Nincstelének* szövegének ismerete által fokozódik az élmény intenzitása. A kötetet keretező, egymás párhajként olvasható halotti búcsúztató versek a *Gyászvers Szuromi Lajos halálára* címet viselik. A gyászversek egymáshoz képesti önállóságát támasztja alá, hogy a két vers csak vázukban egyezik meg (a második bőbeszédűbb), illetve eredetileg eltérő címen, más-más lapban jelentek meg. A halotti búcsúztató műfaja a legelső magyar szövegemléket, a *Halotti beszéd és könyörgés* alapszituációját is felidézi, amelynek rituális keretében a versbeszélő szónoki pozíciót felvéve a gyászoló közösség felé fordul. „Hogyan búcsúzzunk attól, akihez nem / beszélhetünk többé – csak róla mindig?” (7.) A sűrűn előforduló költői kérdések, apostrophék, mondatvégi hármas pontozás és gondolatjelek is a versnyelv élőbeszéd-szerűségét erősítik. A kérdések az emberiséget kezdetektől foglalkoztató témára, a halál elkerülhetetlenségére irányulnak, azonban korunk allegorikus rétora már nem a pap, hanem a költő/tudós. Ez pedig a szekuláris következménnyel jár, hogy morális vagy teológiai aspektus helyett testpoétikai és nyelvfilozófiai irányból közelít az elhunythoz:¹ „A testben nincs idő, ezért halandó. / Csak a beszéd halhatatlan, és az én. / Az én. Ti-tá... Egy jambus az.” (10.)

▼

¹ Ehhez lásd: KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Nyelvkritika és lírai hagyomány Borbély Szilárdnál*, Irodalomtörténet, 2020/3, 332–352.

A szintaktikailag hiányos hosszúvers/prózavers a gyász által megtört, csupán szaggatott beszédre képes lírai alany benyomását kelti: „Mert aki itt volt, / az csak nyomot hagyott, de semmit önmagából. Abból, / aki volt.” (93.) A költő komoly és gondolatgazdag filozófiai fejtegetésekbe bocsátkozik, amelynek egyik tétje annak megválaszolása, hogy az ember halála után hogyan és milyen szálon kötődik ehhez a világhoz. A kérdést a test és lélek ontológiájának („Vagy van távolság a test és én / közöttem? [7.]”), különféle nyelvvelmélettel is foglalkozó diszciplínáknak (pragmatika, kommunikációelmélet) és a jelelmélet („Aki itt van még mindig mint / por és hamu.” [7–8.]) bevonásával igyekszik megválaszolni. A szerző biográfiáját (családi körülményeit és irodalomtörténeti foglalkozását) tekintve nem véletlen, hogy a formát öltött gondolat, a beszéd, azaz a kommunikációs aktus lesz a megoldás, amely az elhunytat helyettesíteni, emlékéet konzerválni tudja. „A beszéd: / formatartó. Ezért örök. Mint minden / gondolat, amelynek hangot adtak.” (10.) Borbély Szilárd *Egy elveszett nyelv* című esszéjében vallott arról a nyelvi hiátusról, amelyik a kötetben szereplő *Ekhó a verandán* és *Próteusz a pszichiátrián* című verseket is áthatja. „[M]ár rég elvesztettem velük [szüleimmel] a közös nyelvet, és beszélgetéseink inkább emlékezések voltak egykori beszélgetésekre. [...] Büntetésképp elfelejtettem a nyelvüket, amely az én saját nyelvem is volt. Anyámmal akkor már nem tudtam beszélni. A saját magányba forduló apámmal sem találhattam hangot.”² A nyelv elvesztése metaforikusan maga a halál, a közösségből való száműzetés, így inverz értelemben a halál nem lehet más, mint nyelvi kiszakítottság, örökös csend.

A középső ciklusban különálló történet-fragmentumok szerepelnek egymás mellett, amelyeket az olvasó már csak a versek kronologikussága okán is önkéntelenül narratívákba szervez, de sorrendjük fel is cserélhető. A prózaversek szakaszokra és alszakaszokra tördeltsége jelzi a versek fragmentáltságát, epizodikusságát, ezzel együtt az élettörténet elbeszélhetőségének lehetetlenségét. A lírai én gyermekkora felől haladunk a felnőttkor felé, melyeknek szimbolikus állomásai gyakran fulladnak tragédiába: az apát elbocsájtják munkahelyéről, az anya rablótámadás áldozata lesz, az apa pszichiátriára kerül, az utolsó vers pedig a lírai alany sivár paneltömbbeli életét mutatja be. A falu állandó eseményei is negatív színezetet kapnak, mint a disznóölés folyamata, vagy a házfestés és a mezőgazdasági munkák monotonitása. Az antik hagyományt parodizáló címek (*A paraszt Párkák*, *Ariadné öregkorában*, *Ikarosz a lakótelepen*) és a mitikus intertextusok (Medúza, Kírké, Odüsszeusz) is arra ösztönzik az olvasót, hogy értelmezési horizontját a görög mitológia világára terjessze ki. A költemények a görög-római mítoszok logikájára épülnek, de soha nem

▼

² BORBÉLY Szilárd, *Egy elveszett nyelv*, Élet és Irodalom, 2013. július 5. <https://www.es.hu/cikk/2013-07-05/borbely-szilard/egy-elveszett-nyelv.html>

egy antik történet újramondásáról, parafrazeálásáról vagy totális kisajátításáról van szó, hanem a mítoszok egyes aspektusainak (elbeszélőtechnikájának, hangulatának, világrendjének, szereplőinek stb.) felhasználásáról. Rögtön az első vers, a *Deukalion Termelő Szövetkezet* az özönvíz mítoszt vezeti át a kommunista tévesztés időszakára. „De az első ős után a következő / tavaszon jött a Nagy Árvíz, és néhány hordót / elsodort magával a lerohanó zöldár. Kártérítésre / kötelezte apámat a téesz, hivatkozva a gondatlanságra.” (17.) Akár a keresztény, akár az antik történetekben, az özönvíz a föld új korszakának kezdetét jelenti. Azonban ehelyütt a rizsföldek az áradás miatt tönkremennek, így a vízszivattyút kezelő apa és a termelőszövetkezet is megbukik „deukalióni” minőségében. A *Dionüszosz és a pucák* a faluközösség által magukra hagyott gyerekek elvadulását, agresszióját viszi színre a Borbélyra jellemző feszült, egyáltalán nem didaktikus módon. A versben leszámol az ártatlanság illúziójával, amikor egy játékból elkövetett akasztás történetét írja le: „Az árulót fel kell akasztanunk, mondták egyszerre / a nagyobbak, mert ezt a filmben is így csinálták épp, a / legutóbbi részben. [...] Talán csak / az unalom volt az oka, hogy kötelelet kezdett keresgélni / csapatunk.” (46.) A mitikus elemek éppen csak olyan mértékben jelennek meg a művekben, hogy mehökkentő, groteszk képzettársításokként szerepeljenek, és a transzcendens-animális-paraszti világok összemosisának érzetét keltsék az olvasóban. A versbeszélő fantáziájában az idegösszeroppanáson keresztül, hangját elvesztő anya a csak visszhangozni képes Ekhóként, a szöveőasszonyok az élet fonalát metsző Párkáként, a libacsonkból készült tollseprű pedig szárnyas Pegazusként kap új értelmet.

A *Bukolikájában* kötet cím, az *Idyllek* alcímmel kiegészülve a bukolikus, idilli és az élet szépségét megragadó pásztorköltészet hagyományára is utalhatna, ahogy azonban láttuk, Borbély kiterjesztett jelentésben használja a *bukolika* szót. Nála egyfajta antikizált paraszti költészet valósul meg, ahol a falusi életforma és tér az idillikus Árkádia kontrasztjaként, ironikus minőségben ölt testet. Valastyán Tamás fontos poétikai paradoxonra hívja fel a figyelmet, amikor megjegyzi: „akinek történelme vagy története van, az nem térhet vissza Árkádia történelem előtti terébe.”³ A középső ciklus ezért egy olyan szerepjátéknak is tekinthető, amelynek célja, hogy a lírai én a rég nem használt/eldobott nyelven (folyamatosan esztétizálja a tájnyelvet) és a zsánerkép műfajával párhuzamba állítható emléktöredékein keresztül visszatérhessen gyermekkora Árkádiájába. Ezen a ponton válik hangsúlyossá, hogy a versbeszélő a paraszti világ szereplőire *istenek*ként hivatkozik: „Az istenek nem foglalkoztak a gyermekeikkel. A hirtelen / vágy örületében nemzették őket, megszülték valahol / és magára hagyták.” (*Dionüszosz és a pucák*, 43.) A falusi élet változatlanságát,

▼

3 VALASTYÁN Tamás, *Amikor valaminek vége. Invenció és konvenció Borbély Szilárd utolsó verseiben*, Literatura, 2017/4, 333–334.

szabályrendszerének szigorúságát az európai kultúra alapját adó mitológia analogiájával inszcenírozza: ugyanazok a bűnök, hibák határozzák meg a faluközösséget, mint a görög-római mitológia antropomorf istenségeit. Nem tudnak, és nem akarnak kitörni tradicionális életvitelükből, generációról generációra minden tevékenységet ugyanúgy végeznek (legyen szó a házfestésnél kötelezően használt kék színről, vagy a szövőszék ugyanabba a padlórepedésbe történő felállításáról). A lírai alany az istenek és emberek egymás mellé rendelésével, sajátos társításával a hierarchia és a perspektíva dinamikus mozgását eredményezi, és azt a sorsba vetettséget hangsúlyozza, amely már a görög tragédiák konfliktusát is meghatározta. „Minden munkát, mintha összebeszéltek volna / az istenek, egyszerre végeztek. Az udvar elseprése / volt az első. Persze csak az állatok etetését / követően. Hajnali ötkor már kezdték a fűrgébb / istenek. Az álmatagok, a lusták, a trehányak is / előjöttek hatra” (Bécsikék, legyek, 19.)

Ha a verseket hangulatuk felől vizsgáljuk, akkor a kötetben felsejlő bukolikatáj a kanti értelemben vett *fenséges* esztétikai kategóriájával jellemezhető. A paraszti-rurális közösség a maga nyers és normakövető mivoltával egyszerre kelt rettenetet és csodálatot az olvasóban. De nemcsak a befogadót, a lírai alanyt is mintha egyszerre vonzaná és taszítaná az a falusi közeg, amelyből elszármazott. Edmund Burke szerint azok a dolgok szolgálhatnak a *fenséges* forrásául, amelyek felkeltik a fájdalom és a veszély ideáját. Abból a tapasztalatból indul ki, hogy a fájdalom sokkal meghatározóbban hat egy ember mentális állapotára, mint az öröm bármilyen formája, azonban megfelelő távolságból a fájdalom is előidézhet gyönyört. Nem véletlen, hogy a traumát gyakran a *fenséges* egzisztenciális párjaként kezelik, de a traumával szemben a *fenséges* csak abban az esetben valósulhat meg, ha védett helyről tekintünk az eseményekre. Ennek vonatkozásában nyer jelentőséget a *Bukolikatájban* narrációváltása és közegének antik alakokkal történő benépesítése, fikcionalizálása: a lírai alany temporális és topográfiai távolságot is biztosít magának, hogy a traumát újraélje és feldolgozza. „Nem / emlékszem az emlékeimre. [...] Nem tudok arról, aki voltam, ezért nincs bennem, / nem maradt szinte semmi, ami hozzákötne ahhoz, aki / volt az, aki voltam.” (Ekhó a verandán, 61.) A költő kötetéhez írt összefoglalója is megerősíti ezt az értelmezést: „A szerző (én) saját történetéhez keres olyan keretet, amely lehetővé teszi, hogy távolságot tartson, de mégis a maguk esendőségében figyelhesse meg saját hétköznapi életében azt, ami nem egyéni és talán nem csak esendő.” (Szinopszis, 113.)

Egy ilyen súlyos és gazdag életmű esetében, mint amilyen a 2014-ben elhunyt Borbély Szilárdé, nagy felelősség nyomja a kiadó vállát. Azonban az életművet gondozó Jelenkor Kiadó és a kötetet szerkesztő Nagy Boglárka maradéktalanul abszolválta ezt a nehéz vállalkozást, és egy olyan kötetet jelentettek meg, amely megfelel a posztmodern szövegkiadás kritériumainak. „A posztmodernista szövegkiadás a posztstrukturalista *différance*, az abszolút jelentés folyamatos

elhalasztásának feltevései szerint működik, és a szövegek, melyeket előállít, írhatók (*scriptible*), nem pedig olvashatók (*lisible*), nyitottak, nem pedig zártak.”⁴ David C. Greetham amellet érvel, hogy minden szövegkiadás egyenértékű,⁵ de Borbély verseskötetét – lírai teljesítményén túl – számomra az teszi még izgalmasabbá, hogy több olvasási módot is felkínál. Tudható, hogy Borbély Szilárd még halála előtt megtervezte a *Bukolikájában* kompozícióját, ezért egyrészt autonóm, a szerző szándékát tükröző kötetet alkot a keretként szolgáló két gyászvers és a közte elhelyezkedő mitologikus ciklus (melyek címeiből az „Amikor valaminek vége” mondat olvasható össze). Annak ismeretében, hogy Borbély önkezével vetett véget életének, tragikus módon az utolsó vers szimbolikus lezárásként is értelmezhető, mind a hús-vér személy, mind az életmű szempontjából: „És már nem repülni vágytam, csak zuhanni.” (Ikarosz a lakótelepen, 90.) Másrészt ugyanolyan érvényes, a jelentést átalakító olvasat lehet, ha a *Függelék* két további, a kötetből eredetileg kihagyott versét hozzáolvaszuk a középső ciklushoz. Rendkívül szimpatikusnak tartom, hogy a szerkesztő nem egy lezárt, „tisztá szöveget” akart létrehozni, hanem elismerte a mű konstrukció mivoltát azáltal, hogy a kötethez bő jegyzetapparátust, valamint két további, a középső ciklushoz tematikailag szervesen illeszkedő verset mellékel (Kirké, disznószíve, Pegazus, szárnyak). Talán nem használ túlzó szavakat a kritikus, ha zárásként azt mondja, hogy Borbély Szilárd életműve korszakos jelentőségű, és a *Bukolikájában* a magyar líra egyik csúcsteljesítménye.

(Jelenkor, 2022)

▼

4 David C. GREETHAM, *Kiadáselemélet és kritikai elmélet = Metafilológia II.*, szerk. KELEMEN Pál – KULCSÁR SZABÓ Ernő – TAMÁS Ábel – VADERNA Gábor, Bp., Ráció, 2014, 591.

5 „Az én állításom az, hogy nem létezik a szövegnek és az apparátusnak olyan inherens fizikai megjelenítési módja, amely természetesen illik egy adott műhöz, mint bármely másik, és hogy minden megjelenítési mód hordozza azokat a jelentésképző kódokat, melyeket a szövegkiadó a teljes ideológiai konstrukció részeként megalkot.” *Uo.*, 587.

B. Kiss Mátyás

Provokatív minimalizmus

Juhász Tibor: Amire telik

Az *Amire telik* Juhász Tibor eddigi legkomorabb kötete. Az *Ez nem az a környék* (2015) versei szociografikus látásmódjukkal, térpoétikai megoldásaikkal, képgazdagságukkal (olykor avantgárdba hajló képalkotásukkal) és érzékletes leírásaikkal hívták fel magukra a figyelmet. A könyv bemutatkozó kötetéhez képest különösen élénk, döntően elismerő fogadtatásban részesült. A szerző második kötete, a *Salgó blues* (2018) rövidprózái a szociografikus szemléletmódot vitték tovább és mélyítették. Juhász Tibor azokról ír, akiket – kissé talán lekezelően – a rendszer-váltás veszteseinek szokás nevezni (erre játszik rá szellemesen a *Salgó blues* borítója). Legutóbbi kötetében letisztultabb, szikárabb, tömörebb és ökonomikusabb líranyelvet alakított ki. A téma ezúttal is Salgótarján, ám ezúttal még nagyobb hangsúly esik a mélyszegénységre, a város ipari múltjára és a környék jelenkori pusztulására. A tónus minden eddiginél sötétebb – ezt már a borító érzékelteti.

Ám épp a nyelv szélsőséges depoetizációja, s a tematika komorsága miatt vált a kötet Juhász minden korábbi művénél megosztóbbá. Elsősorban Mohácsi Balázs szigorú, de alapos bírálata¹ váltott ki nagy vitát (melynek hozzászólásai sajnos nem mindig tanúskodtak Juhász eddigi kötetének hasonlóan elmélyült olvasatáról).² Bár Mohácsi megfontolandó észrevételeket tett a szegénységirodalom automatizmusaival és a szegénységtematika lehetséges kimerülésével kapcsolatban, s még a sortörések esetlegességére vonatkozó észrevételét is jogosnak látom, végső ítélettel mégsem tudok egyetérteni. Az *Amire telik* kompozícióját – mint kötetegészt – erősebbnek vélem a *Salgó blues* prózavilágánál, annak ellenére, hogy a versbeszéd bizonyos pontokon szerintem is didaxisba hajlik. Elsősorban a motivikus építkezés miatt látom így – olyan szempont ez, amelyről a fenti vitában vajmi kevés szó esett. Ebben a cikkben elsősorban mégsem Mohácsi vagy mások ellen szeretnék érvelni, ehelyett e provokatív poétikai minimalizmus célkitűzéseit szeretném áttekinteni.

A kötet egészét átható nyomasztó légkör már a nyitóversben (*Szükség*) érezhető. A szöveg a vidéki romákkal szembeni előítéletekből építkezik: „Ha segílyt kapnak, drogra, italtra költik, / [...] / Indulataik első / szóra elszabadulnak, a dulakodásokból, / sosem tudni, gyermek születik vagy elítelt. / Állatok, így nevez-

▼

¹ Mohácsi Balázs, A szegénység krónikása, Alföld Online, 2021. szeptember 16., <https://alfoldonline.hu/2021/09/a-szegenyseg-kronikasa/>

² Ehhez lásd az Alföld Online két részletben megjelent körkérdését: <https://alfoldonline.hu/2021/10/kortars-forum-vita-az-ujabb-kolteszet-fejlemenyeirol-1/>

zük őket, / és a szegregátumra, mondjuk, / miattuk van szükség.” (11.) A versretorika külső pozíciót teremt: a beszédszituáció mind a megszólalót, mind a címzettet a szegregátumon kívül helyezi el. Az aposztrophé saját előítéleteivel, félelmeivel szembesíti az olvasót. Ám a vers beszélője önmagát is vádolja (ezért a többes szám első személy), mintha csak azt kívánná sugallni: mindannyian felelősek vagyunk. A sztereotípiák látszólagos elfogadása: vád és provokáció. (S ha a vitában el is hangzott olyan vélemény, mely szerint nem dönthető el, hogy ki, honnan és miért beszél az egyes versekben, a közelebbi olvasat során a nézőpontok világossá válnak.)

Az *Eladósor* szintén a rasszista és szegényellenes sztereotípiákat hozza játékba: „A közvélemény szerint azok élnek a soron, / akik vérmérsékletük miatt kiszorultak a társadalomból, / ezért sem méltók a segítségre: kell nekik, / hogy megmáshatatlantörvényeiknek engedelmessé / pusztíthassák egymást, magukat.” (22.) Ez a részlet erősen rezonál a *Salgó blues* egyik mondatával (*Kés nélküli bölledek*): „Nem ismertem még senkit innen, csak a városi szóbeszédből sikerült megtudnom pár dolgot, például hogy itt mindenki alkoholista, tucatszámra csinálják a gyerekeket, ezért meg kell fosztani őket minden juttatástól.”³ E szöveghelyekben sehol sem egyéni előítéletekről van szó, közvélemény ugyanis nem az egyéni vélemények összességét jelenti, hanem mediatisztált és propagandisztált, ideologikus konstrukció.⁴ A szegény- és segélyellenes szólásokat sem a munkások találták ki, hanem a neoliberális-neokonzervatív diskurzus alakítói, akik „az érdemtelen szegények” (the undeserving poor) ellen irányították a retorikát, minden felelősséget a segélyezetttekre hárítva. Innen válnak érthetővé a *Szükség* záró sorai: nem egyéni rasszizmusokról van szó, hanem társadalmunk alapvető biopolitikai meghatározottságairól.⁵ Másrészt pedig: a megszólaló mindkét idézett szövegben a fenti közhellyel szemben pozicionálja magát. A tét a szegényellenes ideologikus diskurzus fölszámolása, de nem azért, hogy Juhász valami üres érzelgősséget állítson a helyére, hanem azért, hogy felmutasson egy riasztó történelmi perspektívát a perifériára szoruló közösségekről. Mindezt egy végsőkéig lecsupaszított nyelven, mely épp poétikai minimalizmusa miatt vált félreérthetővé. Egy édeskésebb szegénységábrázolás bizonyára szélesebb sikert aratott volna.

Az első ciklus második és harmadik verse (*Sárház, Babona*) a rendi társadalom peremére szorult romák régi életmódjával foglalkozik. Közös motívumuk a sötétség: „Ebben az ablaktalan / sötétségben telet ki a disznó is.” (*Sárház*, 12.); „Elbújva vagy sötétben ettek.” (*Babona*, 13.) A következő vers (*Kényelem*) már a szocializmus

▼
3 Juhász Tibor, *Salgó blues*, Scolar Kiadó, Budapest, 2018, 11.

4 Vö. Jacques Ellul, *Propaganda. The Formation of Men's Attitudes*, ford. Konrad Keller – Jean Lerner, Vintage Books, New York, 1973, 99–102.

5 Ugyanis afelől, hogy termelésből kiesett populációk közül kiknek járjanak a túlélés nem-piaci forrásai, a kormányzat tisztán biopolitikai szempontok szerint határoz, így szentesítve az érintettekre kiszabandó „szociális életet” és „szociális halált”. Tamás Gáspár Miklós, *Antitézis*, ford. szerk., Sipos Balázs, Kalligram, Budapest, 2021, 385–387.

idején kapott házokról szól, érzékletes képet festve az új kertes házakat megszokni nem tudó emberekről, akik inkább a régi „penészes bódéokra” emlékeztető kerti sufnyiban alszanak. Ezzel a vers át is vezet az első ciklus másik nagy témájához, az ipari múlthoz és a szocialista építéshez.

A *Sztálinvárosi gyerekek* megejtően rajzolja a hatalmas toronydarukat „leesett állal” bámuló gyerekek képét: „Az állványokon apró emberek dolgoztak, / onnan ordították, hogy álljanak arrébb, / a terület veszélyes. Még csak épül a jövő. // És ők távolabb mentek, a poron át / bámulták a magasodó várost, a vakítóan / kék ég húzta össze a szemüket.” (15.) A Palotai Boris azonos című, 1953-ban megjelent művét parafrázáló versben fanyar iróniát érzékelhetünk, ha a „Még csak épül a jövő.” mondatot a jelenkori pusztulásról szóló költeményekkel olvassuk össze. Persze az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a jövő és az építés a szocreál irodalom legfontosabb alapmotívumai voltak, előbbi tiszta propagandaszólam, ám utóbbi a háború utáni újjáépítésben résztvevők számára jelentős élmény volt. A *Sztálinvárosi gyerekek* cím Palotai Borisnál még nem, de Juhásznál már elidegenítően hat: túlmutat a versbéli idyllen, láthatóvá téve, milyen brutális személyi kultusz uralkodott abban a „modernizáló diktatúrában”,⁶ amely Európa- és Áziaszerte neveztetett el településeket Sztálinról, s azonos urbanisztikai térrácsokat és ikonográfiát használt Kelet-Németországtól egészen a Csendes-óceán partjaiig.⁷ A versbéli gyerekek ebből a kontextusból természetesen nem sokat érzékelnek. Ez az alulnézet általában jellemző a szerző verseiben és novelláiban szereplő alakokra: „Egyszerű munkásemberek voltunk, mit tudtuk mi, hogy szétrohad a fejünk felett a rendszer?” – mondja a *Salgó blues* egyik szereplője.⁸

A város és alkotói más nézőpontból mutatja meg a szocialista építést. A mér-tani nyelvhasználat térképpé változtatja a tájat, mintha csak a tervezőasztalon látnánk a környéket: „Az emelkedőkkel szabdalt völgyet a patak / és az azzal párhuzamosan futó vasút / is keresztülmetszette.” A vers ugyanakkor a tervezés kudarcára is kínál (metaforikus) magyarázatot: „A terveket túl erős kézzel vés-ték a papírra, a feladatokat olyan egyenlettel oldották meg, amiből kihagyták az embert. // Elnéptelenedik a megyeszékhely.” (20.) A záró sor riasztó konklúziója már a ciklus jelenkori problémákat előtérbe helyező, utolsó két verséhez vezet át. Az *Örökség* az egykor élhető környék pusztulásával vet számot: „Néhány évtizede még a város ékszerdobozának nevezték a ma nyomortelepként ismert völgyet.” (21.) A már idézett *Eladósor* a szegregáció témájához nyúl vissza, a nyitóverssel együtt foglalva keretbe a ciklust. A szöveg láthatóvá teszi, hogy miközben a gazdaság

6 Tamás, *Antitézis*, 45.

7 György Péter, *Állatkert Kolozsváron – képzelt Erdély*, Magvető, Budapest, 2013, 213.

8 Juhász, *Salgó blues*, 55.

immanens logikája az emberi szenvedéssel nem tud mit kezdeni, a magántulajdon értékét az árak bűvös mutatója kiválóan számszerűsíti: „Egyesek begyulladt szemmel mennek / neki sorstársaiknak is, hangoztatják, / hogy egyetlen céljuk / a lehető leggyorsabban és legzajosabban / elhagyni ezt a világot, ami soha nem fogadta be őket. / A sor elején miattuk alacsonyak az ingatlanárak.” (22–23.)

A második ciklus a jelenkorra helyezi át a fókuszot. Ismét nagy hangsúlyt kapnak a mindennapi élet terei: a kisbolt (ez a téma az *Ez nem az a környék* verseihez is visszacsatol), a munkahely, az otthon, ám a szövegek ritkán engedik érvényesülni a meghittség tapasztalatát. Az alapvető mechanizmus a biztonság fölszámolása, hiszen a létbizonytalanság és kiszolgáltatottság elől nincs hova visszahúzódni. Ennek legerősebb példája az *Átfér a nyomor*, melyben egy lakástulajdonos arra panaszkodik, hogy nem tud aludni a szomszéd lakásba járó „fiúbandától”, s a lírai beszélőnek is megmutatja a helyet: „A falon mintha golyó ütötte / lyukak lennének, / tágulnak és mélyülnek, / bennük egyre láthatóbbá / válik a lakása. / Tudom, már csak hetek kérdése / és átférnek.” (43.) A beszélő, különös módon, megtagadja a részvétet a „rikácsoló” lakástulajdonostól, miközben az Adyra (*Álmodik a Nyomor*) emlékeztető cím felmenteni látszik a fiúbandát, mintha feljűk irányítaná az empátiát. Ezt a megoldást Seres Lili Hanna nyomán az empátia „túlcordulásának” is nevezhetnénk.⁹ Ám a túlcorduló együttérzéstől csak még hangsúlyosabb a kontraszt a következő szöveggel (*Panelring*), amely a lakásba betörő, a lefolyón át fölmászó patkányok képét építi föl. Erős, szinte már kegyetlen gesztus volt e két szöveget egymás mellé helyezni.

A *Szövetség*, ahogy Szabados Attila észrevette¹⁰, József Attila-utalással indít: „Már harmadnapja vártuk a fizetésünket. / Használhatatlanok és ingerlékenyek voltunk / a végigtúlorázott hétvégék után.” (Saját kiemelés.) A vers kizsákmányolt munkásai nem mernek kiállni magukért, egymásért, jussukért. Megtörve és megfélemlítve húzódnak vissza. Ez elvezet Juhász kötetének egyik rejtett, ám annál fontosabb problémájához: a politikai szubjektivitás hiányához. Hiszen nemcsak arról van szó, hogy a – lukácsi és debordi értelemben – szubjektivitását veszített proletariátus nem képes saját érdekeit védelmezni, hanem arról is, hogy a többgenerációs munkanélküliség és mélyszegénység radikálisan depolitizált állapot. És éppen ez, a cselekvés lehetőségétől való megfosztottság, ami olyan rettentően fojtogatóvá teszi a kötet nyitóversének ellentétezését külső és belső, ők és mi között.

A ciklus záró verse, a *Ráhagyás* (amely az *Elfogyasztani, tönkretenni* című verssel fogja keretbe a ciklust) arra tesz kísérletet, hogy fölszámolja ezeket az ellentéteket. A szöveg, a *Szükség* ellenverseként, ismét az aposztrophé alakzatát hozza mozgásba, így hagyományozva át a megszólítotttra (a befogadóra) a nyomort: „Megkapod a fala-

▼
9 Seres Lili Hanna, Szociojáték, Jelenkor Online, 2019. 04. 01., <http://www.jelenkor.net/visszhang/1302/szociojatek>

10 Szabados Attila, Versek, finomhangolásra, Bárka Online, 2021. 07. 08., <http://www.barkaonline.hu/olvasonapl0/7760-juhasz-tibor-verseskoteter-1>

kat. / Velük a salétromot, a hideget. / [...] / Miután kikötik / a vizet, erős testszagod lesz, / ezért egy nép nevével illetnek majd.” (50.) A vers a kiilleszkedés pokoljárásának fázisait rögzítve billenti ki gondolkodásunk alapsémáit, ezzel saját helyzetünk törekenségére döbbsent rá. Ezt kissé didaktikusan hajtja végre, ám a kötetkompozíció szintjén annál erősebb a kötet- és ciklusnyitó versekkel szembeni kontraszt.

A második ciklusra jellemző szubjektivitás és beszélői jelenlét nyom nélkül tűnik el a kötet utolsó egységében. A harmadik ciklusban a külső terek, ipari és természeti tájak kerülnek előtérbe. A ciklus versei általában kint játszódnak, a munkásokat már nem otthonukban és munkahelyükön, hanem a gyárat elhagyva, utazás közben látjuk (*Vakvágány, Műszak után*). Ahogy haladunk előre a ciklusban, a tájból eltűnik az ember (s csak a kötet záróversében tér vissza). A *Visszaélés* és az *Ajnácskő felől* az egykori ipari kolónia pusztulásának képeit építik fel. Az *Ajnácskő felől*ben a természet veszi birtokba az elhagyott helyszíneket: „Az ablaknyílásokon növények kúsznak / az elfüvesedett helyiségekbe, vadak járnak / a raktárakban és más melléképületekben is.” (62.) Ha összevetjük a művet az első ciklusban szereplő, az itt álló egykori gyártelepről szóló *Kolónia* című verssel, szembetűnő a tájköltészet hagyományos látásmódját kibillentő kontraszt: a természet külső-idegen, ám a gyár meghitt és otthonos, menedék a végletes kiszolgáltatottság előtt. Az *Ajnácskő felől* zárata az egész kötethez képest új nézőpontot nyit: „Mindenfelől hegyek, dombok. A vonulatok összeérnek, / lebuknak, felszöknek, és ahol a vonalak tom-pább / szöveget zárnak, ott elnéptelenedett települések. / [...] / A várromokat nehezebb észrevenni, / alakjuk és színük miatt a táj jobban öleli őket.” (63.) A zárlat minden eddiginél szélesebbre nyitja a történelmi perspektívát: az elhagyatott épületek várromokhoz válnak hasonlatossá, s az iparváros hajdani dicsőségére éppúgy ráborul a múlt, mint a középkorra. Erősebb lett volna ezzel a szöveggel zárni a kötetet, ám úgy tűnik, a szerző szerette volna elkerülni a pesszimista végkicsengést, így a ciklust a két részre választott *Műszak után* foglalja keretbe.

Nyerges Gábor Ádám kritikájában arra figyelmeztetett, e minimalista líra-nyelv használatának kockázatai is vannak¹¹ – jogosan, hiszen így le kellett mondani az első kötetre jellemző képgazdagságról. Hasonló álláspontból indul ki Mohácsi Balázs kritikája is. Mégis úgy gondolom, a könyv igazi tétje nem annyira az egyes szövegek, hanem a kötetkompozíció szintjén rajzolódik ki: ahogy a versek egymásba fűződnek, kiegészítik, ellenpontoszák és keretezik egymást. Az igazi erősség a kötetben végighúzódo ív, a folyamatosan alakuló és bővülő perspektíva. Kérdés, ez a minimalista poétika továbbvihető-e (főleg, ha a didaktikus ballaszt megmarad) – egyedül Juhászon múlik, milyen ösvényeket és látászögeket fedez föl ezután.

(Scolar, 2021)

▼

¹¹ Nyerges Gábor Ádám, *Ízfokozók nélkül*, Könyvterasz, 2021. 02. 05., <https://konyvterasz.hu/izfokozok-nelkul/>

Faár Tamara

Adatközlők és hiedelemlények

Kis magyar horror Tégláspusztán – Havasréti József: Terepmunka

2022 végén látott napvilágot a Magvető Kiadónál Havasréti József legújabb regénye, a *Terepmunka*, amely nehezen bekegyszerítendő mű. Nehéz eldönteni, hogy szépirodalmi igénnyel megírt fantasztikus irodalmat, vagy zsánerelemeket keverő, azzal kísérletező szépirodalmat olvasunk – már ha egyáltalán van a kettő között különbség. Az viszont tény, hogy kevés regény fülszövege hozott annyira lázba – néprajzos érintettségem miatt –, és kevés regény ejtett ennyire zavarba az utóbbi időben, mint a *Terepmunka*.

A *Terepmunka* Havasréti harmadik regénye a Magvetőnél, és talán nem ártott volna valahol a borítón jelezni, hogy ez a három mű szorosán összefügg egymással, ha tetszik, egy sorozat részei. Ettől függetlenül a regény kerek egész, olvasható önálló kötetként is. Mindhárom könyv főszereplője Rendes Ferenc, a történetek középpontjában pedig az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézetben (OPNI) végzett klinikai droggkísérletek által ihletett események állnak. A pszichedelikus kísérlet témája egyébként láthatóan vonzza Havasrétit, mert nemcsak korábbi regényeiben, de külön tanulmányban is feldolgozta az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet által az ötvenes években folytatott modellpszichózis-kísérletek történetét. A kísérlet irodalomtörténeti kuriózuma, hogy benne a korszak több ismert írója, költője is részt vett.

A történet kiindulópontja nagyon röviden és nagyon nagy vonalakban az, hogy néprajzos egyetemisták utaznak terepmunkára egy elzárt, elnéptelenedő faluba, Tégláspusztára. Interjút készíteni mennek egy helyi adatközlővel, Szennai Irénkével, akit a helyiek halottlátónak, népi gyógyítónak tartanak. Tipikus folklórtéma, de a dolog pikantériája, hogy Szennai Irénkét a rokonai egy időre bezáratták Lipótmezőre, ahol éppen ebben az időszakban folyt a Nyírő-féle klinikai droggkísérlet, amelyben Irénke is részt vett. Az egyetemisták tanárát, illetve Rendest (a szociológust) láthatóan ez a pszichiátriai közjáték sokkal inkább érdekli, mint a népi hiedelemvilág. A terepre érve a kutatócsapat kénytelen szembesülni azzal, hogy Szennai Irénke halott. A csapat tagjai (majdhogynem unalmukban) interjúzni kezdenek a település néhány idős lakójával, és Irénkéről, valamint a lányáról, Veráról egyre több mindent megtudnak. Utóbbiról hamarosan kiderül, hogy talán nem más, mint a helyi férfiakat romba döntő buja succubus. Aztán, hogy mindez csupán néprajzi adat, vagy valami más, az egy adott ponton átbillen, és kettéhasad a valóság.

A regény egyik központi motívuma a „fekete hús”, egy rejtélyes, Szibériából vagy az űrből érkező gomba, amelyből ha valaki eszik, kifordul önmagából. Ezzel a fekete hússal kísérletezett a Nyíró-csoport az 1970-es években a pszichiátrián, ami végül kudarcba, sőt tragédiába fulladt, és a kevés túlélők egyike épp Szennai Irénke volt. A regény első felében a klinikai drogteszt felvázolását látjuk, amelyben keveredik a pszichológia, az etnofarmakológia és a science fiction is, és az elején olyan dömpingben ömlenek az információk és a mindenféle referenciális utalások, hogy néha nehéz követni, ki kicsoda, és mi miért történik. (Az előző két regényt olvasók minden bizonnyal előnyből indulnak.)

A regény szereplőgárdáját illetően Havasréti egyszerre dolgozik a fantasztikus műfajokból ismert sematikus karakterekkel és összetettebb figurákkal, és előbbiekbe is remek módon tud új életet lehelni. A történetet Rendes Ferenc, a szociológus narrálja, aki egy középkorú, sokat látott, kiábrándult karakter, van némi köze a szóban forgó klinikai drogtesztnek, hiszen annak teljes dokumentációs anyagát lakása pánccsaszékében őrzi. Háttér- vagy előtörténete, gyerekkora nincs túlzottan kibontva, minden bizonnyal ez korábbi regényekben hangsúlyosabb lehetett. A tanszéki egyetemista kutatócsoport tagjai is hasonlóan izgalmas, bár kétségkívül jobban tipizált karakterek, akik sok mindenben idézik a dark academia regények világát: egyetemi közeg, reflexív/kritikus szemlélet, exkluzív társaság, amelyből valaki mindig kilóg (ahogy a többiek Viktort sem veszik be a társaságba furasága és prolisága végett), és körüllegi a csapatot egyfajta megszállottság. Már az is elég beszédes, hogy a néprajzos „elitkommandót” a tanárukkal együtt épp egy pszichedelikus orgia közepén ismerjük meg. Ezen zsánerkarakterek ellenpontozásaként jelennek meg az „adatközlők”, Tégláspusztai idős lakói, akiknek életre keltésében megcsillan egyfajta szociografikus igény, ahogyan az elzárt, elnéptelenedő vidék atmoszférájának bemutatásában is. Spoilermentesen nehéz beszélni még egy fontos karakterről, Simonról, de nagyon élvezetes, ahogy ez a minden tekintetben fura és baljós figura is kap olyan karakterjegyeket, amelyek mögött teljesen új történetek húzódnak (pl. bányásztetoválás).

Az elég hamar világossá válik, hogy maga a néprajzos szál csupán keret a történethez, a szóban forgó tégláspusztai terepmunka kutatómódszertani szempontból jócskán hagy maga után kivetnivalót, az előkészítettségéről már nem is beszélve. Ez utóbbi nyilván parodisztikus elemként került a szövegbe, nehéz lenne elképzelni akár egyetlen olyan tanárt is bármelyik egyetem néprajz szakán, aki ennyire inkompetens lenne egy terepmunka előkészítésében. A cselekmény szempontjából a cél az volt, hogy a csapat eljusson valami kietlen, mindentől távol eső, izolált helyre, hogy aztán kibontakozhasson egy ízig-vérig rurális horror. Ugyanakkor sok olyan „tru” néprajzi téma is előkerült (népi gyógyítás, megszállottság és halottlátók, népi hiedelmek) a történet során, amely nagyon egyedi módon szervesül a történetbe. A magyar folklór tele van olyan hiedelemekkel, amelyekből komplett

SFF univerzumok felépíthetők, s jó látni, hogy ezt kortárs magyar regények használják is. A succubus életre keltésében pedig élvezetes volt annak a gondolatkísérletnek a végigfuttatása, hogy mi lenne, ha a néprajzi adat tényleg valósággá válna. Erre Havasréti még rá is játszik: „*Nem állítom, hogy megfejtettem valami nagy titkot, csak próbáltam rendszerbe foglalni az eddig hallottakat. Az információkat. Hiszen ezek adatok, végül is. Néprajzi adatok. Ha úgy vesszük, Fábos is ezt mondta. Csak másképp. Ügyesen fogalmazott. Nem azt állította, hogy Vera egy kísértet. Csak elmondta nekünk, hogy miket rebesgetnek róla. Mások. Fábos adatközlői, így is mondhatnám.*” (265.)

A referenciális sokszínűség a regény egyik vitathatatlan erénye. Lenyűgöző az az intellektuális, popkulturális és okkult arzenál, amelyet Havasréti felvonultat. Az, hogy ez egy meglehetősen összetett regény lesz, már az első lapon szereplő hat idézet is hűen tükrözi: Wolfgang Ernst, Foucault és Malinowski mellett ugyanolyan súllyal ott van DeLillo, Peter Straub és Moldován Domokos „áldokumentumfilmje” a *Rontás és reménység*. Ez még csak a kezdet, a további oldalakon is öröm elveszni a referenciaként megidézett könyvek, filmek, zenék, tudományos munkák pazar sokaságában és sokféleségében. Megszámolni is képtelenség, mennyi minden kerül említésre, és magától értetődő természetességgel fér el egymás mellett a *Stranger Things*, *A vesszőből font ember*, Carlo Ginzburg vagy éppen Hajjas Tibor.

A műfaji sokszínűség ugyanolyan szerves része a regénynek, mint a referenciális sokszínűség. Havasréti több zsánerelemmel is kísérletezik a szövegben, vegyíti egymással a weird fiction, a fantasy, a dark academia, illetve az okkult horror elemeit. Érdekes fúzió ez, ahol a tudatmódosító szerek története keveredik az összeesküvéses horrorral és a science fictionnel, a történet adott pontján pedig még képregénykockák is felbukkannak, amelyekből egy darab nem melleleg a borítón is visszaköszön (Biacsics Renáta munkája). Ez utóbbi nem indokolatlanul lebeg a szövegben, a médiumok keverésének konkrét oka és egyfajta összegző szerepe van.

Nem hagyható említés nélkül a regény gördülékeny stílusa és remek humora sem: Rendes és Fodor „párbaja” pedig minden szempontból csaknem zseniálisnak mondható.

Ugyanakkor ne hallgassuk el azt sem, hogy akadt egy olyan pont, ahol a szöveg kidobott magából. Havasréti felépít egy nagyon részletgazdag, izgalmas intellektuális vázat, amelyet a könyv kétharmada után magára hagy. A Nyíró-féle kísérlet jelentéktelen zárjel lesz, Rendes pedig (ahogy Viktor is mondja) maga is mellékszálló válik. Éppen ez az, ami fájjalható: az a lenyűgöző, roppant nagyívű „világépítés”, amelytől igazán unikálisnak éreztem ezt a történetet, Tégglápuszta elhagyása után abbamarad, és következik a cselekmény szálainak gyors elvarrása. A megoldás (vagy éppen a szálak mozgatójának motivációja) pedig azért volt csalódás, mert a rendkívüli tárgyi tudással felépített, millió és egy izgalmas témát behozó grandiózus első rész alapján sokkal összetettebb, de mindenképpen a társadalom egészére jobban ható végkifejlet volt várható egy személyes bosszú („*nagy mindfuck átbaszás*”) helyett.

Mindamellet, hogy a cselekmény zárásával nem voltam maradéktalanul elégedett, az egész regényt rendkívül okosnak és üdítően frissnek tartom. Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy mennyire jut el ez a könyv a célközönségéhez, vagy egyáltalán ki ennek a könyvnek a célközönsége? Van-e átjárás a SFF regények és a Magvető Kiadó olvasótábora között?

(Magvető, 2022)

„Territóriumok”

Havasréti József: *Terepmunka*

Egy-másfél évtizeddel ezelőtt úgy tűnt, valami megmozdul a magyar irodalomban. 2008-ban jelent meg Kondor Vilmos *Budapest noir* című regénye, melyet szinte egyöntetű pozitív kritikái és olvasói visszhang követett. Az ujjongás pedig leginkább annak szólt, hogy egy eddig idegen, vagy csak torzult formában jelenlévő, nyugatias-angolszász gyökerű, populáris zsáner is végre beköltözik ide.

Körülbelül öt évvel később pedig már mintha az látszódnát volna, hogy az (alapvetően egyébként meglehetősen elitista) szépirodalom is nyitott volna efelé: 2013-ban került a polcokra Bartók Imre *A patkány éve*, 2014-ben pedig Havasréti József *Űrérzékeny lelkek* című regénye, melyek akár valamiféle poétikai attitűd megváltozásának első állomásai is lehetnek volna, hiszen az irodalmárként már igencsak elismert szakemberek olyan írásművészettel álltak elő, amelynek szerves részét képezte a populáris kultúra is.

Az ízlés paradigmaváltása azonban nem következett be. Jól jelzi ezt Kőszeghy Ferenc 2021-es, *Az ízléscement megkötött* árulkodó című tanulmánya többek között *A patkány éve* fogadtatásáról. „Bartók Imre regényének sikere visszafogott. Vásárlási és olvasási statisztikákkal nem rendelkezem – az eladási statisztikák a hazai kiadóknál nem nyilvánosak –, mindenesetre az jelzésértékű, hogy az eredeti megjelenés után hét évvel egy leértékelés keretében jutottam hozzá az első kiadáshoz, így új példányom borítójával egygyé vált a matrica: 499 Ft. A kritikai fogadtatás kapcsán pedig az utólagos megszólalások meglehetősen ellentartásra emlékeztetnek.”¹ Bár Bartók trilógiája már 2015-ben, Havasréti pedig csak 2022-ben a *Terepmunkával* fejeződött be, Kőszeghy megállapításai a '13-as regényről utóbbi esetében is érvényesnek tűnnek, és mintha Bárány Tibor recenziójában visszhangoznának. „Az előző két regény, az *Űrérzékeny lelkek* (Magvető, 2014) és a *Nem csak egy kaland* (Magvető, 2017) megjelenését a kritika részben a bátor irodalmi vállalkozásoknak kijáró lelkesedéssel, részben dühödt tanácsalansággal fogadta. Nem meglepő: a műfaji hibriditás irritáló jelenség.”²

▼

1 Kőszeghy Ferenc, „Az ízléscement megkötött”, *Műút*, 2021. 12. 03., Hozzáférés: 2023. 06. 21., https://muut.hu/archivum/37630#_ednref4

2 Bárány Tibor, „De más is volt”, *Élet és Irodalom*, 2023. máj. 12., Hozzáférés: 2023. 06. 22., <https://www.es.hu/cikk/2023-05-12/barany-tibor/de-mas-is-volt.html>

Ennek az egyelőre viszonylag halk fogadtatásnak (a legújabb Havasréti-regényről rendkívül kevesen írtak eddig) részben talán az az „árulás” lehet az oka, amelyre Kőszeghy is hivatkozik. „A szerzőn túl is minden megszólaló a populáris műfaji rétegek, másképp fogalmazva a »kulturaközi javak« és a szépirodalom kódjainak szabad keverésében látták a negatív fogadtatás okát, e prózapoétika komolyan vehetetlenségét, sőt a mező számára bűnös voltát megjelölve az ellentartás eredőjeként. Úgy tűnik, a közös emlékezet szerint Bartók Imre egyfajta Júdásként lett beállítva, aki elárulta asztaltársait. Hisz Bartók asztaltárs volt, ha nem lett volna, regényéről, lehet, nem születtek volna szépirodalmi kritikák.”³ A populáris referenciák használata, pontosabban keverése a szépirodalmi intertextusokkal, a zsáner-elemek beépítése (krimi, sci-fi, horror stb.) mintegy midbrow-mostohagyerekké avanszálnák Havasréti és Bartók szövegeit, márpedig idehaza a középmezőny irodalma jellemzően hiányként van jelen, azon kevesek pedig, akik értelmezésével próbálkoznak, általában ugyancsak ezt a hiányt rögzítik.

Radnóti Sándor például már a kifejezés nyelvi artikulációjában is ezt fedezi fel. „A magyar irodalom egy másik dilemmája, hogy a highbrow és a lowbrow között nem ismeri a midbrow-t vagy middlebrow-t. Hogy mennyire nem, azt az is mutatja, hogy angol szót használok rá.”⁴ Nemes Z. Máriaó ugyancsak *A patkány éve* kapcsán jegyzi meg: „A lehetséges átjárások ellenére a legutóbbi időkig mintha konzerválódott volna a »szép« és a »szórakoztató« irodalom (szub)kulturái közti távolság és kölcsönös gyanakvás, melynek eredménye, hogy nem alakult ki a két területen átívelő – middlebrow és/vagy kísérleti hibrid – produktumok iránt fogékony olvasói és értelmezői réteg sem.”⁵ Krusovszky Dénes – már Radnóti szövegét hivatkozva – Szabó Magda itthoni és külföldi megítélését, pozícióját elemezve alaposabban is körüljárja a midbrow kérdését, kitér a világirodalom-történeti aspektusaira és a jellemzően magyar könyvpiaci és/vagy szociokulturális helyzetre is. „Vagyis egy olyan paradox helyzet állt elő, melyben az irodalomfogalom leszűkítése miatt a szépirodalomnak kellett létrehoznia (a könyvpiacnak, már amit annak lehetett nevezni, pedig szépirodalomként árulnia) önmagából a middlebrow-t. Minden szépirodalom volt, és éppen ezért csak a szépirodalomnak lehetett presztízse.”⁶ Ezen túl pedig már valamiféle definícióval is előáll: „közérthető, de gondosan megírt, irodalmi igényű, szórakoztató mű”.⁷ S bár Krusovszky definíciója valószínűleg

▼

3 Uo.

4 Radnóti Sándor, „Békés Pál”, *Élet és Irodalom*, 2018. szept. 21., Hozzáférés: 2023. 06. 21., <https://www.es.hu/cikk/2018-09-21/radnoti-sandor/bekes-pal.html>

5 Nemes Z. Máriaó, „A szörnylét örömei és gondjai: Bartók Imre: *A patkány éve*”, *Alföld* 65, 9. sz. (2014), 124.

6 Krusovszky Dénes, „Mitől boldogtalan a magyar író?”, *Magyar Narancs*, 2018. okt. 13., Hozzáférés: 2023. 06. 21., https://magyarnarancs.hu/pislogo_szobrok/miert-nem-boldog-senki-a-magyar-irodalomban-114075

7 Uo.

egyetlen pontjában sem téved – bár érzésem szerint defiguráló figurákból áll –, adott esetben szükség lehet a kibővítésére.

Ahogy erről már volt szó, Havasréti trilógiájának záródarabja is különböző irodalmi és kulturális regiszterekkel létesít kapcsolatot. (Ez, ami engem illet, továbbra is inkább előny, mint hátrány). Ahogy az *Űrérzékeny lelkek* és a *Nem csak egy kaland* esetében továbbra is fontos hivatkozási pont – csak néhány jelentősebbet kiemelve –: a '80-as évek magyar ellenkultúrája és avantgárdja (Hajas Tibor), a pszichedelikus irodalom (Aldous Huxley és William S. Burroughs), de épp ugyanennyire jelentős az értelmezés szempontjából H. P. Lovecraft, Stephen King vagy akár a *Stranger Things* című sorozat is. Így aztán a Havasréti-regényt azért is lehet a középmezőnyhöz (úgy is mint: középszer, középpálya, középosztály, Középfölde, Midgard) sorolni, mert egyszerre ágyazódik be a populáris és szépirodalmi regiszterbe is. Ebből kifolyólag hatékonyan játssza, cselezi ki (a középpályán?) azokat az olvasatokat, amelyeket így vagy úgy rögzíteni szeretnék, s valószínűleg ez lehet a csend oka is. De nemcsak a recepció hallgat bizonytalankodva, a kiadó is hezitál. Míg az *Űrérzékeny lelkek* fülszövegében azt hangsúlyozza, „markáns utalásai ellenére sem science fiction – inkább kalandos művészregény, dokumentarista betétekkel”, addig a *Terepmunkánál* már egész máshogy próbálja pozicionálni: „mintha a *True Detective* világa jelenne meg az ismerősen közeli magyar vidéken”.

A műfajiság, pontosabban épp a műfajközöttség pedig fontos kérdése ez utóbbi regénynek is. Ugyanis – ahogy a fülszövege is sugallja – olvasható detektív- vagy nyomozástörténetként is, hiszen az viszonylag hamar egyértelművé válik, hogy a szöveg egyik legjelentékenyebb szervezőelve a rejtély. A néprajzos kutatócsoport eleve a helyi „boszorkány” felkutatására indul Tégelápusztára, ahol sokáig – egy jó krimihez méltóan – egyre csak fokozódik a homály, és a csoporton belül és a faluban is egyre több mindenkiről derül ki, rejteget valamit a múltjából. Rendes, a regény főszereplője hallgat a fekete hússal (egy rejtélyes gombafaj, amelynek micéliumai átszövik a teljes trilógiát, sőt mintegy elrendezik azok elemeit és szereplőit) való kapcsolatáról, míg Vetőné és a szomszéd Fábosék inkább tapintatból, vagy valamilyen elfojtási vágyból nem beszélnek, mások pedig egyszerű számításból. Ezek az elhallgatások és más üres helyek jól ütemezve lendítik előre a regényt, az olvasó pedig velük együtt halad.

Ugyanakkor, ha ez szabályos krimi lenne, a rejtélyeket és az őket övező misztikumot a nyomozás állítaná helyre, terelné vissza racionálisba, hisz a detektív munka általában épp e valóságszövet szakadásának helyreállítását célozza. A narratíva pedig el is indul ezen az úton, a regény első felében minduntalan ilyen racionalizálási törekvések történnek, úgy tűnik, mindenre lesz észszerű magyarázat, ám egy ponton – szinte tényleg a regény mértani felénél – átbillen, s a misztikus kerül a valóságos vagy valós oldalára. A vesszőből font ember éjszakája közben még Rendes is igyekszik megmagyarázni az eseményeket, hogy valójában nem kísér-

tetszerű lények lepték el őket. „Frenk kopasz feje hátracsuklott, arca önkívületben meredt valahová. Közelebb hajoltam, majdnem az üveg felszínéhez. Frenk és Vera most helyet cseréltek, a nő szétvetett lábai hol a tetőkárpitot, hol az ajtók üvegét rugdosták. Ez úgyse lehet igaz, gondoltam. Az a fickó, az öltönyös, mit keresett itt? Idetévedt? Meg ezek a fények...”⁸ [Kiemelés tőlem, S. L.] Ezt követően azonban már szinte lehetetlen nemcsak Rendes, hanem a többiek számára is valamiféle tudományosan is ellenőrizhető magyarázattal előállni, amely valami észszerű, egységes keretet nyújtana az eseményekhez. „Túl sok volt a valószínűtlen tényező. Az elfogadhatatlan. Too much Lovecraft. A fikció elbírja ezt a terhet, a tényközlés aligha. Túl sok anomáliával kellett szembenéznem. Így sem volt egyszerű feladat. Túl sok tényező játszott közre, melyek hatására fellazult, sőt szétesett a jól ismert valóság”⁹ – magyarázza Viktor utólag az eseményeket a regény végén.

Ez a pont azonban egyben azt a helyet is jelöli, ahol az eddig is ott lappangó más műfaji kódok beáramlanak a szövegbe. Ettől fogva a szöveg végképp nem olvasható csak detektívtörténetként,¹⁰ ennek szabályait fellazítják a kozmikus horror, a misztikus thriller stb. elemei, így aztán a regény olyanként tűnik fel, amelyről egyszerre tehető ugyan maradéktalanul igaz állítások, amelyek ugyanekkor el is érvénytelenednek, műfajilag pedig szinte teljes egészében kategorizálhatatlan. A *Terepmunka* valóban egy *True Detective*-szerű krimi, ám ugyanennyire kalandregény, horror, thriller és szépirodalom is. A beáramlás tehát két szinten is megtörténik: a történet vagy a narráció szintjén, ahol a csoport tagjainak már a misztikus mibenlétét, működését kell feltárniuk, illetve ezek fényében – akár több regénnyel ezelőtt elkezdődő – történetszálakat felvenniük és felgöngyölíteniük, de a poézis szintjén is, ahol a misztikumot hordozó műfaji elemek mozgásmintáját kell követnie az olvasónak.

Ezek az elemek azonban nemcsak mint referenciák, vagy mint egy kulturális kontextus (le)nyom(at)ai vannak jelen, hanem a szereplők értelmezési törekvéseit is metaforizálják. Viktor számára például a Soggoth-szöveget nem pusztán egy olvasmányélményre való utalás, hanem olyan allegória, amely a saját megértését keretezi. A szöveg nem azért nevezi így az anyagot, mert az valóban ez lenne, a *Terepmunka* nem része a Lovecraft-világnak, hanem mert Viktor csak e lovecrafti metaforán keresztül tudja értelmezhetővé és elbeszélhetővé tenni a valóságot,¹¹ számára is ugyanúgy olvasmányélmény, mint lehet az a Havasréti-regényt olvasók számára. S minden bizonnyal Gubi is ezért említi meg a *Stranger Things*-sorozatot.

▼

8 Havasréti József, *Terepmunka*, (Budapest: Magvető, 2022), 212.

9 Havasréti, *Terepmunka*, 409.

10 Bárány Tibor például „látszólag szabályos okkult thrillerként” definiálja. – Bárány Tibor, „De más is volt”.

11 A megnevezhetőség a Lovecraft-szövegeknek is fontos eleme, a földöntúli borzalom nyelvívé tétele szintén központi probléma.

Ennek szereplői ugyanis a *Dungeons and Dragons* szerepjátékon keresztül tudják megnevezhetővé, nyelvivé tenni az irreális belépést a valóságukba: a szörny nem azért lesz Demogorgon, mert egyenlő lenne vele, hanem mert csak a D&D által válik elnevezhetővé.

A szöveg és a nyelv ezen működését pedig jól követi a narráció is (vagy fordítva). A *Terepmunka* ugyanis részben úgy tűnik, mintha Rendes E/1-es narrációja lenne, s az is lehet, hogy részben ez az *Űrérzékeny lelkek*ben elkezdett, majd félbemaradt könyv. Az egyes szám első személyre szűkített elbeszélés azonban mégsem teljes egészében korlátozott, a szociológiatörténész ugyanis rendszeresen számot ad, E/3-ban, olyan eseményekről, ahol ő elvileg nincs is jelen. Viszont ez a külső, s látszólag omnipotens narrátor sem teljhatalmú ura a szövegnek, mert az ő nézőpontját az általa elbeszélte szereplő perspektívája határozza meg. Ugyan képes magából kilépni és egy másik karakter helyzetébe lépni, jelen lenni egy másik térben, de amint ezt megteszi, az események már csak a másik szemén keresztül válnak láthatóvá, jellemzően szabad függő beszédben. A regény végkifejlete például részben Viktor, részben Fábos szemén és gondolatain, belső hangjain keresztül válik láthatóvá, annál is inkább, mert Rendes eközben máshol jár. (Bár a fizikai jelenlét és több-helyütt-lét alapvetően is meglehetően problémás dimenziója a regénynek, így talán az is elképzelhető, hogy Rendes – nevével ellentétben – nem egészen az, akinek gondolja az olvasó.)

Ez a perspektivikus, korlátozott mindentudás azonban szintén olyan szövegnyom, amely akár újfent egy populáris zsánerhez vezethet. Frank Herbert *Dűne*-sorozata szintén e narrációs technikára épül, továbbá az elbeszélést ugyancsak egy szereplő utólagos történetírása keretezi. Ráadásul a *Terepmunka* egy másik gócpontján szintén előtérbe kerül a sci-fi egyik összege, hiszen a lemezboltot, ahol Viktor, Rendes és Simon véletlenül (ezt csakúgy, mint Freudnál itt is kezeljük gyanakvással) találkoznak, Basharnak hívják.

Mint látható, a *Terepmunka* kulturális kontextusa igencsak széles. A fentiekén túl, fontos értelmezési közege például Havasréti tudományos munkássága (és nem csak az, amelyre explicit utal is a függelékben), vagy számos szépirodalmi szöveg (jóval több, mint ami itt említésre került), de éppígy fontos az átszűrődő könnyűzenei műveltség is, amelynek szélpontjait a jazz és a black metal jelölik. Ez a gazdagság mégsem vezet a szöveg széttartásához. A regényvilág mindvégig nagyon kompakt, a korábbi kötetekből szinte gondolatritmusként térnek vissza motívumok, a Bowie-felirat fémbetűi a könyvespolcon, a réseken átszűrődő fényben lebegő porszemek élménye, és még hosszan lehetne sorolni ezeket. Éppen ezért a *Terepmunka* és a teljes feketehús-trilógia olyan, mint Borges Bábeli könyvtára: egy jól körülhatárolható térben végtelen számú ösvény és kombinatorikus lehetőség.

E végtelenség ellenére is sajnálatos, hogy a jelek szerint a fekete hús története trilógia marad. Az esetleges hibái ellenére (néhol talán túlírt, a női karakterek pedig egy bizonyos szemszögből valóban sematikusak,¹² és alig-alig látszódnak aktorokként) Havasréti olyan világot teremtett, amelyet olvasóként jó volt bejárni. Mindezt ráadásul úgy tudta megtenni, hogy olyan irodalmi hagyományokat mozgósított, amelyek a hazai közegben idegenek vagy legalábbis jó minőségben szinte csak importtermékeként vannak jelen. (2008-ban Kondor Vilmosnak is az Egyesült Államokból kellett hazahoznia Gordon Zsigmondot ahhoz, hogy a hard-boiled regény valahogy elfoglalhassa a helyét.) Havasréti regényvilága mégsem ügyetlen vagy erőltetett, magyarsága sokkal inkább valamiféle többlettévé, akár egzotikumává válik – sikerült a hazai kultúrtörténetből olyan elemeket találnia, amelyekbe szervesen és jól illeszthetők be a már sokszor említett műfaji kódok, és újfajta minőséget hoznak ebbe.

A lezárás azonban lehetőség is, hisz ilyenkor elkezdődhet az alaposabb kritikai munka, amely arra is lehetőséget teremthet, hogy a szövegek megteremtsék vagy megtalálják és elfoglalják helyüket a hagyományban – valószínűleg azon a középső polcon, amely olyannyira foghíjas. Erre pedig nemcsak a köteteknek, de kritikának és az irodalom egészének éppúgy szüksége lenne.

(Magvető, 2022)

▼

¹² Zsembery Borbála, „Kozmikus drokkísérletek: Havasréti József: Terepmunka”, *Jelenkor* 66., 5. sz. (2023).

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu